ALEKSANDR

SOLJENIȚÎN

CHESTIUNEA RUSĂ

LA SFÂRȘIT DE SECOL XX

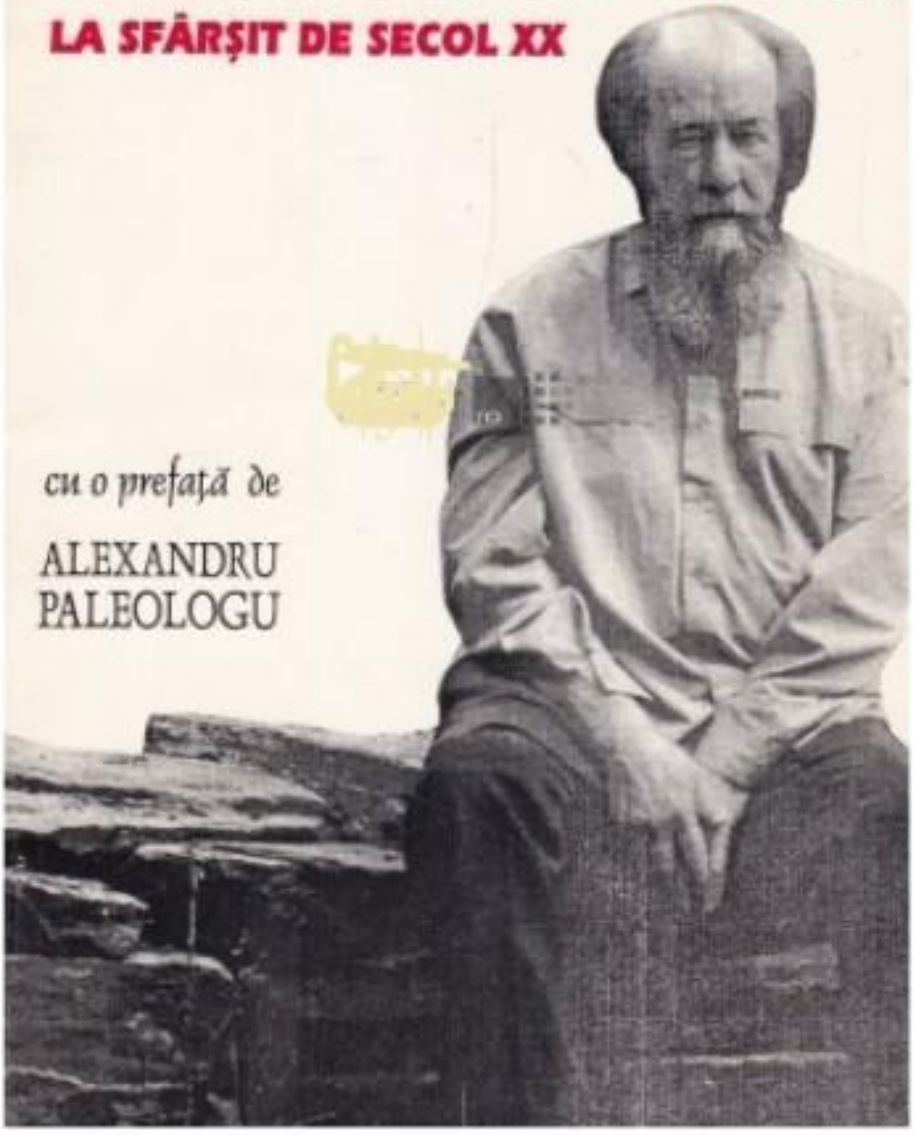

cu o prefață de

ALEXANDRU
PALEOLOGU

ALEKSANDR

SOLJENIȚÎN

CHESTIUNEA RUSĂ

LA SFÂRȘIT DE SECOL XX

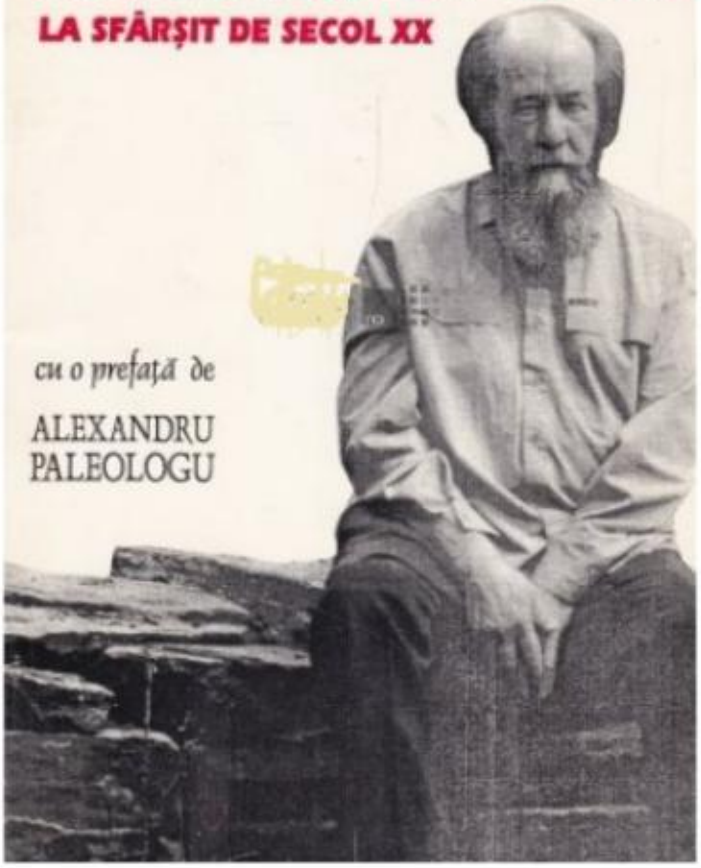

cu o prefață de

ALEXANDRU
PALEOLOGU

ALEKSANDR

SOLJENIȚÎN

CHESTIUNEA RUSĂ

LA SFÂRȘIT DE SECOL XX

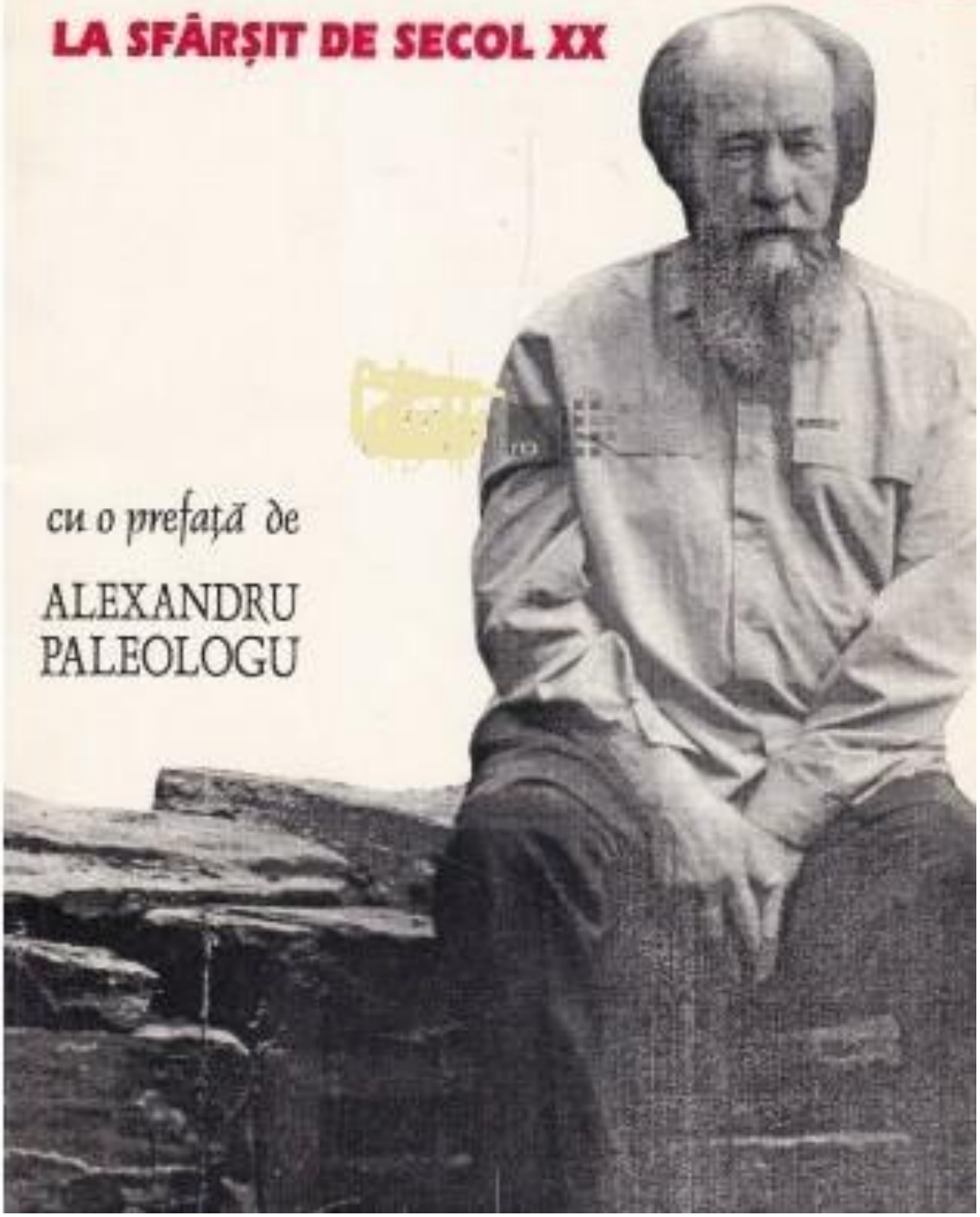

cu o prefață de

ALEXANDRU
PALEOLOGU

ALEKSANDR SOLJENIŢÎN
CHESTIUNEA RUSĂ LA SFÂRŞIT DE SECOL XX
Prefaţă de ALEXANDRU PALEOLOGU
Traducere de BORIS BUZILĂ

Prefaţă

„Şi dacă tancurile patriei sale au scăldat în sânge asfalturile unei capitale străine, atunci petele brune au rămas pentru totdeauna pe chipul scriitorului."

„Oare vom avea impertinenţa să afirmăm că nu suntem răspunzători de ulceraţiile lumii de azi?"

A. Soljeniţin – Din discursul la decernarea Premiului Nobel

Impenitenta stângă occidentală nu-i iartă lui Soljeniţin faptul că a făcut-o de ruşine, a obligat-o să se prefacă a-i recunoaşte grandoarea şi a răsturnat – de fapt, el singur – tot edificiul imperiului sovietic, mai precis toată minciuna care timp de trei sferturi de veac a fost consolidată de o vinovată miopie, de interesele nemărturisite ale aceleiaşi stângi occidentale. Nu i-au iertat lui Soljeniţin nici faptul că în octombrie 1992, pe o teribilă ploaie de toamnă, în faţa câtorva mii de as-cultători, a ţinut în Vendee un discurs în care a denunţat primul mare genocid, teoretizat ca atare în istoria modernă a lumii. Acest genocid din Vendee a reprezentat modelul urii împotriva omenirii şi tradiţiei, urii împotriva valorilor, urii împotriva a tot ce are continuitate şi substanţă vitală; ură care se cheamă revoluţie, spirit revoluţionar.

Revoluţia franceză este modelul revoluţiei ruseşti; dacă nu ar fi avut loc revoluţia franceză, nici revoluţia rusă n-ar fi avut loc şi nici formele de utopie aplicată pe care le-a înfăptuit Lenin, apoi Stalin, apoi Brejnev. Şi revoluţia franceză a avut un model de inspiraţie, mai vechi, dar care era încă primitiv: războiul civil din Anglia, din timpul lui Cromwell, care s-a reliefat prin decapitarea Regelui Carol I Stuart. De aici au plecat francezii, dar forma ei teoretizată, raţionalizată şi inte-gral calificată este o inovaţie a revoluţiei franceze.

De altminteri, se ştia mai demult – dar această ştiinţă nu s-a răspândit – că revoluţia franceză n-a izbucnit spontan, sub presiunea unor realităţi sociale şi economice insuportabile,,.Se ştie astăzi că delegaţii provinciilor la statele gerîerale de la 1789 au prezentat aşa-numitele caiete de doleanţe ale fiecărei regiuni. Nimeni nu s-a gândit să compare între ele aceste caiete de doleanţe. Un tânăr istoric francez, cred că de dinainte de primul război mondial, a avut ideea acestei confruntări şi a constatat că erau identice. Acest fapt mi se pare

suficient pentru a înţelege că revoluţia franceză a fost pusă la cale din capul locului, printr-o conspiraţie centrală. Pusă la cale de către cine? Este greu să spunem acum. Mie, care am fost francmason, nu-mi sade bine să spun că masoneria ar fi unul dintre autorii acestei crime, dar poate să fie plauzibilă răzbunarea masoneriei împotriva distrugerii Ordinului Templierilor de către Filip al IV-lea. Poate nu întâmplător regele şi regina Franţei au fost deţinuţi la Temple o vreme şi că în ideologia care a precedat izbucnirea revoluţiei franceze se regăseau foarte multe idei care circulau în ordinul masonic din Franţa şi din Europa acelui timp. Regele Franţei, Ludovic al XVI-lea, era el însuşi francmason şi, totodată,

cel mai simpatic dintre toţi revoluţionarii de la 1789; singurul de bună credinţă, singurul generos, singurul inteligent şi cult; tocmai de aceea a cedat modei intelectuale de atunci... Nici unul din aşa-numiţii filozofi libertini sau dintre enciclopediştii epocii nu au vizat revoluţia sau, în orice caz, nu toţi. Ar fi fost sigur victimele ei dacă ar fi trăit. Jules Michelet, cu un imens talent, mult mai presus de inteligenţa sa, a dat un tablou eroic al revoluţiei, creând definitiv o mitologie revoluţionară (şi, ca efect, o „imagerie d'Epinal", o stereotipie populară a acesteia). Mitologia acestor eroi s-a instaurat nu numai în educaţie şi în tradiţia învăţământului, ci şi în tradiţia istorică a Europei şi prin grija altor câţiva autori, de pildă Thomas Carlyle, care au idealizat aşa-zişii eroi ai revoluţiei. Avem şi noi o capodoperă dramaturgică, Danton al lui Camil Petres-cu, capodoperă care ni-l arată pe Danton ca pe un tip vital, simpatic, iubitor de femei, de vin şi de Shakespeare. Nu zic nu, o fi fost aşa, a şi murit foarte frumos – trebuie s-o recunoaştem – dar era, în fond, un porc şi oricum apare mai simpatic decât Robespierre, care nu era decât un impotent resentimentar. Sau, în alt caz, cititorilor li se smulge toată compasiunea pentru tânărul cuplu de îndrăgostiţi, Camille şi Lucile Desmoulins şi de tragedia trăită de ei când au fost ghilotinaţi; însă nu putem uita că Desmoulins a fost un instigator la masacru cu efect imediat, chiar pe stradă. Sau exemplul lui Saint-Just, care avea şi el părţi simpatice: era un dandy. Baudelaire relevă undeva, cu multă finețe, dandvsmul superior al lui Saint-Just, bărbat frumos altminteri, care a scris câteva pagini remarcabile într-o carte „L'esprit de la Revolution", în care o jumătate de pagină este o prefigurare perfectă şi concisă a legendei marelui inchizitor din Fraţii Karamazov, ceea ce oricum nu e puţin lucru. Dar dincolo de asta, să nu uităm că Saint-Just a fost un poet fără talent pe care Rivarol l-a inserat în almanahul lui maliţios al autorilor „iluştri".

Aceasta este mentalitatea iacobină şi republicană a celor care n-au putut suporta prezenţa şi influenţa lui Soljeniţîn, care s-au prefăcut că-l admiră, se prefac şi acum, neputând contesta o realitate universală şi zdrobitoare. In schimb, vin cu fel de fel de insinuări. De pildă, anul trecut, mergând în Franţa, am cumpărat din ţară o revistă franceză de istorie, unde am văzut pe coperta ilustrată un titlu cu Vendee şi sub el câteva fraze de prezentare care spuneau aşa: „Dl Philippe de Villiers (organizatorul întâlnirii din Vendee, n.m.), bun regizor, a ştiut să profite de slabele cunoştinţe în istoria Franţei ale d-lui Soljeniţîn pentru a-l face să vorbească aşa cum a vorbit despre Vendee". Slabele cunoştinţe ale domnului Soljeniţîn! Ce impertinenţă! Nu trebuie să uităm că un ziarist din Franţa, altminteri bărbat distins şi plin de aroganţă – Jean Daniel – a avut neobrăzarea, la început, când a venit Soljeniţîn în Occident, să-l denunţe ca trădător de ţară, pentru ca apoi, fără să i se pară necesar să dea vreo explicaţie, să-l salute, la rândul lui, pe Soljeniţîn ca pe o mare figură contemporană; bineînţeles, cu jumătate de gură. Si, de fapt, toate aceste omagii aduse de stânga occidentală lui Soljeniţîn sunt numai cu jumătate de gură.

Această atitudine de pseudo-recunoaştere tot nu-l iartă pe Soljeniţîn pentru denunţarea lui radicală a izvorului răului, care este spiritul iacobin şi republican, implicit revoluţia franceză. Nepu-tându-se contesta geniul lui literar şi exemplaritatea lui zdrobitoare în ordine morală, s-au găsit câteva lucruri ce i se impută, nu ca acuze, ci ca nişte trăsături ruseşti nevindecabile: panslavismul şi populismul. Avem şi noi maimuţoii noştri care, luându-se după sloganurile stângii occidentale, au început să insinueze că o fi Soljeniţîn un scriitor mare, dar poate nu chiar aşa mare... Oricum, este incapabil să se dezbare de vechea moştenire a nostalgiei imperiale şi a obsesiei pan-slaviste şi expansioniste ruseşti! La asta

se adaugă şi populismul... A fi populist este un lucru care te ucide public. Rămâne să vedem ce e populismul, pentru că există într-adevăr un populism odios, pe care-l găsim frecvent în gurile democraţilor mai mult sau mai puţin de centru-stânga şi care înseamnă a vorbi neruşinat în numele poporului, fără a-l cunoaşte şi fără a-l iubi. Preocuparea lui Soljeniţîn pentru poporul rus este perfect întemeiată, căci este poporul lui, pe care îl iubeşte şi-l cunoaşte; iar tocmai de aceea el respectă, fără limite, toate popoarele lumii şi asta explică fraza din motto cu tancurile sovietice care umplu de sânge capitalele unor ţări străine. De aici reiese foarte \ clar cât de hotărât repudiază el ideea imperială!

În cartea de faţă sunt expuse neted câteva opinii, cum ar fi cele despre „Marea Catastrofă Naţională a Rusiei", care de două secole viciază prin violenţă tradiţiile ei ortodoxe şi naţionale. Soljeniţîn arată că Rusia nu era o naţiune barbară înainte de Petru cel Mare, cum multă lume spune şi crede; Rusia era urmaşa marelui Imperiu Kievian, care a fost în Evul Mediu, la anul 1000, un mare centru al creştinismului şi al civilizaţiei europene. Iar în epoca aceea, unul din regii Franţei a fost foarte onorat căsătorindu-se cu o principesă de Kiev. Rusia era descendenta acestei tradiţii, deci nu o ţară barbară; era o ţară cu anumite obiceiuri care ne par astăzi brutale, dar, desigur, nu mai puţin brutale decât cele din Occident la acea vreme. Dacă vorbim de cnut, el se practica şi în marina britanică, se practica şi în infanteria prusacă. Ideea că gârbaciul este simbolul Rusiei este unul din marile clişee stupide care au circulat şi circulă încă în imaginarul popular apusean. Mai spune Soljeniţîn că „Marea Catastrofă Naţională" a fost această reformă bruscă, această violentare cinică adusă de Petru cel Mare. Şi mie îmi place imens Petersburgul ca oraş, am recunoscut în el lumea lui Dostoievski, dar a fost o nebunie edificarea lui pe acele mlaştini nordice, o nebunie de tip pre-sovietic... îmi place să văd portretele cu perucă pudrată şi cu horbote la gât şi la mâini, cu principi şi conţi ruşi, dar nu erau urâte nici costumele boiereşti de dinainte şi sigur s-ar fi ajuns la un stil de viaţă european fără să fie necesară atâta violenţă. Le-a ras bărbile şi ia-' tă, de atunci, în Occident, multă lume a purtat şi poartă bărbi... Ce rost a avut această decizie pe-troviană pentru bieţii boieri ale căror bărbi aveau anumite semnificaţii de prestigiu social? Poate acestea sunt pentru unii consideraţii glumeţe, dar în total „reformqi violentă şi sălbatică" – aşa o numeşte Soljeniţîn – a lui Petru cel Mare a creat o discrepanţă, o ruptură între elita societăţii şi restul societăţii, ceea ce nu este normal. Iar marii aristocraţi ai Rusiei şi-au asimilat imediat modele occidentale, cu multă uşurinţă; au fost poate oamenii cei mai poligloţi şi mai cultivaţi din Europa, au fost mereu preocupaţi de soarta poporului rus (Komiakov şi alţi intelectuali din'sec. al XVIII-lea, al XlX-lea), de ce se întâmplă cu mujicul rus şi cu tradiţiile ruseşti. Lucrurile acestea au fost întrerupte de revoluţia rusă care a preluat atenţia faţă de popor şi a întors-o pe dos în sinistra comedie durabilă a sovietizării, prin puşcărie, prin deportare, prin asasinat, prin celelalte forme de genocid şi de tortură.

Această carte este importantă pentru noi, în primul rând, ca să ne smulgă solzii de pe ochi. Mai întâi să înţelegem care este mesajul lui Soljeniţîn pentru omenire, să nu mai cârtim ca nişte nătărăi că da, sigur, e un mare scriitor, are conştiinţă, dar este pătimaş sau este orbit; sau are valoare morală, dar nu şi estetică – cum spune „un scriitor român la Paris". Atunci când vom înţelege mesajul lui Soljeniţîn, vom înţelege că acesta este şi omul – profetul marelui popor de lângă noi şi dacă acest profet va reuşi să impună măcar o fărâmă, o sămânţă din ideea lui poporului rus şi Europei, noi românii vom fi salvaţi de una din marile noastre spaime tradiţionale, care este vecinul de la Răsărit. Pentru că, aşa cum arată

Soljeniţîn foarte bine, Rusia a fost condusă mereu la grandomanie imperială, la amestecul în treburile mondiale care nu aveau cum s-o privească, numai din ambiţie şi din poftă de influenţă şi putere; Rusia a fost împinsă la o politică cinică şi ne-ruşinată pe care naţiunea nu o putea nici cunoaşte, nici împărtăşi. Şi arată, ceea ce noi ştim, că faţă de această sinistră înfăţişare a politicii imperiale ruseşti, a expansionismului acesta nerușinat şi tăgăduitor de adevăruri istorice şi tăgăduitor, mai ales, de dreptul la viaţă, există marele, fantasticul potenţial intelectual, ştiinţific şi spiritual al Rusiei, a cărui iradiatie o cunoaştem deja de două secole, dar care va fi şi mai mare în momen-tul în care Rusia va renunţa la imperiu, atunci când va renunţa să mai fie o mare putere. Soljeniţîn spune în interviul recent acordat în „Der Spiegel" că „trebuie să renunţăm de a fi o mare putere". Şi aşa Rusia este o ţară enormă, şi aşa potenţialul ei intelectual este uriaş. Ce-i trebuie rolul de superputere, adică de Căpcăun? Este derizoriu şi stupid. Tot din Soljeniţîn putem să înţelegem sensul unei replici a personajului principal din filmul lui Tarkouski, „Călăuza": „Slăbiciunea, fragilitatea înseamnă frăgezime şi viaţă; puterea, asprimea înseamnă rigiditate şi moarte". Această sevă parcurge ca o substanţă vitală întreaga operă literară şi viziunea despre lume a lui Soljeniţîn. Forţa covârşitoare a acestui scriitor nu are decât în Tolstoi un precedent, dar cu o mai mare luciditate în planul politic şi social. Geniul său invincibil sesizează şi scoate în relief natura divină a ceea ce e fragil şi efemer. Tot în filmul lui Tar-kovski personajul principal recită la un moment dat un poem de Tiutcev în care se spune, în esenţă, că nu există capăt în înaintarea pe calea binelui, oprirea anulează totul; pe drumul binelui nu există oprire: de îndată ce te opreşti, binele este anihilat. Nu putem aşadar spune că, în sfârşit, am realizat binele şi ne putem opri ca să profităm de ce am construit, aşa cum îşi închipuie prea mulţi dintre satisfăcuţii occidentali.

Dacă vom înţelege corect mesajul lui Soljeniţîn, dacă avem răbdarea şi inteligenţa să citim ce

scrie şi ce spune, ţinând seama şi de cine este cel ce spune, nu ne vom mai preta la toate răstălmăcirile, la toate ignorantele luate drept certitudini cu care ne adapă intelectualii internaţionalişti de la noi şi de aiurea. Soljeniţîn spune expres şi repetat (atât în cartea de faţă cât şi în precedenta: „Cum să reamenajăm Rusia noastră") că Rusia trebuie să renunţe la ţările anexate, care nu sunt de tradiţie, de cultură şi de istorie comună cu a Rusiei. Sunt un număr de 11 republici care, după el, ar trebui să facă secesiune, între ele şi Basarabia, care, normal, urmează să treacă la România. Aceasta o spune Soljeniţîn, nu o spune Snegur, nu o spune Iliescu!

Aşa că aş apostrofa pe câţiva intelectuali români şi străini care, continuând să ignore sau să falsifice sensul mesajului lui Soljeniţîn, nu sunt de fapt, indiferent de faima lor post-sartriană, decât nişte complici imbecili sau nişte mincinoşi lipsiţi de ruşine.

Iar ca să fie lucrurile clare, rog pe fiecare să citească încă o dată prima frază pusă ca motto la paginile de faţă. Mai cu seamă acum când Leningradul a redevenit Sankt-Petersburg, când drapelul rusesc a înlocuit mizerabila cârpă roşie cu secera şi ciocanul şi când tancurile sovietice devastează Cecenia.

Alexandru Paleologu

14

Chestiunea rusă la sfârşit de secol XX

Astăzi, dacă ai chef să citeşti ceva, preferi ceva scurt, foarte scurt şi, în orice caz, ceva despre ce se întâmplă astăzi. Dar fiecare clipă a istoriei noastre, chiar şi clipa de faţă, este

un punct pe firul acestei istorii. Dacă vrem să detectăm direcţiile posibile şi valabile de ieşire din cumplitul dezastru de astăzi, trebuie să nu trecem cu vederea numeroasele greşeli ale istoriei noastre de până acum, greşeli aflate şi ele la originea situaţiei actuale.

îmi dau seama că acest articol nu oferă soluţii practice, aplicabile într-un viitor apropiat, dar nu mă consider în drept să avansez unele înainte de a mă reîntoarce în patrie, ceea ce se va întâmpla în curând.

Martie, 1994

Capitolul 1

Nu putem începe fără o incursiune retrospectivă în istorie, pe care trebuie să o luăm de departe. Totuşi, propunându-ne aceasta, ne vom opri doar la două direcţii: în ce raport s-au aflat, de-a lungul istoriei noastre, situaţia internă cu iniţiativele externe ale ţării ?

Academicianul S.F. Platonov1 contestă mitul, îndeobşte acceptat, al înfloririi democraţiei nougoro-dene în secolele XV-XVI. El demonstrează că aşa-numita democraţie de aici nu a fost decât oligarhia unui grup restrâns de familii avute, că statul condus de notabilităţile Novgorodului a evoluat către o dictatură politică. In aceste condiţii, în luptele fratricide dintre partidele ostile, care nu-şi însuşiseră „metoda" compromisurilor, era manipulată, până la anarhie, gloata. Tocmai aceasta a făcut ca, într-o evoluţie rapidă, ordinea socială şi politică a Novgorodului să se degradeze, înainte de a fi fost desfiinţată de Moscova.

Un ţinut menit să devină o rezervaţie a vieţii în democraţie, al unei ţărănimi libere şi înstărite, a luat fiinţă totuşi, în Pomorie2 şi aceasta s-a întâmplat tocmai prin emanciparea de Novgorod. (Moscova nu şi-a plasat acolo propriii săi latifundiari, fiindcă ştia că dinspre Nord nu era ameninţată de nimeni), în Pomorie, caracterul rusesc a cunoscut o dezvoltare liberă, lipsită de constrângerile pe care i le-ar fi putut impune rânduielile moscovite şi fără acea aplecare spre jaf a căzăcimii de pe râurile noastre din sud. (Nu întâmplător, din Pomorie ne-a venit şi lumina lui Lomonosov3).

în timpul Răscoalei („Smuta") din secolul al XVII-lea, după toate distrugerile suferite de Rusia şi după sminteala pe care aceasta a adus-o în sufletele oamenilor, tocmai Nordul rusesc, cu punctul său de sprijin, Pomoria, avea să fie mai întâi un loc sigur de retragere pentru detaşamentele lui Skopin-Şuiski4 iar apoi pentru oastea populară a lui Pojarski5, prin care avea să-i vină Rusiei deplina eliberare şi pacificare.

Platonov observă, de asemenea, că perioada „Smutei", dincolo de suferinţele şi de prejudiciile de ordin spiritual pe care le-a adus, a marcat şi o benefică mutaţie în mentalitatea ruşilor în privinţa concepţiilor politice; în absenţa autorităţii monarhului, când Rusia încetase să mai fie „ocina" Ţarului, iar oamenii „supuşii", „robii", „holopii" lui, statul trebuia să-şi continue existenţa, să nu dispară o dată cu Ţarul, să se salveze şi să se edifice prin el însuşi. Pretutindeni s-a consolidat atunci puterea locală, s-au încheiat „păci" locale, s-au acreditat ambasadori, veştile circulau prin curieri, din oraş în oraş, în oraşe luau fiinţă „sfaturi" locale, alcătuite din oameni de toate stările sociale, iar acestea se reuneau în „sfaturi pe tot pământul". (O asemenea autonomie a cunoscut Lavra „Sfânta Treime", a cărei rezistenţă a durat 16 luni, precum şi Smolenskul, care a rezistat 20 de luni). Toate acestea rămân, pentru noi, urmaşii, învăţăminte care învederează capacitatea de organizare a ruşilor la nivel popular.

Astfel, alături de obişnuitele „afaceri de stat", care intrau în atribuţiile monarhului, au apărut şi „marile afaceri ale ţinutului", de care se îngrijea administraţia locală, prin aşa-

numitele zemstue. De la primii săi paşi de domnie, Mihailea căutat să-şi asigure sprijinul „Soborului Zemstvei", acesta acordându-l monarhului fără nici o reţinere. Nu exista o îngrădire formală a autorităţii monarhului; exista în schimb o strânsă legătură între Ţar şi „întreg pământul" rusesc, în primii zece ani de domnie ai lui Mihail, „Soborul" s-a întrunit fără întrerupere; mai târziu, doar din când în când. (Acest gen de statalitate rusească s-a format, în toate componentele sale, în afara oricărei influenţe occidentale şi fără a imita pe nimeni).

Fără a ne ocupa aici de domnia ultimilor repre-zentanţi ai dinastiei lui Riurik7, vom aminti că şi pe timpul acestora, în paralel cu autoritatea autocrată a Ţarului, funcţionau instituţii administrative vii (deşi în condiţii de totală ignoranţă, sub raportul conştiinţei juridice), organe alese: un „staroste", în atribuţiile căruia intrau cauzele penale, un altul cu funcţie de „primar", o „casă a zemstvei" (pentru stabilirea impozitelor şi pentru chestiuni care ţineau de cultivarea pământului). Este adevărat că ţăranii, proprietari de pământ, aproape că nu-şi făceau simţită prezenţa în aceste organe (deşi aveau şi ei starosti pe obşti şi vătăşei8). Ţinând seama de toate acestea, putem afirma că formele de administraţie locală, care au înrâurit „Smuta" într-un mod atât de benefic, n-au apărut pe un teren gol. Dar înfrângerile de ordin militar ale Statului au făcut ca ţăranii să rămână legaţi tot mai strâns de pământurile celor aflaţi sub arme, iar aceia, care căutau libertatea, să fugă spre teritoriile mărginaşe nelocuite, ceea ce făcea ca în centrul Statului să existe o penurie endemică de oameni şi de braţe de muncă. In periferii însă se isca şi sporea mereu o stare de nedomolită anarhie, ambele fenomene exercitând o influenţă distructivă asupra „Smutei" şi mult timp după aceea. Vreme de trei-patru sute de ani, iobăgia străbate noua istorie a Rusiei, ca o săgeată otrăvită:

După perioada „Smutei", sub Ţarul Aleksei Mi-hailovici0; supranumit printr-o confuzie istorică „Cel Liniştit", instituţia Soborului avea să-şi înceteze curând existenţa. Sub acest Ţar, în administraţia de stat prindea să se afirme tot mai mult practica „ordonanţelor * emise de sus, în detrimentul administraţiei locale, a sănătoaselor forţe locale, acea birocraţie prost organizată, care avea să dăinuiască timp de 300 de ani. Domnia lui Aleksei Mihailovici a fost străbătută, pe toată durata ei, de numeroase revolte —forme de protest popular – împotriva căpeteniilor de gubernii şi a altor dregători. Pravila de la 1649 nu numai că i-a menţinut în vechea stare de aservire pe „holopi",şi iobagi, ci mai mult chiar, a consolidat această situaţie10. (Replica la aceste măsuri a fost seria de revolte care au culminat cu cea a lui Stepan Razin11). Războiul purtat de Aleksei fusese necesar şi just, fiindcă datorită lui au fost recucerite străvechile pământuri ruseşti, cotropite de polonezi. O dată cu aceasta, conflictul militar i-a demonstrat lui Aleksei şi în ce măsură eram rămaşi în urma Apusului, necesitatea stringentă de a „împrumuta" de acolo cunoştinţe şi tehnică; în acelaşi timp însă, a adus „moda" de a urma cu orice chip influenţa Apusului, de a-i concede prompt, pe toate planurile, chiar şi în privinţa „îndreptării" cărţilor de cult. Fapt care avea să-l ducă la o crimă de o neasemuită cruzime: anatemizarea propriului popor, războiul împo-triva acestuia, pentru apărarea „reformei lui Nikon"12 (într-un moment când acesta părea că renunţase la „proiectul grecesc"13). Nu trecuseră decât 40 de ani de când poporul trăise „Smuta" şi ţara, neintrată încă în matca-i firească, în viaţa de toate zilele şi cea spirituală, avea să fie zguduită până în temelii de „Raskol" – schisma bisericească. Şi niciodată de atunci, timp de trei sute de ani, Ortodoxia nu şi-a mai redobândit plenitudinea forţei sale vitale, cea care menţinuse duhul poporului rus mai bine de o jumătate de

mileniu. Ecourile Schismei se resimt până şi în neputinţa de care facem dovadă în secolul XX.

Peste acest popor traumatizat şi peste o ţară ne-însănătoşită încă, s-a abătut tăvălugul năvalnic al lui Petru.

Ca „slujitor al progresului", Petru14 nu a făcut dovada unei inteligenţe ieşite din comun, arătându-se în multe privinţe de-a dreptul primitiv. Nu s-a ridicat până la înţelegerea faptului că nu pot fi strămutate (din Apus) anumite rezultate parţiale, obţinute în civilizaţie şi cultură, făcând abstracţie de condiţiile în care s-au maturizat ele (acolo). într-adevăr, era ne-cesar ca Rusia să ajungă din urmă Occidentul, în privinţa tehnicii, să-şi croiască drum spre mări, îndeosebi spre Marea Neagră. (Direcţie în care Petru a acţionat mai prost ca oriunde, astfel încât, pentru a-şi face scăpată armata din încercuirea de la Prut, a trebuit să plătească scump; să-i ordone lui Şafi-rov15 să cedeze Pskovul, să-i dea suedezilor prin intermediul turcilor). Despre acţiunile lui Petru în calitate de comandant militar aflăm subtile observaţii critice la I. Solonevici16. Aceste demersuri erau necesare, dar nu cu un preţ atât de mare; adică, .pentru a grăbi dezvoltarea industriei şi cea a puterii militare, să nu se calce în picioare (într-o manieră cum numai bolşevicii aveau să o facă, şi cu nenumărate excese) duhul istoric, credinţa poporului, sufletul şi obiceiurile lui. (Actuala stare a umanităţii ne demonstrează că nici un fel de „salturi" economice şi materiale nu pot compensa daunele suferite în spirit).

Petru a abolit şi „soboarele zemstvei" locale, ba chiar mai mult, a dorit „să li se piardă până şi amin-tirea" (Kliucevski17). A subjugat Biserica ortodoxă, frângându-i coloana vertebrală. A sporit continuu impozitele şi prestaţiile fără a ţine seama de posibilităţile populaţiei de a le face faţă. Ca urmare a mobilizării generale, regiuni întregi s-au golit de cei mai buni meşteri şi lucrători ai pământului; în locul terenurilor cultivabile, au început să crească păduri; n-au mai fost construite drumuri, oraşele mici au murit, ţinuturile nordice s-au pustiit, dezvoltarea agriculturii avea să stagneze în Rusia pentru multă vreme. Acest conducător era cu desăvârşire insensibil la nevoile ţărănimii. Dacă, potrivit, Pravilei de la 1649, ţăranul, deşi legat de pământ, continua să se bucure de dreptul de proprietate, de succesiune, de libertate individuală, de dreptul de a încheia acte de proprietate, Ukaz-ul lui Petru de la 1714 rezerva dreptul unic de succesiune nobililor, ţăranii trecând în proprietatea directă a acestora. Petru a fost cel ce a creat, mai înainte cu 200 de ani, o pătură conducătoare ruptă de popor, străină dacă nu întotdeauna prin sânge, oricum mereu prin modul de a percepe lumea. A mai fost şi acea idee smintită a „dedublării" capitalei, a strămutării ei (ca şi cum ai putea muta ceea ce nu poate fi smuls de la locul lui şi mutat), în nişte smârcuri spectrale, pentru a înălţa acolo un „paradis", ca să cadă în uimire întreaga Europă; şi să faci asta nu oricum, ci mânând cu bâţul din urmă, într-o cadenţă mortală, mase imense de oameni, care de-abia îşi trăgeau sufletul şi aveau atâta nevoie de un „respiro", punându-i să constru-iască palate fantastice, canale, şantiere navale. Nu-mai între 1719 şi 1727, populaţia Rusiei a scăzut, datorită mortalităţii şi exodului peste hotare, cu aproape un milion de suflete18. Adică aproximativ unul din zece! (Nu întâmplător a dăinuit în mediile populare legenda că Petru a fost un uzurpator şi un antihrist. Domnia lui a fost cutremurată necontenit de fel şi fel de răzmeriţe). Toate faptele lui Petru, fie ele mari sau mici, au cerut o imensă risipă de ener-. gie din partea poporului, i-au istovit fiinţa. Cu greu i-am putea recunoaşte lui Petru calitatea de reformator-reformator este cel ce ţine seama de trecut şi care, pregătind viitorul, caută să atenueze trecerea spre acesta.

Kliucevski avea să scrie: „în ce pri-veşte administrarea imperiului, Petru a avut parte mai mult de eşecuri". Eşecurile şi erorile pe care le-a lăsat moştenire „aveau să capete în posteritate aura unor porunci sacre ale unui mare reformator", deşi directivele sale din ultimii ani nu erau altceva decât „o dăscăleală flecară şi confuză"19. Despre acţiunile cu caracter civil ale lui Petru (în sensul de „drept civil") Kliucevski se pronunţă necruţător. Petru nu a fost un reformator, ci un revoluţionar (de cele mai multe ori fără să fi fost nevoie).

Iar după Petru, de-a lungul întregului secol XVIII, nu s-a schimbat nimic, în sensul că energia poporu-lui se irosea tot atât de mult şi de inutil ca şi pe tim-pul lui Petru (cu acele salturi zvâcnite, schimbăcioa-se, în tradiţia înaintării în zig-zag, care tot de la Petru se trage). După convulsionata activitate a lui Petru s-a căscat, după cuvântul lui Kliucevski, „abisul", o epuizare la maximum a energiilor ţării prin poveri insuportabile care apăsau asupra muncii poporului20. Nu putem fi nicicum de acord cu opinia curentă cum că acele „condiţii" create de grupul de aristocraţi din Consiliul Secret Suprem al Annei loa-novna21 ar fi reprezentat un pas către liberalizarea Rusiei; era un început mult prea modest, datorat unui cerc restrâns de nobili, care n-ar fi putut căpăta în vecii vecilor amploare şi adeziunea populară. Pe de altă parte, sub domnia Annei, s-a acutizat peste măsură influenţa şi chiar dominaţia germană, nesocotirea întru totul a duhului naţional rusesc, s-au consolidat latifundiile nobiliare, iobăgia, inclusiv cea din fabrici (fabricile nou create aveau posibilitatea să cumpere ţărani lipsiţi de pământ); poporul era supus unor biruri istovitoare, resursele sale vitale se iroseau în războaie prost conduse.

Domnia Annei loanouna este marcată în mod frapant de politica sa externă şi de un şir de războa-ie ratate şi iraţionale. Este adevărat că şi Petru, în avânturile sale nesăbuite se putea arăta preocupat ca Prusia să pună mâna pe Pomerania şi pe Szcze-cin; acum, urmaşii lui alergau după Schleswig, pentru a i-l oferi Danemarcei iar Minich22 propusese Franţei, în schimbul unor subsidii, să-i pună în orice moment la dispoziţie un corp de armată rusesc de 50 de mii de soldaţi, pentru apărarea intereselor sale. Fără a ţine seama că un imens teritoriu populat de ruşi, bieloruşi şi ucraineni intrase sub dominaţia Poloniei, guvernul Annei se arăta interesat nevoie mare să aşeze pe tronul acestei ţări un kurfurst23 saxon. Asta se întâmpla la 1731, în timp ce hanul Crimeii ameninţa că „poate să treacă Rusia sub gâr-baci24" (în Rusia şi Ucraina se ştia foarte bine ce în-seamnă o invazie a tătarilor, care se putea repeta oricând). Asta se întâmpla şi la 1732, când Rusia de-abia, de-abia fusese în stare să-şi ia tălpăşiţa din-tr-un îndepărtat război persan şi când fusese silită să cedeze nu numai Baku şi Derbent, cu toate ţinuturile limitrofe, într-un război în care se împotmolise Petru, ci, mai mult, fusese pe punctul de a ceda şi Sfânta Cruce, fără să conteze pe vreun sprijin exterior şi fără a-şi fi calculat, raţional, forţele... Pe vremea aceea, în Rusia izbucnise foametea (1733-1734) şi în 1735 se dezlănţuise revolta başkirilor. Ei bine, tocmai atunci (1733-'34) Anna a început războiul cu Polonia, cu scopul de a aşeza pe tronul acestei ţări un kurfurst saxon ! (Dar cu cât sunt mai dihai toate acestea decât planurile lui Sigismund, atunci când polonezii au invadat Rusia, pe vremea „Smutei", urmărind acapararea tronului moscovit?!). „Ruşilor le-a rămas întru totul neînţeles sensul războiului cu Polonia" (S. Soloviov). Amestecân-du-se în acest război, Rusia a făcut să ia naştere un front comun împotriva sa, alcătuit din Franţa, Suedia, Turcia şi din tătari, în condiţiile în care nu avea de partea ei decât un singur aliat, şi acela infidel: Austria. Tot atunci (1734), tătarii au început să atace Rusia la hotarele de sud-es^ timp în care ea era obligată (potrivit unui tratat

încheiat de Ecaterina I) să trimită în ajutorul Austriei, în Silezia, un corp de 20 de mii de soldaţi. în 1735 a început inevitabilul război cu Turcia. Din punct de vedere strategic, doar acesta răspundea unor interese ruseşti, întrucât Rusia se sufoca fără o ieşire la Marea Neagră şi la Marea Azov. Dar să ne gândim cum a fost purtat acest război! Modul cum a condus Minich armata rusă a fost defectuos, epuizant pentru trupe şi neproductiv din punct de vedere tactic. înaintea primelor confruntări cu turcii, fusese pierdut, în luptele cu tătarii, jumătate din efectivul trupelor angrenate în război: A condus asaltul Oceakovului cu o scandaloasă nepricepere, atacând din latura cea mai dificilă şi mai dezavantajoasă (făcând abstracţie de cea prin care străpungerea ar fi fost mult mai uşoară), a cucerit fortăreaţa cu pierderi imense, pentru ca mai apoi să o abandoneze, schimbând direcţia către sud-vest, ca să le vină în ajutor austriecilor. Aici avea să acţioneze cu succes, dar Austria a trădat Rusia, printr-o subită pace separată cu turcii. în aceste condiţii, Rusia s-a văzut constrânsă să pună capăt războiului, dărâmând fortăreţele cucerite: Oceakov, Perekop, Taganrog şi Azov. Cea mai grea pierdere suferită a fost însă în oameni; am plătit acest război cu preţul a 100 de mii de vieţi ome-neşti. Pe atunci populaţia întregii Rusii era de 11 milioane (mai mică decât fusese cu un secol în urmă sub Aleksei Mihailovici, într-atâta fusese împuţinată de Petru!). Imaginaţi-vă ce soartă aveau pe atunci recruţii: serviciul militar nu avea termen, soldaţii erau luaţi, de fapt, pentru toată viaţa; nu exista altă ieşire decât moartea sau dezertarea.

In ce priveşte condiţia spirituală „a poporului rus din acea vreme, ar putea fi aplicată domniei Annei concluzia lui S. Soloviov: „Clerul de mir inferior era abrutizat de sărăcie, la sate şi de muncile câmpului, foarte grele, care nu îngăduiau preotului să se ridice deasupra enoriaşilor, prin calităţile cerute unui po-văţuitor". O asemenea proastă stare a clerului „stătea la originea unui teribil prejudiciu moral adus maselor populaţiei"25.

Acelaşi autor consideră epoca Annei ca fiind cea mai întunecată şi prin supremaţia nelimitată a străinilor în Rusia. Spiritul naţional rus avea să înceapă a se elibera de această constrângere abia sub domnia Elisabetei26. De altfel, întreaga clasă conducă-toare din secolul al XVII-lea a nutrit dispreţ faţă de sentimentele rusului, faţă de tot ce îi era mai apropiat, faţă de credinţa mujicului rus. Pe noi ne interesează însă aici alte evenimente, urmărim alte direcţii ale domniei acestei ţarine.

înainte de a se urca pe tron, Elisabeta a făcut un Joc foarte riscant şi dubios, sub raport moral, cu di-plomaţii francezi şi suedezi de la Petersburg. Franţa conta pe faptul că Elisabeta va promova o domnie rusească; va readuce capitala la Moscova, va înceta să se mai preocupe de forţele navale, de problemele Occidentului şi, în acest fel, Rusia „va fi eliminată de pe scena europeană. Cu Suedia, Elisabeta tratase pe muche de cuţit, în sensul că acesteia nu-i rămăsese decât să declare război Rusiei (ceea ce s-a şi întâmplat în iunie 1741) şi să ceară revenirea la tron a liniei dinastice a lui Petru. (Suedezii pretindeau însă retrocedarea tuturor cuceririlor lui Petru, ceea ce Elisabetei nici prin gând nu-i trecea să facă). Lovitura de stat a Elisabetei s-a desfăşurat însă la Petersburg, fără ajutorul Franţei şi Suediei, noua ţarină putând urca astfel pe tron dezlegată de orice obligaţie.

Trăia, într-adevăr, sentimentul naţional rus, era o credincioasă pravoslavnică fără a face în nici un chip paradă de aceasta (cum avea să facă mai târziu Ecaterina a Il-a). înainte de întronizare, se rugase şi făcuse jurământ că nu va executa pe nimeni, şi în-tr-adevăr, în tot timpul cât a domnit nu a fost dusă la îndeplinire nici o condamnare la moarte, ceea ce era un lucru neobişnuit chiar şi în raport cu Europa acelor vremuri. Avea să atenueze şi alte pedepse, pentru o numeroasă categorie de infracţiuni. I-a iertat (în 1752) pe toţi

restanţierii la impozite, din momentul morţii lui Petru, timp de un sfert de secol. A „adus pace în sufletul poporului, care se simţea jignit în sentimentele sale, după ce, ani îndelungaţi, fusese dominat de străini". „Rusia a revenit întru ale sale." A încercat nu o dată (1744, 1749, 1753) să redea Moscovei statutul de capitală, deplasând acolo întreaga curte, pe durata unor ani întregi, a restaurat Kremlinul; făcea acestea după cum îi dictau sentimentele ruseşti, dar, în acelaşi timp, lăsându-se condusă şi de un sentiment filial, în măsura în care nu voia să dea uitării proiectele tatălui său. Totuşi, nu a fost consecventă şi nu a mers prea departe în privinţa ameliorării soartei poporului.

Au continuat şi sub domnia sa cumplitele şi ineptele persecuţii împotriva creştinilor de rit vechi, lo-vindu-se astfel în însăşi rădăcinile poporului rus. (Iar aceştia îşi dădeau foc de vii). Ţăranii gemeau sub povara unor noi biruri; cei din ţinuturile Viatkăi27 fugeau în păduri, unde continuau să trăiască în aşezări tăinuite; se fugea şi din guberniile centrale, deşi fugarii care treceau graniţa spre Polonia aveau parte acolo de o viaţă amară, plină de umilinţe; se fugea şi peste Nistru, numai pentru salvarea credinţei. Numărul acestor fugari ajunsese la un milion! Pretutindeni se resimţea lipsa braţelor de muncă, autori-tăţile încercând prin aplicarea unor măsuri din ce în ce mai drastice să-i readucă pe fugarii oploşiţi îrj părţile Donului. în judeţele Tambov, Kozlov, Şaţk izbucniseră răscoale ţărăneşti; sate întregi îşi căutau refugiu spre cursul inferior al Volgăi, sperând să-şi găsească acolo libertatea. Sunt consemnate, de asemenea, un mare număr de răscoale pe pământurile mănăstireşti (şi cât de anapoda este ca o mănăstire să exploateze munca ţăranilor!). Nu întâmplător, P. 1. Şuvalov28 avea să propună în 1754 un proiect de „protecţie a poporului" (să fie scutiţi de recrutare cei ce vor plăti un anumit impozit individual pentru întreţinerea armatei; în cazul unor calamităţi naturale care le vor fi afectat recolta, agricultorii să beneficieze de ajutoare, din silozurile statului; la obţinerea de recolte bogate, preţurile să fie sporite, să nu scadă în detrimentul agricultorilor. Să fie instituită funcţia de „comisar special" pentru rezolvarea diferendelor dintre moşieri şi ţărani; să se urmărească stârpirea mitei, dar, în acelaşi timp, să fie sporită retribuţia funcţionarilor. Să fie protejată populaţia împotriva jafurilor şi a altor forme de vătămare, inclusiv din partea propriei armate. Se avea în vedere de asemenea întreţinerea şi educarea copiilor de soldaţi. în plus, ar fi

urmat să se realizeze un mod liber de cunoaştere a părerilor societăţii civile, spre folosul statului. To-tuşi, Elisabeta s-a urcat pe tron făcând apel la forţa gărzii nobiliare şi a rămas, tacit, mereu dependentă de,nobilime, consolidând, după expresia lui Kliucev-ski, „conducerea prin nobilime"29. (Astfel, în 1758, moşierii vor fi investiţi cu dreptul de a supraveghea conduita iobagilor lor; în 1760 li se va acorda dreptul de deportare a iobagilor în Siberia. Pe de altă parte, aristocraţia, întocmai ca pe timpul Annei, va căpăta o seamă de înlesniri în privinţa obligaţiilor de serviciu ce reveneau nobililor).

în timp ce statul se resimţea de pe urma unor condiţii deosebit de grele, iar poporul se afla de se-cole într-o stare de istovire, spiritul nestatornic al Elisabetei nu era preocupat de „protecţia poporu-lui", ci de „primejdiile care ameninţau echilibrul european" făcând – într-o manieră de neiertat – ca energiile poporului rus să se consume în conflicte şi chiar în aventuri europene, cu totul străine de interesele noastre. Câştigând rapid, printr-o victorie zdrobitoare, războiul cu suedezii, va începe să se preocupe de un proiect dinastic absurd: să-l susţină, în calitate de moştenitor al tronului Suediei, pe unul dintre prinţii de Holstein. (De altfel, care dintre capetele încoronate ale acelor vremuri nu făcea politică înaltă, bizuindu-se pe calcule şi căsătorii dinastice ?). în acest scop, i-a cedat Suediei, în 1743,

Finlanda, pe care i-o luase mai înainte (ratând o posibilitate favorabilă Rusiei, aceea a unei evoluţii libere a Fin-landei, ţară care îşi avea încă din secolul XVII seimurile sale). A mai intrat şi în alte încurcături: nu i .i fost milă să trimită infanteria rusească la Stock-holm, pentru a apăra Suedia de ameninţările Danemarcei, ba chiar şi flota rusească... (Ulterior, timp de două decenii, guvernul rus s-a ocupat intens de problemele interne ale Suediei; am plătit subsidii pentru întreţinerea unei inutile „alianţe" cu această (ară; au fost „cumpăraţi" deputaţi ai Seimului suedez, diplomaţii ruşi acreditaţi acolo ocupându-se, cum nu se poate mai sârguincios, de „restaurarea autocraţiei în Suedia", din dorinţa ca această ţară să fie cât mai slabă). Mai exista şi dorinţa de a avea un aliat de nădejde în Danemarca, deşi o asemenea alianţă nu convenea orgoliului lui Piotr Feodorovici30, moştenitorul tronului rus care se trăgea din dinastia Holstein-Gotha. într-un chip tot atât de iraţional şi-a asumat Elisabeta faţă de Anglia, ţară de la care Rusia nu s-a ales niciodată cu nici un ajutor şi cu nimic bun, nişte obligaţii oneroase pentru ţară şi câtuşi de puţin rentabile; aceasta s-a întâmplat în 1741, iar în 1743 s-a încheiat o alianţă directă, în virtutea căreia Rusia era obligată să acţioneze pe continentul european în interesele Angliei. (Se făcuse un scenariu deştept nevoie-mare !, ca respectivul prinţ de Holstein-Gotha să se căsătorească cu Regina Angliei şi, în felul acesta, să se înjghebe o coaliţie ! In 1745, lucidul cancelar austriac Kaunitz31 îi raporta Mariei-Tereza: „Politica Rusiei nu este dictată de interesele ei reale, ci depinde de poziţia individuală a anumitor persoane"). Iar în 1751, Rusia şi-a asumat în secret obligaţia de a apăra proprietăţile personale ale Regelui Angliei în principatul Hanovra, în vestul Germaniei. Monstruos !

Chiar lângă noi era Polonia, aflată într-un proces de continuă şubrezire, din cauza conflictelor din sânul „nobilimii"; în secolele precedente, ea cucerise şi ţinea în oprimare o numeroasă populaţie ortodoxă, dar pe Elisabeta nu o preocupa soarta acesteia, nici nu se gândea să facă ceva pentru ea; era preocupată cum să apere integritatea acelei Polonii slăbite (fiindcă acolo domnea iubitul nostru kurfiirst saxon...). Şi, o dată cu aceasta, şi cum să apărăm în mod constant Saxonia. (De ce era nevoie de toate acestea ? Oare noi nu aveam grijile noastre ?!). în primii ani ai guvernării sale, Elisabeta înţelesese perfect că ali-anţa cu Austria nu ne este cu nimic avantajoasă. S-a întâmplat însă ca Prusia, militărosul şi întreprinzătorul Frederic Wilhelm al II-lea32, să-i ia Austriei Silezia, iar Elisabeta să ierte Austria (pentru intrigile la adresa persoanei sale) şi să reînnoiască (în 1746) – pe încă 25 de ani! – tratatul de alianţă cu această ţară, deoarece acesta îşi încetase valabilitatea. Venind în ajutorul Austriei şi Saxoniei, Elisabeta a trimis armata rusă împotriva lui Frederic, prin Polonia independentă. într-adevăr, Frederic fusese de o grosolană agresivitate, dar acţiunea lui nu reprezenta decât o foarte îndepărtată primejdie pentru Rusia. Ar fi cutezat oare Frederic, deşi avea să cucerească o însemnată parte a Poloniei, să se atingă de uriaşul teritoriu rusesc? Finanţele Rusiei erau pe vremea aceea într-o stare de totală bancrută, ţara ducea lipsă de recruţi, slabă nădejde să putem aduna alţii noi, dar... trimiteam armata împotriva lui Frederic. (Eram în imposibilitatea de a organiza garnizoane pe drumurile noastre şi pe râuri – un adevărat dezastru ! –, ne pândeau primejdii şi de pe uscat, şi de pe apă...). între timp, Frederic a obţinut de la Austria tot ce şi-a dorit şi a încheiat pace. Aceasta însemna că ne-am dus acolo degeaba? Nu, în anul 1747 trimiteam un corp de armată, compus din 30 de mii de soldaţi, dincolo de Rin, pe un teritoriu olandez, în ajutorul Austriei, angajată într-un conflict inutil cu Franţa. (Eram surzi la murmurul soldaţilor şi al populaţiei; pricepe cineva ce rost a avut această campanie ?).

între timp, în Europa intervine o împăcare generală (numai că, la Congresul de la Aachen, Rusia n-a fost chemată şi nu s-a ales cu nimic). Ar fi trebuit însă să zicem „mulţumesc", iar istoricii aveau să scrie: datorită intervenţiei ruseşti s-a evitat războiul pentru „moştenirea" Poloniei, şi cel pentru „moştenirea" Austriei, iar insolentului Frederic i s-a barat drumul.

I s-a barat, dar numai pentru puţin timp; el hălă-duieşte prin Europa şi nu lasă să-i scape nimic. în 1756, Rusia trage un nou şi stăruitor semnal de alarmă pentru Austria: să ne repezim amândouă asupra Prusiei! (în acest timp, Franţa se înfruntă cu Anglia în America). Dar pentru aşa ceva „nu aveam nici măcar un singur general mai de Doamne-ajută" (S. Soloviov), fiindcă sub Anna Ioanovna nu fuseseră instruiţi generali ruşi de neam, comanda armatei se afla în mâinile unor năimiţi, dintre nemţi. Austria este înfrântă, Frederic cucereşte fulgerător Saxonia, iar armata rusă merge peste hotare, în Războiul de şapte ani. (Cu aceste obligaţii: ceva trebuie să i se redea Austriei, altceva Poloniei, iar Rusia să nu se aleagă cu nimic). Elisabeta jinduia foarte mult după „recunoştinţa aliaţilor şi a întregii Europe, pentru că le-a fost asigurată securitatea", mânându-i din urmă pe cei patru incapabili feldmareşali ai săi, ameninţaţi oricând cu destituirea. (Să recunoaştem: ea prindea mai uşor pulsul situaţiei din Petersburg, fiindcă, până să ajungă acolo curierii, se cerea timp!). Războiul se purta cam aşa: vara (nu totdeauna însă) aveau loc operaţiunile militare, iar o dată cu venirea toamnei armatele noastre se făceau nevăzute din faţa inamicului, retrăgându-se în liniştitele cantonamente de iarnă. (în Prusia, armatele noastre suportau plata oricăror daune pricinuite localnicilor). Războiul a scos la iveală multe neajunsuri în privinţa nivelului de pregătire şi a stării generale a armatei ruseşti. Generalii noştri (a se vedea Bătălia de la Zorndorf) făceau ce făceau şi îşi plasau întotdeauna trupele în luptă astfel încât să le bată soarele în faţă şi vântul cu nisip în ochi... în toate bătăliile principale, primul care a atacat a fost Frederic. Trupele ruseşti fie că opuneau rezistenţă, fie că reputau victoria, iar din 1757 începuseră să lupte pe teritoriul Prusiei. După bătălia de la Kunnersdorf (august 1759), Frederic a dat bir cu fugiţii, considerând pierdută nu numai campania, ci şi întreaga lui viaţă. în 1760, armatele ruseşti au intrat în Berlin, dar l-au părăsit după numai două zile, fără să se fi întărit acolo. Elisabeta ar fi vrut să obţină o bucată din Prusia, dar nu oricum, ci făcând un schimb cu Polonia, căreia îi oferea Curlanda (Austria şi Franţa s-au opus din răsputeri şi acest schimb nu s-a mai făcut). în toţi aceşti ani, hanul Crimeii încerca să convingă Turcia (instigat şi de Anglia) să înceapă războiul cu Rusia. (Se punea problema: putea oare Rusia să reziste ?). Turcia ezita, dar după bătălia de la Kunnersdorf a renunţat. Puterile europene s-au tot vânzolit în Războiul de şapte ani, cea mai mare parte a timpului fără nici un rezultat (mai cu seamă Austria); aşa a fost până în 1761. Mijloace şi forţe pentru a susţine armata rusă într-o campanie îndepărtată rămăseseră din ce în ce mai puţine; s-a ajuns să fie solicitată Anglia pentru a „arbitra" pacea cu Frederic, iar acesta, deşi nu mai avea nici o forţă, dându-şi sea-ma de situaţie, n-a marşat la nici o concesie. Mo-mentul a coincis cu moartea Elisabetei.

Pe tronul Rusiei s-a urcat nepotul ei, om de ni-mic, slab de minte, a cărui dezvoltare stagnase la nivelul unui băieţandru şi la ceea ce acest zăpăcit de Petru al III-lea33 păstra în sufletul lui de la Holstein. A întărit conducerea prin nobili („dvoreanovlastie") la 1762, printr-un ukaz despre „libertăţile nobilimii", după care a pus în cârca Rusiei, pe o sută de ani de-aici înainte, inepta institu'ie a iobăgiei, devenită politică de stat. (în urma acestui ukaz, armata, mai cu seamă, a pierdut un mare număr de ofiţeri şi a fost nevoie ca aceştia să

fie înlocuiţi cu străini). „Avea de gând să ne înlocuiască şi religia, faţă de eare arăta un deosebit dispreţ." A .poruncit să fie scoase, icoanele din biserici, iar preoţii să-şi radă barba şi să sejrnbrace în straie de felul celor ale păstorilor străini. (A existat însă şi un revers pozitiv: ukaz-ul prin care hotăra să fie lăsaţi în credinţa lor creştinii de rit vechi, mahomedanii şi cei ce mai practicau idolatria). Dar cea mai radicală şi mai decisivă schimbare avea să o facă Petru al III-lea, în timpul domniei sale de numai o jumătate de an, în domeniul politicii externe, propunându-i lui Frederic al Il-lea – care pierduse războiul şi care se arăta gata să cedeze Prusia Orientală – să alcătuiască un tratat favorabil Prusiei, stabilind el însuşi clauzele, în condiţiile în care Rusia se obliga să-i retrocedeze toate teritoriile pe care i le ocupase şi, chiar mai mult, să încheie o alianţă pe termen nelimitat ruso-prusacă. în virtutea acesteia, Rusia trebuia să acorde ajutor Prusiei împotriva Austriei (punând, în acest scop, la dispoziţia lui Frederic Corpul de armată de 16 mii de soldaţi al generalului Cernâşev), iar trupele ruseşti aflate în Pomerania să fie trimise împotriva Danemarcei, pentru cucerirea Schleswig-ului şi anexarea lui la ţinutul său de baştină – Holstein. (Refuzul tru-pelor de gardă de a se lăsa duse într-un război cu Danemarca a determinat precipitarea loviturii de stat a Ecaterinei3*.) Isprăvile lui Petru al III-lea i-au jignit pe ruşi în modul cel mai profund... Şi-a bătut joc de sângele vărsat pe câmpurile de luptă35; nu numai Petru s-a înconjurat cu oameni din Holstein şi cu nemţi; întreaga politică a Imperiului rus înce-puse să fie condusă de ambasadorul prusac Holtz. Ruşii îşi priveau viitorul cu disperare, ştiindu-şi ţara în mâinile unor străini incapabili şi ale miniştrilor unui monarh străin36.

Lovitura de stat a Ecaterinei, spre deosebire de

cea a Elisabetei, n-a fost totuşi o explozie a sentimentului naţional rus. Judecând după entuziasmul pe care l-a manifestat Ecaterina faţă de un anumit Cod al ei, rămas nefinalizat („Dispoziţiile" sale din 1767, părţi integrante ale acestui Cod, vorbeau atât de insistent şi de curajos despre drepturi, încât ele aveau să fie interzise în Franţa pre-revoluţionară – într-atât de temerară se arăta ţarina în „semănarea seminţelor europene" ale timpului!), judecând deci după acele intenţii, se putea nutri speranţa că Eca-terina va face mult pentru a ridica poporul din starea jalnică în care se afla, pentru a proteja, într-o oarecare măsură, drepturile milioanelor de oameni înjosiţi. Nu s-au produs însă decât câteva neînsem-nate evoluţii în acest sens, cum ar fi slăbirea presiu-nii exercitate asupra creştinilor de rit vechi sau dis-poziţia de a nu se recurge la măsuri excesive de forţă în reprimarea răscoalelor ţărăneşti. (S-a arătat mai generoasă doar faţă de coloniştii germani, pe care ea îi adusese în ţară; le-a atribuit mari proprietăţi funciare, le-a construit locuinţe, i-a scutit de corvezi şi de alte prestări timp de 30 de ani, le-a acordat împrumuturi fără dobândă). Ecaterina a sporit o dată în plus privilegiile nobilimii, „pentru ca moşierii săraci să nu se ruineze cu totul", nobilimea arătân-du-se nemulţumită şi, în orice caz, nu întru totul satisfăcută de precedentul ukaz „despre libertăţi". A fost reconfirmat dreptul fiecărui moşier de a putea surghiuni în Siberia ţărani de pe moşia sa (ba chiar de a-i trimite la muncă silnică) fără a se justifica organelor judiciare; (moşierul era avantajat şi în cazul recrutărilor pentru armată). De asemenea, moşierul putea să facă negoţ cu iobagii, sub formă de „marfă vie", nu numai vânzându-i fără pământ, dar şi des-părţindu-i de familie37. Şi mai lipsiţi de apărare erau ţăranii trimişi să lucreze în fabrici, acestea aflân-du-se, de cele mai multe ori, în locuri îndepărtate de vetrele lor, rămânându-le prea puţine zile din an pentru a-şi lucra pământul şi a-şi asigura din aceasta mijloace de subzistenţă lor şi familiilor lor. în plus, Ecaterina „din

împărătească bunăvoinţă" a acordat iubiţilor săi şi unor persoane distinse cu decoraţii înalte, aproape un milion de suflete în plus, dintre ţăranii care fuseseră până atunci liberi; de asemenea, a înăsprit regimul ţăranilor din Ucraina („Rusia Mică"), unde se mai păstrase dreptul de liberă circulaţie a ţăranilor. în comisia de elaborare a Codului fusese avansată propunerea de a se acorda nobililor o putere nelimitată asupra ţăranilor (de fapt, aşa şi era în esenţă, chiar şi din punct de vedere administrativ) şi să nu fie luate în considerare jalbele iobagilor şi „holopilor"38 împotriva domnilor. în 1767, în timpul unei călătorii pe Volga, Ecaterinei i-au parvenit totuşi „câteva jalbe ale ţăranilor", dar a dispus ca, pe viitor, să nu se mai facă „asemenea reclamaţii" şi, respectându-i întocmai porunca, Senatul a hotărât „ca ţăranii şi rândaşii de curte să nu se mai sumeţească nicicum asupra moşierilor, cerându-le acelora îndurare", iar cei ce vor cuteza totuşi să o facă „să-şi primească pedeapsa cu knutul". Ţăranilor care lucrau în fabrici li se cere „să se supună fără crâcnire stăpânilor, sub ameninţarea celor mai aspre pedepse"39. Din paginile amănunţitei Istorii a lui Soloviov desprindem o multitudine de tablouri care ne dau idee asupra venalităţii care bântuia în Rusia acelui timp. „Cine se simte în stare să-l ruine-ze pe altul este liber să o facă" au declarat deputaţii convocaţi de Ecaterina. Să fi avut ea oare un ames-tec direct în toate acestea ? Ea trăia înconjurată de minciună şi linguşire şi aceasta îi crea o confortabilă izolare faţă de cumplita existenţă a poporului. Poe-tul Derjavin i – această glorie naţională – care a deţinut importante funcţii de stat sub trei ţari şi care a putut observa îndeaproape viaţa de la Curte scrie: „Sufletul Ecaterinei se îngrijea mai mult de gloria militară şi de calculele politice... Ea conducea statul şi împărţea dreptatea nu atât după sfântul adevăr, , cât după considerente politice şi după liberul ei arbitru... Guverna politiceşte, urmărindu-şi propriile avantaje sau arătându-şi marea-i generozitate faţă de demnitarii Curţii"40.

Într-o şi mai mare măsură s-a arătat necruţătoare faţă de răscoala lui Pugaciov (1773-1774). Căutând să explice o definiţie lansată incidental de Puşkin („răzvrătirea rusească este iraţională şi necruţătoare"), terfelită însă de-atunci fără măsură, în tot felul de reluări papagaliceşti, îndeosebi de cei ce ne-au dăscălit copiii, I. Solonevici41 întreabă retoric, pe bună dreptate: „Iraţională? Aşa să fie oare? La 11 după «ukaz-ul» despre «libertăţile nobililor» (ukaz care era, într-adevăr, un act de stat iraţional), în condiţiile în care jugul impus de Ecaterina devenea din ce în ce mai greu de suportat, putem considera că răscoala a fost chiar fără motiv?". Citim în mani-festul lui Pugaciov: „Să fie prinşi [nobilii], supuşi la cazne şi spânzuraţi; să li se răsplătească întocmai după purtarea pe care au avut-o faţă de noi, ca unii ce nu aveau nimic creştinesc în ei... Iar după ce vrăjmaşii şi răii de nobili vor fi stârpiţi, oricine va putea să se bucure de libertate, să vieţuiască în pa-ce, mereu, în veci de veci". Oare Pugaciov credea într-adevăr în aşa ceva ? El îşi imagina „libertatea" ca pe o anarhie colectivă a majorităţii, nu avea idee despre ceea ce putea însemna o libertate organizată, structurată raţional (S. Leviţki). „Nu aveau nimic creştinesc în ei..." Acesta era purul adevăr! în plus, este caracteristic faptul că atât în revolta lui Puga-ciov, cât şi în toate revoltele din perioada „Smutei", masele populare nu şi-au dorit niciodată absenţa oricărei autorităţi, ci se lăsau duse de iluzia (aseme-nea decembriştilor de mai târziu) că acţionează în folosul Suveranului legitim. Oare nu din această cauză Pugaciov ocupa oraşe fără să întâmpine nici o rezistenţă, chiar şi unele precum Saratov ori Samara (unde a fost întâmpinat în dangăt de clopote) ? I s-au alăturat şi creştinii de rit vechi de pe malurile Inghizului. (în treacăt fie spus, Derjavin, care se afla în serviciu în părţile în care a izbucnit

revolta, remarcă aroganţa, stupiditatea şi viclenia înalţilor demnitari care au înăbuşit răscoala lui Pugaciov).

în acest timp, Ecaterina, considerându-se o europeană progresistă, se arăta tot mai mult interesată de „problemele europene". încă nu apucase să se instaleze bine pe tron când a trebuit să accepte ruşinoasa pace cu Prusia a lui Petru al IlI-lea şi, îndată după aceea (1764), să intre efectiv în alianţă cu ea, una cu desăvârşire defavorabilă Rusiei, supunându-se astfel politicii lui Frederic. în înţelegere cu acesta, a căutat să-l aşeze pe tronul Poloniei pe Ponia-towski42. (Eforturi care nu au dus la nici un rezultat pozitiv). în opinia lui Kliucevski, potrivit Constituţiei poloneze, un rege care nutrea sentimente prieteneşti faţ de Rusia nu-i putea aduce acesteia nici un folos; era doar un inamic inofensiv. Iar Poniatowski, de îndată ce s-a văzut ales, şi-a trădat protectorii, legând prietenie cu regele Franţei. Nikita Panin43 a „ademenit-o" mulţi ani la rând pe Ecaterina cu un proiect steril de „Uniune a Nordului" de care ar fi beneficiat, de fapt, doar Anglia. (El nu s-a realizat; din partea Angliei, Suediei, Danemarcei nu ne putea veni nici un ajutor. Anglia însă nu s-a sfiit să-i pretindă Rusiei, în 1775, un corp de armată de 20 de mii de soldaţi pentru a fi trimis în Canada. Totuşi, Ecaterina a refuzat).

În privinţa Poloniei, Ecaterina adoptase o atitudine judicioasă în sensul că populaţia ortodoxă de acolo urma „să ajungă a se bucura de un statut legal, sub raportul drepturilor şi al echităţii", aceasta fiind lipsită cu totul de drepturi şi supusă, prin constrângere, polonizării. (De această problemă nu se arătaseră preocupaţi nici Petru I, nici Elisabeta, deşi, într-o Polonie a secolului al XVIII-lea, slăbită în interior de dezordini, Rusia continua să aibă o mare influenţă). în acest mod, Ecaterina obţinuse în favoarea ortodocşilor unele concesii, deşi o făcuse cu temătoare precauţie. Dacă ar fi obţinut pentru ei mai multe drepturi, ar fi sporit migraţia populaţiei ruseşti către această ţară. (Dar funcţionărimea poloneză şi clerul uniat, reacţionând la concesiile din această ţară, au început o deşănţată prigoană împotriva ortodocşilor din Ucraina, ceea ce avea să ducă la cumplita răzmeriţă a „Haidamacilor" (1768), de pe urma căreia au rămas numeroase victime. Cuvântul ei de ordine era „Pentru credinţă!", răscoala înfăţişându-se ca fiind protejată din umbră de monarhia rusească, printr-un „prikaz" fals, atribuit Eca-terinei). Prezenţa unor formaţiuni militare ruseşti în Polonia şi unele ciocniri ale acestora cu detaşamentele de „confederaţi"44 au dus la încordarea relaţiilor cu Turcia, care pe atunci se învecina cu Polonia. Iar atacul unor cete de „haidamaci" împotriva unei localităţi tătărăşti de lângă Balta avea să devină pretextul unei acţiuni directe: în septembrie 1768, Tur-cia (îndemnată din umbră în fel şi chip de Anglia şi Franţa) a declarat război Rusiei (pe care a găsit-o nepregătită). în scurt timp, hanul Crimeii, Ghirei, cu o oaste de 70 de mii de suflete, avea să prade şi să pârjolească gubernia Elisavetgrad. (în 1769 a fost ultima invazie tătărască în Rusia). în Polonia, agresiunea Turciei împotriva Rusiei a fost primită cu un imens entuziasm, urmările acesteia fiind cedarea către Turcia a unor ţinuturi din împrejurimile Kievului, locuite de ţărani de credinţă pravoslavnică.

În această situaţie, Ecaterina avea să comită do-uă mari greşeli diplomatice; ea conta pe Prusia ca pe un aliat; era convinsă de asemenea, că Austria, confruntată cu Turcia musulmană, va adopta faţă de Rusia creştină o atitudine favorabilă. De-aceea, şi-a propus nu doar să răzbească la Marea Neagră, ceea ce era pentru Rusia o necesitate vitală, dar să şi „dea foc Turciei din patru părţi", cu intenţia de a înfăptui astfel aşa-numitul, utopicul „proiect grec" – restabilirea Imperiului Bizantin, pe ruinele celui turcesc, (în treacăt fie

spus, ea a fost sfătuită, în acest sens, chiar de Voltaire; mersese până acolo încât stabilise şi cine va fi aşezat pe tronul Bizanţului: un nepot de-al ei, Konstantin Pavlovici). Pentru a obţine susţinerea acestui proiect, a trimis escadre în Grecia ca o demonstraţie de forţă în faţa întregii Europe; de asemenea, a infiltrat agitatori printre creştinii din Balcani, care îndemnau la răscoală. Acest plan himeric era irealizabil, mai cu seamă într-un răstimp scurt. Atunci însă, pentru prima dată Europa a putut lua în seamă ameninţătorul spectru al intervenţiei ruseşti în afacerile Balcanilor.

Şi, vai! Aceast blestemată, falsă, demagogică idee avea să-i însufleţească pe conducătorii Rusiei, iar apoi toată opinia publică rusească de-a lungul întregului secol al XlX-lea, stârnind, în mod firesc, împotriva noastră toată Europa, şi mai cu seamă Austria, vecina Balcanilor, până la primul război mondial. Cursul operaţiunilor militare s-a arătat deosebit de favorabil Rusiei; au fost cucerite Azovul şi Tagan-rogul; în toamna lui 1769 Bucureştiul, apoi, în 1770, Ismailul. Victorii importante au fost repurtate lângă Focşani, pe râul Cahul şi în bătălia navală de la Ceş-me45; a fost luat cu asalt dinspre mare chiar Beirutul, în vara anului 1771, armata rusească a pătruns şi în Crimeea, ocupând Kerciul. Acest şir neîntrerupt de victorii ruseşti nu a dus însă la nici un rezultat. Victoriile noastre au fost torpilate prin acţiuni diplomatice. Pentru a nu ştiu câta oară, diplomaţia rusească avea să se confrunte cu o diplomaţie europeană imprevizibilă şi ascunsă. Frederic, „aliatul" Rusiei, care nu uitase severa lecţie a Războiului de şapte ani, căuta acum, cu orice chip, să denunţe Tratatul de pace, favorabil Rusiei. Războiul ruso-turc a avut drept consecinţă şi o puternică apropiere între Prusia şi Austria. Austria refuza să se împace cu ideea că Moldova şi Valahia ar putea deveni inde-pendente (ceea ce convenea Rusiei, întrucât slăbea puterea Turciei şi o separa, pe uscat, de tătari), dar le pusese gând rău, dorindu-le ale sale. în cazul în care ruşii ar fi înaintat cu succes spre Constantino-pol, se pregătea pentru o lovitură pe la spate. (Situaţie care avea să apară în secolul al XlX-lea). în acest timp, Rusia se resimţea de pe urma epuizării resurselor proprii. în plus, armatele ruseşti, aflate în unele regiuni ale Turciei, se molipsiseră de ciumă; flagelul se răspândise, ajungând până la Moscova, unde făcea mari ravagii, fiindcă oamenii nu înţelegeau restricţiile impuse de carantină şi nu ţineau seama de ele. începuseră tratativele de pace cu Turcia, în 1772, dar pacea nu mai venea.... (Turcia ezita). Până la urmă, pacea avea să fie încheiată la Ku-ciuk-Kainargi (1774), o dată cu urcarea pe tron a unui nou sultan, iar Suvorov, care tocmai îşi începea ascensiunea, obţinea noi victorii. Potrivit stipu-laţiunilor păcii, tătarii din Crimeea îşi păstrau independenţa, rămânând însă sub un recunoscut protectorat spiritual al Turciei. Rusia căpăta ţinuturile de stepă, iniţial până la Nistru, apoi doar până la Bug, litoralul Mării Azov, Taman şi Kerci; Moldova, Valahia şi Transnistria (ţinutul dintre Bug şi Nistru) rămâneau Turciei. Ceea ce obţinea acum în plus Rusia era dreptul de protecţie asupra credinţei ortodoxe în întreg Imperiul Otoman. (Acest drept era perceput într-o accepţie pur religioasă, dar chiar din acel moment proiecta asupra viitorului un teribil spectru politic. Puterile europene care susţinuseră pe vremuri campanii ale cruciaţilor în Asia Mică se angajau, din acel moment, să ia sub o prietenească protecţie Turcia, ameninţată de Rusia creştină...). Dar, prin această pace, războiul de fapt nu a luat sfârşit; sim-ţindu-se proteguită de Europa, Turcia nu arăta prea multă râvnă în aplicarea clauzelor Tratatului; către 1779 a mai făcut concesii: a abandonat Tamanul şi Crimeea.

între timp, isteţul de Frederic şi-a dat seama că, pe fondul sângerosului război ruso-turc, devenise cum nu se poate mai lesnicioasă perspectiva împărţirii Poloniei. (Avea această

intenţie mai de mult. Spre cinstea Mariei-Tereza, trebuie să spunem că ea considera această împărţire contrară conştiinţei creştine şi a avut, pe această temă, lungi şi aprige controverse cu fiul său, cel ce avea să-i succeadă la tron, Iosif. Mai târziu însă, „Curtea de la Viena, pentru a diminua caracterul inechitabil al împărţirii, a considerat de a sa datorie să participe la ea"). De altfel, Austria avea să se aleagă din această împărţire cu o mică parte din Polonia; a căpătat în schimb, de la turci, un teritoriu din nordul [sic!] Bucovinei. (Turcia însăşi nu s-ar fi dat în lături să capete şi ea ceva). „Rusia roşie" (Galiţia şKregiunea transcarpatică), moştenire a Rusiei kieviene, a fost trecută de asemenea pe seama Austriei. încă de la prima îm-părţire a Poloniei (1772), Rusia îşi luase înapoi străvechiul pământ al Bielorusiei, iar Frederic intrase în pcfsesia teritoriului polonez propriu-zis. Totuşi, după 1772, un stat polonez ciopârţit încă mai exista. Intre 1787 şi 1790, a avut loc un nou război ruso-turc. Rusia continua să se afle într-o falsă alianţă cu Austria, când aceasta, în mod neaşteptat pentru Rusia, a încheiat pacea. In acest război, armatele ruseşti au repurtat din nou însemnate victorii; la Oceakov, care opunea o puternică rezistenţă, la Bender, la Akkerman, cea mai hotărâtoare izbândă fiind cucerirea Ismailului de către Suvorov. Pe măsură ce se obţineau aceste victorii, Rusia îşi dădea seama iarăşi că puterile europene nu-i vor îngădui să se bucure de roadele lor. Anglia avea să declare că nu va permite modificarea frontierelor Turciei. (Turcii aflându-se atunci la Bug şi pe Niprul inferior!). Prusia a încheiat cu Turcia un tratat secret prin care se pregătea războiul. Puterile europene au convocat un congres (Reichenbach, 1790), cu intenţia de a pregăti numai ele, între ele, pacea dintre Turcia şi Rusia. (Se mai oferiseră să „dea ajutor" Olanda, Spania şi Sicilia).

în mod paradoxal, avea să „intervină" Revoluţia Franceză. Ea înspăimântase toată Europa şi, printre altele, i-a dat Rusiei posibilitatea să încheie în 1791,

la Iaşi, o pace victorioasă. (Kliucevski scrie că, prin aceasta, ar fi trebuit să se sfârşească precedentul război ruso-turc, dacă nu s-ar fi amestecat Europa).

Prin pacea de la Iaşi, Rusia a dobândit ieşirea la frontierele sale sudice naturale: la Marea Neagră, inclusiv Crimeea, şi la Nistru. (Aşa cum ajunsese deja la Oceanul îngheţat şi la Pacific). Se putea înţelege că se va opri aici; doar avuseseră loc în secolul al XVIII-lea nu mai puţin de patru războaie ruso-turce ! Dar, vai!, în secolul următor, Rusia avea să mai poarte încă patru războaie cu Turcia, de astă data fără nici o justificare din punct de vedere al intereselor naţionale şi al celor de stat.

Pe valurile aceleiaşi Revoluţii Franceze, au mai avut loc încă două împărţiri ale Poloniei (1792 şi 1795). Rusia a căpătat Volânia, Podolia, partea de apus a Bielorusiei (prin aceasta, excluzând Galiţia, era desăvârşită unirea tuturor slavilor de răsărit sau, în concepţia celor de atunci, a întregului neam rusesc, moştenire a Rusiei kieviene). Rusia nu şi-a însuşit nimic din ceea ce era din veac polonez, nu şi-a luat decât străvechile sale pământuri şi o parte din Lituania46. în schimb, Prusia acaparase ţinuturi curat poloneze, inclusiv Varşovia.

Kaunitz observă că, şi în acest context, pe Ecate-rina o încânta ideea de a exercita o influenţă asupra Apusului, stăpânită de mania de a se amesteca în treburile altora. (Acestei pasiuni i-ar putea fi atribuit „confuzul" – potrivit aprecierii lui Kliucevski – Tratat cu Austria din 1782, intenţia creării unei „Dacii" inexistente, compusă din Moldova, Valahia şi Basa-rabia, Austria urmând să primească Serbia şi Bos-nfa, în timp ce Moreia, Creta şi Ciprul urmau să fie atribuite Veneţiei). Derjavin scrie că Ecaterina, spre sfârşitul vieţii, nu se gândea decât la cum să pună mâna pe alte ţări. Amestecul ei în conflictul fran-co-austriac n-a fost doar o idee sterilă, ci una de-a dreptul nocivă. Ecaterina a purtat nu mai puţin de

şase războaie. (In felul acesta, domnia acestei ţarine poate fi considerată dintre cele mai sângeroase), înainte de a muri, se pregătea s-l poarte pe al şaptelea: împotriva Franţei revoluţionare.

Acest război a fost preluat – nenorocită moştenire ! – de Pavel.47 Iar campaniile vitejeşti ale lui Suvorov prin Italia şi prin Elveţia, care ne fac să frisonăm de entuziasm (şi pe elveţieni, până în ziua de azi!), au fost pentru Rusia de o absolută inutilitate, vărsare de sânge rusesc, irosire de forţe şi de mijloace. Ca şi reversul lor: să luptăm împotriva Angliei, în alianţă cu Napoleon, ca şi deliranta expediţie a cazacilor de pe Don în India (pentru care s-au cheltuit, demonstrează Derjavin48 şase milioane de ruble; există presupunerea, aproape certă, că complotul pentru înlăturarea lui Pavel s-a urzit în Anglia).

Despre scurta domnie a lui Pavel şi despre persoana sa, ne-au rămas aprecieri contradictorii. Kliucevski îl consideră „un ţar pornit împotriva nobililor", iar profesorul Trefilov scrie că „Pavel era foarte sensibil la nevoile ţărănimii iobage". într-adevăr, nu putem să nu apreciem că în ziua încoronării sale (1797) a scurtat boierescul la trei zile pe săptămână, dispunând să fie abolită „obligaţia de a lucra duminicile", iar în 1798 a interzis negoţul – fără pământ – cu iobagi, ceea ce a reprezentat o măsură pozitivă în regimul juridic al raporturilor dintre iobagi şi proprietarii funciari. El a abrogat şi ukaz-ul Ecate-rinei care interzicea ţăranilor să trimită reclamaţii împotriva stăpânilor şi a introdus cutii speciale în care se puteau depune jalbele. Ca martor apropiat. Derjavin (care avea însă propriile sale nemulţumiri în privinţa lui Pavel) vorbeşte despre toanele acestuia şi despre frecventele cazuri de incompetenţă în rezolvarea problemelor cu care era confruntat (pe anumite proiecte de legi sau de măsuri administrative, care ar fi necesitat discuţii şi confruntări de păreri, obişnuia să pună rezoluţii echivoce, inoperan-te); de asemenea, spune că sub Pavel vechile instituţii ale lui Petru I şi ale Ecaterinei a Il-a s-au degradat, fiind lăsate în părăsire, că „mulţi erau defăimaţi pe nedrept", că la urcarea pe tron şi încoronarea sa, Pavel a împărţit „înainte de vreme şi fără chibzuială, cui s-a nimerit, ţărani din posesia Curţii şi a Statului", şi că a împiedicat astfel desfăşurarea lucrărilor agricole „pe cele mai bune pământuri ale Statului", chiar şi în cazurile „când încă nu fusese strânsă recolta de cereale şi de legume". Celor aflaţi în anturajul lui Pavel, scrie Derjavin „nu le stătea gândul la obştescul bine al patriei, ci numai la propria căpătuială şi la lux". (Dar asemenea reproşuri pot fi aduse demnitarilor din cele mai diferite ţări şi epoci, nu numai din monarhii, ci şi din ţările democratice, până în timpurile cele mai noi!).

încheind secolul al XVIII-lea, nu putem să nu fim uluiţi de lanţul de greşeli ale cârmuitorilor Rusiei, de atracţia lor spre lucruri cu desăvârşire lipsite de importanţă pentru existenţa poporului. Se ştie doar că, încă de atunci, Lomonosov avertizase: „împotriva Europei occidentale nu trebuie să purtăm decât un singur fel de război: de apărare". încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea poporul rus ar fi avut nevoie de o lungă perioadă de repaus; cu toate acestea, a fost hărţuit şi „alergat" tot secolul al XVIII-lea. Părea că la sfârşitul acestui secol realizasem – nu-i aşa ? – tot ce ne propusesem ca obiectiv de importanţă naţională pe plan extern. Atunci ar fi fost cazul să ne îndreptăm atenţia spre problemele de gospodărie internă, nu? Dar patima cârmuitorilor ruşi pentru cele din afara ţării era departe de a se fi ostoit. Da-că ar fi să-l credem pe S. Soloviov, imensitatea statului rus a făcut să nu se dezvolte deloc în popor... dorinţa de a pune mâna pe ceea ce aparţine altuia, „în popor, dar la cei ce i-au stat la cârmă ? Fiindcă absenţa dorinţei de a-ţi însuşi ceea ce aparţine altuia ar putea duce, pasămite, la negrija pentru ceea ce îţi aparţine ţie."49 Şi că

aşa s-ar fi şi întâmplat. O remarcă oarecum apropiată a făcut şi D. S. Pasma-niuk: având la dispoziţie spaţii imense, poporul rus a cunoscut o rapidă şi lesnicioasă dezvoltare pe orizontală, dar, din acelaşi motiv, n-a crescut pe verticală; „capetele înfierbântate", „cusurgii din naştere" mergeau să-şi cheltuiască energia făcându-se cazaci (în timp ce, în Europa occidentală, se statorniceau în oraşe şi construiau cultura).^Conducătorii ruşi sufereau de mania „colonizării" printr-o irepresibilă dispersie, vocaţia concentrării fiindu-le cu desăvârşire străină. *\

Spre marele nostru nenoroc, lucrurile aveau să rămână aşa multă vreme şi în secolul al XlX-lea. Astfel încât secolele XVIII-XIX par să se fi contopit, prin tot ceea ce le era caracteristic, într-un singur tot: perioada petersburgheză.

Contemporanii sunt de acord în aprecierea ca-racterului lui Alexandru I.50 Un visător romantic care iubea „ideile frumoase", apoi acestea începeau să-l obosească; o voinţă „prematur epuizată", inconsecvent, nehotărât, suspicios, duplicitar. Sub influenţa preceptorului său La Harpe51, un revoluţionar elveţian, acorda o atenţie exagerată – „formelor de conducere" (Kliucevski). A fost foarte satisfăcut să participe la conceperea şi elaborarea unei constituţii liberale destinată Rusiei şi care ar fi urmat să fie aplicată unei societăţi din care jumătate se afla în robie, dar până la urmă s-a mulţumit să dăruiască o asemenea constituţie „taratului polonez"52, care se afla înaintea Rusiei cu un secol. I-a scutit pe preoţi de pedepse corporale (o asemenea monstruozitate încă mai dăinuia!), a îngăduit ţăranilor să se căsătorească fără consimţământul moşierului, ar fi vrut chiar să-i elibereze pe ţăranii iobagi, într-un timp nedeterminat, dar fără să-i şi împroprietărească (aşa cum ar fi vrut să facă şi decembriştii), dar n-a realizat nimic în acest sens, numai o lege a „plugarilor liberi" (1803), care prevedea o eliberare cu consimţământul moşierilor. De asemenea, a interzis trecerea ţăranilor care lucrau pe latifundiile statului pe moşiile boiereşti. Alexandru s-a arătat îngăduitor faţă de societăţile secrete, în tinereţe participând el însuşi la un complot fatal. „Acuzând fără discernământ modul cum guvernase ţara Pavel, a început să strice, vădind aceeaşi lipsă de discernământ, tot ce făcuse acesta", scrie Derjavin; anturajul ţarului era împânzit de franţuji „constituţionali" şi cuprins de „duh poleac"; în plus, căzând tinerii aristocraţi ruşi în trândăvie, huzur, samavolnicie, „vrăjmaşii patriei sporeau la număr, găsindu-şi cea mai sigură ocrotire chiar din partea statului". Prin 1812, susţine Derjavin, „funcţionarii superiori aduseseră statul într-o stare de plâns"53. Sub Alexandru I birocraţia a proliferat din ce în ce mai mult.

În anii aceştia, Europa occidentală se clătina din toate încheieturile, dezagregându-se; Napoleon făcea să se năruiască state întregi, creând altele noi, dar toate acestea păreau să nu privească Rusia, cu aşezarea ei excentrică, cu spaţiile sale imense, care îl puteau băga în sperieţi pe orice cotropitor, şi cu o populaţie care tânjea după o administraţie raţională şi îndatoritoare. De ce ne va fi trebuit oare să ne băgăm în problemele Europei ? Alexandru I tocmai în ele avea să intre, uitându-i pe ruşi (sorbind hulpav din ideile occidentale, ceea ce îl apropia, în această privinţă, de Ecaterina). Istoricii francezi îl prezintă aşa: Alexandru I era înconjurat de consilieri filoen-glezi; Anglia avea să-i impună un război inutil împotriva lui Napoleon, coaliţia cu Austria (1805) şi cu Prusia (1806). Cu câte sacrificii nu am plătit aceste zadarnice bătălii, purtate cu acea „disperată bravură a soldaţilor ruşi" pe care francezii nici măcar nu şi-o puteau imagina! Alexandru I n-a putut să-i ierte lui Napoleon Austerlitzul şi a început să adune noi trupe împotriva Franţei. Eram ameninţaţi de un război cu Turcia şi cu Persia; pe Alexandru nu-l interesa; el pregătea o campanie de lungă

durată: să-l arunce pe Napoleon dincolo de Rin. Dar un agent al lui Napoleon a reuşit să-l convingă pe sultan să declare război ţarului.54

Atunci, supărându-se pe Anglia pentru lipsa ei de participare, Alexandru leagă prietenie cu Napoleon: Pacea de la Tilsit (1807). Suntem datori să recunoaştem că acest pas a fost atunci cel mai avantajos pentru Rusia şi că ar fi fost bine să se continue în această direcţie, cea a unor relaţii neutre, amicale, neţinând seama de bârfele de prin înaltele saloane petersburgheze (capabile, printre altele, să urzească un nou complot, în favoarea Angliei) sau printre moşierii care nu-şi mai puteau exporta cerealele din cauza blocadei continentale (ceea ce făcea ca ele să rămână mai mult în Rusia). Dar şi în această situaţie, Alexandru nu dorea nicicum să nu mai aibă ce face. Nu! Nici Pacea de la Tilsit, nici războiul cu turcii nu-i erau de ajuns lui Alexandru: în acelaşi an, 1807, a declarat război Angliei. Napoleon i-a propus să ocupe Finlanda, care se afla sub stăpânirea Suediei; Alexandru a acceptat şi a ocupat Finlanda (1808). De ce? încă o povară insuportabilă pe umerii ruşilor! A refuzat să încheie pace cu Turcia, fiindcă aceasta pusese condiţia retragerii trupelor ruseşti din Moldova şi Valahia; din nou, armata ru-seascâ s-a aflat la Bucureşti (Napoleon i-a „oferit", în plus, Rusiei Moldova şi Valahia; i-a făcut şi o altă ofertă şi mai tentantă: Turcia să fie împărţită între Rusia şi Franţa, deschizându-i-se, în felul acesta, calea lui Napoleon spre India). După ce s-a produs lovitura de stat de la Constantinopol, intenţia unui atac asupra Turciei a sporit şi mai mult. Renunţând la aceste febrile acaparări de teritorii n-ar fi fost mai bine, oare, să respectăm Pacea de la Tilsit, atât de favorabilă Rusiei, să stăm deoparte de încăierarea europeană, să ne consolidăm şi să însănătoşim ţara înlăuntrul ei ? Oricât de mult s-ar fi extins Napoleon în Europa (printre altele, în Spania i s-a cam înfundat !), el nu s-ar fi încumetat să ia calea Rusiei; până în 1811, a evitat orice ciocnire cu Rusia. Războiul de apărare a patriei putea să nu aibă loc! Cu toată gloria lui, dar şi cu toate sacrificiile lui, dacă n-ar fi existat greşelile lui Alexandru. (Şi nici războiul cu Turcia, care nu se stinsese de fapt în 1809, atunci când Alexandru ceruse independenţa Serbiei; se aprinsese deja flacăra pan-slavismului! In 1812 am scăpat din acest război ca prin minune, graţie eforturilor lui Kutuzov, cu o lună înainte de invazia lui Napoleon, dar războiul cu Persia a mai durat un an).

Cu un imens efort şi cu preţul trecerii Moscovei printr-un incendiu pustiitor (puţini ştiu că în spitalele moscovite au ars de vii 15 mii de soldaţi ruşi răniţi la Borodino)55 am câştigat Războiul de apărare a Patriei. Nu era mai bine oare să stăm între hotarele noastre? (De altfel, asemenea voci se făceau auzite şi printre generali). Nu! Rusia trebuia să dea o mână de ajutor la instaurarea ordinii în Europa (şi să-şi ridice împotrivă, în anii următori, două puternice imperii: pe cel austriac şi pe cel german). După bătălia de la Liitzen, „Alexandru putea să încheie un tratat de pace separat şi să obţină de la Napoleon tot ce ar fi dorit" dar, „iluzionându-se cu ideea misiunii sale universale, pacificatoare, a dat uitării cu totul interesele Rusiei", aşa încât „sacrificiile noastre pe câmpurile de luptă de la Liitzen şi Bautzen, de la Dresda şi Leipzig şi din alte locuri s-au ridicat la o întreagă armată; am făcut împrumuturi de sute de milioane, rubla s-a depreciat până la 25 copeici de argint, au fost create mari dificultăţi în dezvoltarea noastră, pentru câteva decenii"56. (în plus, în timpul celor „o sută de zile" am mai trimis cu mărinimie 225 de mii de soldaţi, iar Alexandru, clocotind de mânie, se arăta gata să ducă războiul „până la cel din urmă soldat şi până la ultima rublă"). Să fi mânat oare Alexandru armata rusească până la Paris din considerente monarhice, pentru restaurarea Casei de Bourbon? Câtuşi de puţin. A ezitat până în ultima

clipă să ofere un asemenea ajutor (sfătuit de Talleyrand), obligându-i pe Bourboni să jure pe Constituţie57, nepregetând să-şi afirme predispoziţiile liberale chiar şi în faţa lui Ludovic al XVIII-lea. Se aştepta oare Rusia să fie recompensată cu teritorii, după un război atât de sângeros, încheiat cu o victorie ? Nu, în 1813, în timpul tratativelor cu Austria şi cu Prusia, n-a formulat condiţii prealabile care ar fi putut să o avantajeze. Singurul lucru inteligent pe care îl putea face era să obţină trecerea Galiţiei în stăpânirea ruşilor, desăvârşind prin aceasta unirea slavilor de răsărit (şi de câte conflicte devastatoare n-ar fi fost scutită prin aceasta istoria noastră în viitor!). Austria nu ţinea atunci cu tot dinadinsul la Galiţia; ea avea nevoie mai mult de Silezia, visând să unească între hotarele sale Belgradul, Moldo-Vla-hia, pentru a se întinde astfel de la Adriatică la Marea Neagră. Dar Alexandru n-a ştiut să folosească această posibilitate, de care, în situaţia respectivă, Rusia putea să beneficieze în mod real. Nu, iremediabil contaminat de acele „idei frumoase" şi luând pildă tot de la Austria, incapabil să înţeleagă ce imens pericol pentru naţiunea dominantă reprezintă crearea unui imperiu multinaţional, a insistat pentru alipirea la Rusia a părţii centrale a Poloniei divizate – ducatul Varşoviei – pentru a se ferici pe sine, adăugând la titulatura imperială, după guberniile ruseşti, sintagma „Ţarul Poloniei", trecând-o astfel sub mi-lostiva-i protecţie personală şi sub aceea a unei Constituţii progresiste. în acest chip a fericit şi Rusia pentru mai bine de un secol, cu un „cadou" otrăvit, cu încă un focar de răzmeriţe, cu încă o povară pe umerii ruşilor şi cu încă un motiv ca polonezii să urască Rusia.

În ce priveşte războaiele cu Persia, şi acestea aveau o istorie lungă, principala lor raţiune fiind aceea de a apăra Gruzia. Ele începuseră încă de pe vremea lui Boris Godunov, sub a cărui protecţie se ceruse Ţarul gruzin Alexandru. Din considerente religioase, era necesar şi firesc să ajuţi un popor creştin, strâns ca într-un cleşte de cealaltă parte a lanţului Caucazului, dar şi în acest caz, interesele poporului şi statului rus erau împinse pe planul al doilea, în 1783, cu aceeaşi rugăminte s-a adresat Ţarul gruzin Iraclie. In ultimul său an de domnie, Ecaterina a trimis în Azerbaidjan o armată de 43 de mii de suflete, dar Pavel a rechemat-o în Rusia. Sub Alexandru, operaţiunile militare s-au reactivat, a fost cucerit Daghestanul; cu ce folos pentru ruşi ? Pentru a naviga pe o mare închisă, Marea Caspică ? Până la Pacea de la Tilsit, Napoleon a fost cel ce l-a împins pe şahul Persiei să intervină în Gruzia; după Tilsit, n-a mai făcut-o el, ci Anglia. Prin pacea din 1813, Rusiei i-au fost recunoscute Gruzia şi Daghestanul şi prin aceasta s-a lăsat prinsă într-un joc periculos, cu noi şi inutile capcane.

În a doua jumătate a domniei sale, Alexandru a căzut în conservatism. Devenise sufletul Sfintei Ali-anţe şi ajunsese până acolo încât, în 1817, insista pentru satisfacerea cererii regelui Spaniei de a fi trimise trupe pentru înăbuşirea răscoalei din coloniile sud-americane. Numai acolo nu ajunseseră armatele ruseşti! Metternich l-a convins să renunţe). In 1822, era un înflăcărat susţinător al unei intervenţii armate menită să înăbuşe o revoluţie care izbucnise de astă dată chiar în Spania. S-a arătat gata în schimb să susţină cu forţe ruseşti răscoala creştinilor (a grecilor) împotriva turcilor, a purtat tratative cu Anglia în vederea unor acţiuni comune, până a in-tervenit ceea ce s-a numit moartea lui.58

Nicolae I59 se considera, înainte de toate, mo-narh rus. De aceea s-a şi distanţat de Sfânta Alian-ţă. Fiind însă un neînduplecat duşman al revoluţiei, nu s-a putut abţine să nu intervină şi în chestiunile europene. In 1830 era gata-gata, şi chiar reuşise într-o anumită măsură, să-i convingă pe monarhii din spaţiul germanic să înăbuşe printr-o acţiune comună

revoluţia din Franţa şi apoi pe cea din Belgia (1-a împiedicat doar răscoala din Polonia); tot aşa şi în 1848, i-a propus regelui Prusiei trupe ruseşti, pentru înăbuşirea revoluţiei de la Berlin; în 1848-'49 a trimis o numeroasă oaste rusească pentru a servi o altă cauză străină şi vătămătoare pentru noi: să-i salveze pe Habsburgi de revoluţia maghiară. I-a susţinut încă o dată pe Habsburgi împotriva Prusiei (1850); cu ce folos pentru Rusia ne este imposibil să desluşim; dacă ar fi să mai consemnăm şi alte multe amănunte asemănătoare, atunci obstinata noastră implicare în necazurile Austriei ar căpăta o şi mai prostească înfăţişare. (Drept recunoştinţă, Nicolae avea să primească de la Austria o lovitură pe la spate, în Războiul Crimeii). Tot în 1848, Nicolae a trimis trupe în Moldo-Vlahia să înăbuşe agitaţiile de-acolo60, făcând aceasta de conivenţă, cu Turcia şi împotriva unui popor creştin... Atât de străină ne era această cauză. Diplomaţia rusească a rămas şi în lunga perioadă a lui Nesselrode61 sterilă, mioapă, străină de interesele pur ruseşti.

Aversiunea constantă şi masivă faţă de Nicolae I a întregii societăţi ruseşti liberale, din tot secolul al XlX-lea – de aceasta n-a scăpat, vai!, nici Tolstoi – amplificată şi mai vârtos de bolşevici, se explică în principal prin aceea că a înăbuşit răscoala decembriştilor (i s-a atribuit cu uşurinţă şi răspunderea morţii lui Puşkin).

Astăzi nu mai deranjează pe nimeni faptul că unele elemente din programul decembriştilor îi promiteau Rusiei o teroare revoluţionară, iar unii decembrişti au susţinut în timpul anchetelor că libertatea poate fi clădită numai pe cadavre. (Să reţinem însă şi aceste detalii: Nicolae a ieşit din Palatul de iarnă, în calea mulţimii răzvrătite, s-a tras în el şi în fratele său Mihail, generalul Miloradovici a fost ucis, şi totuşi, Nicolae n-a ordonat să fie puşi pe fugă cei ce trăseseră). Noi, cei trecuţi prin experienţa sovietică, ar trebui să apreciem acest gest; după patru zile, toate gradele inferioare au fost iertate, asupra celor 121 de ofiţeri arestaţi nu au fost făcute, în timpul interogatoriilor, nici un fel de presiuni şi nici n-au fost falsificate depoziţiile; dintre cei 36, pe care justiţia îi condamnase la moarte, Nicolae a graţiat 31. Iar în ziua când au fost executaţi cei cinci s-a dat citire unui manifest privitor la rudele osândiţilor: „Legăturile de rudenie fac să se transmită asupra urmaşilor gloria faptelor de care s-au învrednicit strămoşii; ele nu pot pune însă pecetea necinstei în cazul unor crime sau al unor metehne personale. Să nu îndrăznească nimeni să-i învinuiască pe urmaşi pe motiv de rudenie, să le pună în seamă astfel de fap-te". (Ar fi fost oare cu putinţă aşa ceva în secolul nostru sovietic?). Atunci când Seimul polonez, în virtutea propriilor sale legi, i-a scos din cauză pe decembriştii polonezi, Nicolae, deşi cuprins de o cumplită aversiune împotriva acestora, a respectat legea, confirmând decizia Seimului).

Istoricii francezi din secolul XIX, care nu puteau fi bănuiţi de partizanat, aveau s scrie despre Nicolae: „Era sârguincios, riguros, îi plăcea să muncească ...econom"62. (De ultima calitate n-au avut parte monarhii noştri de după Petru, inclusiv Ecaterina). Se deosebea de mulţi dintre predecesorii săi tocmai printr-o perseverentă căutare a sensului actelor de stat şi prin faptul că avea conştiinţa intereselor ruseşti. Dar, deţinând timp îndelungat o putere nelimitată asupra unui imperiu cu o întindere de necuprins, i s-a format şi i s-a întărit la maximum încrederea în posibilităţile nelimitate ale voinţei sale – convingere acutizată şi de o rigidă obtuzitate. Ceea ce a dus la dezastrele din ultima parte a domniei sale.

între timp, încă de la Petru al III-lea, pe durata a 70 de ani, iobăgia, care îşi pierduse orice raţiune de stat, observă Kliucevski, se amplificase, depăşind cele mai nemiloase şi mai inepte limite, frânând, în egală măsură, nu numai dezvoltarea agriculturii, dar şi potenţialul productiv al întregii ţări, frânând dezvoltarea socială şi intelectuală. „Noul monarh, chiar de

la începutul domniei sale, a avut curajul să abordeze şi chestiunea ţărănească", „intenţia eliberării ţăranilor l-a preocupat pe monarh, în primii ani de domnie", dar „aceste schimbări erau concepute cu prudenţă şi discreţie", „ţinute în secret de opinia publică". (De fapt, din teama de a nu provoca puternica împotrivire a nobililor). „Aceste reforme dificile prin ele însele, luate în sine, ar fi determinat în ansamblul lor o mutaţie greu suportabilă pentru toate generaţiile prezente." Ţinând seama de avertizările anturajului său, împăratul a dat înapoi. Dar „o reformă excesiv de lentă pierde multe din condiţiile unei reuşite". Nicolae examina cu mare atenţie acele persoane care s-ar fi făcut capabile să ducă la bun sfârşit această treabă, atât de importantă, oprin-du-se asupra contelui P. D. Kiseliov63, „cel mai bun administrator al acelui timp"64. Lui Kiseliov (care îşi asigurase colaboratori din rândurile celor mai competenţi specialişti) i s-a încredinţat conducerea şi administrarea ţăranilor de pe proprietăţile funciare ale statului, al căror număr se ridica la 17-18 milioane (faţă de 25 de milioane, cei de pe moşiile particulare şi faţă de 52 de milioane reprezentând totalul populaţiei ţării). I s-a acordat dreptul de a-i răscumpăra pe ţărani de la moşieri şi chiar de a-i „rechiziţiona în cazul că erau supuşi unui tratament barbar. A început să-şi exercite energic atribuţiile. Urmarea: interdicţia de a-i vinde pe ţărani cu bucata" (1841); interzicerea – pentru nobilii care nu aveau pământ – de a-şi „procura" ţărani (1843), precum şi alte legi şi dispoziţii menite să uşureze soarta ţăranilor în privinţa răscumpărării şi achiziţionării de bunuri imobile (1842, 1847). „Ansamblul acestor legi ar fi trebuit să modifice radical concepţia asupra iobagului, în sensul că el «nu este o proprietate oarecare a unei persoane private ci, în primul rând, un supus al statului» şi că «libertatea personală a ţăranului este un dat natural care nu poate fi răscumpărat»„65.

Numai că blestemata noastră iobăgie, cu care aristocraţia rusească trăia o tandră idilă, pe poeticele sale latifundii, „idilă" în duhul căreia au crescut milioane de ţărani, a continuat să apese asupra Rusiei încă un deceniu şi jumătate. Continuând încercarea lui Alexandru I de a-i susţine pe grecii răsculaţi împotriva Turciei, Nicolae 1, la scurt timp după întronarea sa din 1826, a adresat Turciei o notă ultimativă, pe un ton care părea să facă abstracţie de faptul că în acelaşi an (1826) izbucnise un război cu Persia. A obţinut (prin Tratatul de la Akkerman, 1826) întărirea pe mai departe a drepturilor ruseşti şi a comerţului rus în porturile turceşti. De asemenea, i s-au dat promisiuni în privinţa viitorului Serbiei. (Se consolida astfel „doctrina noastră balcanică". Dorinţa de a se implica în prea multe probleme avea să-l ducă pe Nicolae I la numeroase eşecuri). După ce An-glia şi Franţa ajutaseră Rusia în 1827 (la bătălia din Golful Navarin) iar în aceste ţări şi în întreaga Europă s-a auzit strigătul sultanului, cum că „Rusia este vrăjmaşul veşnic şi nedomolit al musulmanilor", care şi-a pus în gând să distrugă Imperiul Otoman – foarte slăbit, în 1826, după nimicirea corpului ienice-resc –, înţelept ar fi fost ca ţarul rus să se oprească. Dar, sub pretexte derizorii şi ridicându-şi în cap din ce în ce mai mult Europa, din cauza declaraţiilor despre „interesele ruseşti în Moldova, Valahia şi Serbia", Nicolae a dezlănţuit în 1828 războiul cu Turcia. El s-a desfăşurat cu mult succes pe litoralul caucazian (de la Anapa la Poţi) şi Transcaucazia (Ahaltîh, Cars, Erzerum şi chiar până aproape de Trapezunt, pe teritoriul turcesc propriu-zis). în Balcani, însă, războiul suferea înfrângeri (armata noastră făcea faţă mai bine la paradă, decât pe câmpul de luptă. Rusia stătea prost şi în privinţa armamentului, serviciul de contrainf or maţii slăbise, deşi bătrânul Moltke, analizând acest război, avea să laude din cale-afară soldatul rus, pentru tot ce îi era dat să îndure). Este adevărat că în 1829 traversase deja Bulgaria (unde, spre marea uimire a slavilor ce suntem,

bulgarii ne-au făcut o primire nu tocmai prietenească), a ocupat Adrianopolul (Turcia pârâia din toate încheieturile) şi cu aceasta a capotat. Am obţinut independenţa Greciei, iar pentru Serbia un statut de vasalitate (faţă de Turcia). Din nou nişte interese străine de Rusia. Am mai obţinut şi liberă trecere a vaselor noastre prin Bosfor. Prin acest război cu turcii (al şaselea la număr!) Rusia a repurtat supremul său succes internaţional, dar pentru ea însăşi nu avea ce să obţină mai mult.

în plus, peste patru ani, Nicolae se angaja de as-tă dată să salveze Turcia de paşa din Egipt, a cărui răscoală părea să aibă succes. Flota rusească s-a grăbit să ia calea Constantinopolului, în ajutorul sultanului. Tot interese ruseşti...

Graţie războiului cu Persia am eliberat Armenia.

Asumându-şi răspunderea faţă de Gruzia şi Ar-menia, Rusia a fost obligată să poarte un nou război – lung de 60 de ani! – cu pierderi incalculabile: cucerirea Caucazului. Ar fi fost de ajuns să ţinem în nordul lanţului caucazian o puternică linie de apărare susţinută de cazaci, împotriva incursiunilor tâlhăreşti ale muntenilor şi nimic mai mult. Caucazul nu era un stat unitar, ci un conglomerat de naţionalităţi plurilingve şi nu era, prin el însuşi, un pericol de stat pentru Rusia, mai cu seamă după slăbirea Turciei. (A fost un moment când Nicolae s-a arătat gata să recunoască statul lui Şamil66, iar acesta, nedez-minţindu-şi firea de caucazian, s-a lăudat că ar putea ajunge până la Moscova şi Petersburg). Şi în secolul al XlX-lea am continuat să tot achităm poliţe străine... Până la revoluţie, cheltuielile pentru păstrarea Caucazului şi Transcaucaziei depăşeau cu mult veniturile pe care ni le aduceau ele: imperiul rus plătea fericirea de a avea aceste teritorii. Şi, băgaţi de seamă: nicăieri nu se „aducea atingere obiceiurilor locale" (Kliucevski).

O problemă similară creau Hiva şi Buhara care atacau frecvent încă din anii '30-'40 frontierele sudice ale Rusiei; acestea erau două state puternice, în inima deşertului, care ţineau în robie numeroşi prizonieri, printre care şi ruşi, care nimeriseră acolo în urma incursiunilor prădalnice ale turkmenilor şi „kir-ghizilor" (kazahilor) care ajungeau până la Volga de Jos. Prinşii erau vânduţi în Hiva şi Buhara, la târgurile de robi.67 Ar fi trebuit fie să se ridice o puternică linie de apărare, care să pună stavilă acestor incursiuni, fie să se înceapă cucerirea acestor ţinuturi. (Era un mod de a deschide drumul spre India! Dar intram în con-flict cu Anglia!). între 1839 şi 1840 s-a desfăşurat campania de cucerire a lui Perovski prin deşert, cale de o mie de verste, dar fără succes.

În 1831, şi apoi în 1863, Rusia avea să plăteas-că de două ori himera năstruşnică şi deşartă a lui Alexandru 1, aceea de a ţine sub oblăduirea sa Polonia. Cât de opac trebuia să fii la spiritul vremii, al veacului, ca să-ţi închipui că ai putea ţine într-un imperiu, într-o condiţie ancilară, un popor atât de dezvoltat, de cult şi de dinamic cum este cel polonez ! (Ambele răscoale ale polonezilor au trezit o mare compasiune în Europa Occidentală şi i-au adus Rusiei izolare şi un nou val de adversitate).

Decenii la rând s-a agitat alandala diplomaţia lui Nicolae, în cap cu bătrânul Nesselrode. Ba conven-ţia cu Austria şi cu Prusia, în lupta pentru stoparea mişcării revoluţionare (1833); ba alianţa defensivă cu Turcia (1833) cu scopul de a o apăra de orice pericol intern şi extern (iritând astfel puterile occi-dentale şi dându-le ghes prima dată spre ceea ce aveau să facă în Războiul Crimeii); ba acordul secret cu Anglia (1840), potrivit căruia Rusia avea să acţioneze, în raport cu Turcia, numai în măsura în care va primi pentru aceasta consimţământul Europei. (Ce rost aveau toate aceste obligaţii care legau Rusia de mâini şi de picioare ?); ba renunţarea Rusiei de a mai garanta în faţa puterilor occidentale

integritatea şi independenţa Imperiului Otoman (1841); ba amestecul impetuos al Rusiei în derizoria dispută dintre catolici şi ortodocşi în problema priorităţii la Locurile Sfinte din Palestina (dispută acutizată şi de conflictul personal dintre Nicolae I şi Napoleon al IlI-lea), problemă care avea să se transforme curând într-un conflict politic pan-european. într-un acces de sinceritate, Nicolae I îi declara ambasadorului Angliei: „Turcia este asemenea unui om bolnav şi pe ducă, poate muri subit; când se va pune problema împărţirii Turciei, Anglia poate lua Egiptul şi Creta, iar Moldova, Valahia, Serbia şi Bulgaria vor putea deveni independente, sub oblăduirea Rusiei; nu în componenţa ei, fiindcă oricum şi. fără ele imperiul rus este imens şi ar fi primejdios să-l mai extindem". (Nicolae îşi dădea seama de acest pericol, în schimb ideile pan-ortodoxismului şi pan-slavismului îl împingeau în mod fatal către o -altă formă de expansiune). Iar ambasadorul rus la Constantinopol cerea: să fie soluţionată problema Locurilor Sfinte şi să i se asigure Rusiei dreptul de protector asupra întregii populaţii ortodoxe din Imperiul Otoman. Când ambasadorul englez la Constantinopol era pe cale să dezamorseze cu abilitate problema Locurilor Sfinte, spre satisfacţia tuturor, ambasadorul rus a cerut: „în termen de cinci zile garanţii ferme" pentru protecţia ortodocşilor, iar apoi a părăsit Constantinopolul, cu ameninţări.

Guvernul rus vădea o totală neînţelegere a faptului că, o dată cu ascensiunea Rusiei în faţa Europei, după victoria din 1814, Anglia devenise vrăjmaşul Rusiei pentru o sută de ani. Acum Rusia ridica împotriva ei toată Europa. între timp, Turcia ne garantase, încă din 1829, libera trecere prin strâmtori. Ce ne mai trebuia încă ? (Iar în caz de război, cui i-ar fi convenit să blocheze Dardanelele de pe uscat?). Dar, deşi obţinuse ieşirea la Marea Neagră de aproape o jumătate de secol, Rusia nu-şi construise acolo o flotă modernă (cel puţin parţial, nave cu elice), dispunând doar de nave cu vele. (Fără a mai ţine cont de faptul că n-am fost în stare să exploatăm litoralul Mării Negre din punct de vedere agricol, nu eram îndeajuns de pregătiţi pentru aşa ceva). De pe întreaga imensitate rusească probleme interne nerezolvate, încâlcite sau neurnite din loc îşi clamau, cu vaiete, dreptul la existenţă. De altfel, Nicolae I nu realiza nici măcar gradul de înapoiere tehnică şi tactică a armatei noastre, nici în privinţa ordinei de desfăşurare, nici în pregătirea genistică; cât priveşte cavaleria, ea era pregătită mai mult pentru exerciţii de manej, decât pentru şarje de atac. în plus, Ţarul subaprecia şi adversitatea care începuse să devină tot mai vizibilă între societatea civilă rusească şi administraţie; încă de atunci societatea ajunsese să dorească eşecul propriei administraţii.

El continua să se îndoiască de ajutorul Austriei şi Prusiei... (Dar Austria ameninţa acum imensitatea rusească din trei părţi; Anglia avea noi motive să se alarmeze, văzând că Rusia se întăreşte la Sâr-Daria; Napoleon al IlI-lea căuta să se afirme ca împărat de cea mai recentă apariţie; Victor-Emanuel al II-lea voia să ridice Sardinia la rang de putere europeană; Turcia fremăta de un elan patriotic susţinut şi de Egipt şi Tunisia; Prusia acceptase de factq toate exigenţele coaliţiei). Iar Nicolae I dădea să-şi bage singur capul în laţ, orbit de o nemăsurată, arogantă încredere de sine. A respins câteva propuneri de tratative. (Deşi, încă din experienţa anului 1790, ar fi trebuit să-şi dea seama de apariţia unei foarte pri-mejdioase configuraţii a tuturor puterilor europene împotriva Rusiei).

Se ştie cum a decurs războiul. După importanta vietorie rusească asupra turcilor în bătălia navală din Golful Sinope, flota anglo-franceză a ieşit în Marea Neagră. N-am încercat să oprim debarcarea aliaţilor la Eupatoria (deşi presa engleză scrisese că ea era iminentă) şi, încă înainte de asediul Sevastopolului (care n-a fost apărat dinspre uscat), n-am utilizat

covârşitoarea noastră superioritate în cavalerie şi cea apreciabilă în privinţa infanteriei; am mărşăluit încolonaţi pe batalioane, sub focul puternic al puşcaşilor francezi. (Printre altele, iată cum îl văd francezii pe soldatul rus: „adversar înzestrat cu rarisime calităţi militare, neînfricat, tenace, nu disperă, ci, dimpotrivă, după fiecare înfrângere se aruncă în luptă cu sporit avânt”68). Ameninţarea Austriei a determinat comandamentul rusesc să abandoneze toate cuceririle din Balcani, precum şi Moldo-Vlahia. Sevasto-polul s-a fortificat prin propriile sale forţe (Totle-ben69), astfel încât a putut rezista unui asediu de 11 luni, până în august 1855.

Mai înainte cu o jumătate de an, în februarie 1855, murise Nicolae I (o moarte care ridică semne de întrebare). Schimbarea monarhilor produce, întotdeauna, mutaţii în politică, înlocuirea precipitată a consilierilor, iar Alexandru al II-Iea70, după necugetata bătălie de la Ciornaja Recika (unde pierderile noastre au fost de patru ori mai mari decât cele ale aliaţilor), a început să cedeze unor defetiste îndemnuri la capitulare.

Scrutând zarea trecutului nostru istoric, un lucru ne apare limpede: începând Războiul Crimeii am dat dovadă de o bezmetică încredere de sine. Dar după doi ani de război şi după crâncena rezistenţă a Sevastopolului, făcea oare să cedăm atât de uşor? Garnizoana Sevastopolului ocupa, într-o perfectă ordine, latura nordică, puternic fortificată; sub raport numeric era inferioară aliaţilor, dar era călită în „şcoala” aspră a unui îndelungat asediu. Armata din Crimeea nu ducea lipsă nici de tehnică de luptă, nici de hrană (fiecare soldat primea zilnic un funt71 de carne); nu era ruptă de masivul teritorial al Rusiei şi ar fi fost în stare să suporte o a doua campanie de iarnă. Rusia nu dispunea de drumuri lesne practicabile, care să permită retragerea de pe teritoriul ei, ceea ce complica şi mai mult situaţia aliaţilor (iar căile de comunicaţie pe mare măsurau nu mai puţin de 400 km). Pe de altă parte, „din considerente de mândrie naţională” pe tot timpul războiului, armatele aliaţilor n-au avut un comandament comun: trei armate aveau trei cartiere generale separate, acestea punându-se de acord asupra fiecărei operaţii, de parcă ar fi fost diplomaţi, nu militari... în plus, „englezii, obişnuiţi să trăiască în mare confort, s-au pomenit total nepregătiţi pentru a suporta clima as-pră, pierzându-şi spiritul de iniţiativă, în condiţiile în care s-a abătut peste ei o înspăimântătoare mortalitate: din cei 53 de mii, câţi veniseră din Anglia, nu rămăseseră, către primăvara lui 1855 decât vreo 12 mii în stare să lupte.72 Austria, după ce ruşii părăsiseră Balcanii, nu mai prezenta un pericol de invazie, mai cu seamă că la frontiera austriacă, în Polonia, în Caucaz, la Golful Finic (unde flota baltică respinsese cu succes atacurile flotei aliaţilor) erau masate importante trupe de rezervă ruseşti. Către primăvara anului 1856, forţele armate ale Rusiei numărau până la un milion cinci sute de mii de soldaţi, mai mult decât la începutul războiului. în opinia lui S. Soloviov (căruia, în treacăt fie zis, i s-a interzis, în 1851, să ţină conferinţe pe teme de istorie rusă), „a fost cea mai oribilă pace pe care au încheiat-o ruşii, după cea de la Prut”. (Este vorba de umilitoarea pace încheiată de Petru). Soloviov consideră că „în acel moment, ar fi trebuit să spunem că războiul nu s-a încheiat, ci abia a început, pentru a-i determina pe aliaţi să-l termine ei”73. Lupta pentru apărarea pământului rusesc (dacă aliaţii s-ar fi dovedit în stare să înainteze în adâncul teritoriului) ar fi putut resuscita în ruşi duhul anului 1812, în timp ce starea de spirit a aliaţilor s-ar fi degradat.

Această pace precipitată (cea din 1856, în urma căreia Rusia pierdea dreptul de a deţine flotă militară în Marea Neagră, pierdea şi Delta Dunării [sic !]74) a fost un rău început pentru domnia lui Alexandru al Il-lea, dar şi prima izbândă a opiniei publice. (Liberalii ruşi

se temeau de succesele militare ruseşti, fiindcă acestea dădeau conducerii o şi mai mare putere şi încredere în sine; ei au răsuflat uşuraţi când a căzut Sevastopolul...). Toate acestea aveau să însemne o exactă şi fatală premoniţie a anului 1904.75 Mai târziu, Alexandru va spune: „Acceptând acea pace, am săvârşit o mârşăvie”75.

în schimb, Alexandru avea să facă reforma agrară cu o energie care nu-i stătea câtuşi de puţin în fire (ştiut fiind că era de o temătoare circumspecţie), sprijinindu-se pe o autocraţie nelimitată împotriva nobilimii care se opunea cu înverşunare. începând din 1857, s-a format şi a activat în secret un „Comitet pentru afacerile ţărăneşti”, care n-a dispus iniţial de un „dosar” al acestei probleme şi nici de un plan prestabilit. Existau două posibilităţi: ţăranii să fie eliberaţi cu sau fără pământ. în vara anului 1858, a fost desfiinţată dijma la care erau obligaţi ţăranii de pe latifundiile statului şi de pe cele ale marilor proprietari. Prin aceasta, ei au căpătat o libertate economică, fiindcă pe cea individuală o obţi-nuseră deja. în comisiile de redactare, constituite în vederea reformei, s-au purtat îndelungate discuţii cine să primească pământ şi dacă să fie menţinute obştile ţărăneşti; s-a lucrat haotic şi, în sfârşit, Alexandru le-a cerut ca „Manifestul” să fie gata când se vor fi aniversat şase ani de la urcarea sa pe tron. Pasul hotărâtor a fost făcut (1861), dar cu greşeli evidente. Peste treizeci de ani, Kliucevski avea să spună: „S-au pus bazele unor noi principii de viaţă. Unele pe care le cunoaştem... Nu cunoaştem însă consecinţele lor”77. Şi, într-adevăr, toate aceste consecinţe au ieşit la iveală în secolul XX.

In proprietatea personală a ţăranilor rămăseseră doar loturile de casă (apărea spectrul colectivizării staliniste ?!). în ce priveşte pământul propriu-zis, o parte rămăsese moşierilor, împotriva voinţei lor, alta trecea pe seama obştilor ţărăneşti (din slavofilă convingere...), împărţirea pământului la ţărani (efectuată în mod diferenţiat, de la o regiune la alta) a fost şi neîndestulătoare, şi foarte costisitoare. Ţăranii trebuiau să răscumpere pământul „boieresc” (tocmai acest „boieresc” nu-l înţelegeau deloc!), plătindu-l în mod efectiv. Evident, nu aveau de unde face rost de bani fiindcă, până atunci, toate plăţile le făcuseră fie prin munca lor, fie prin produse. în plus, în unele locuri fuseseră stabilite sume care depăşeau cu mult rentabilitatea pământului şi care erau, practic, imposibil de achitat. Statul acorda ţăranilor pentru plata răscumpărării un împrumut (patru cincimi din suma necesară) pe un termen de 49 de ani, dar cu un procent de 6 la sută, ceea ce sporea, an de an, sarcina financiară a debitorului. (Şi numai evenimentele de la începutul secolului XX au făcut să se stingă de la sine datoriile şi calculele celor 49 de ani). în unele locuri s-au mai păstrat obligaţiile sezoniere de muncă ale ţăranilor. în multe părţi ale imperiului ţăranii au pierdut prin eliberare dreptul la pădure şi la pă-şunat. „Manifestul” din 19 februarie 1861 consfinţea libertatea individuală a ţăranului rus dar, pentru acesta, a avea pământ şi a te bucura de roadele lui însemna mai mult decât o libertate individuală. Manifestul a stârnit confuzie în rândul ţărănimii, ici-colo au izbucnit răscoale, era aşteptat un alt „manifest”, mai generos. (Totuşi, istoricii occidentali, bazându-se pe comparaţii, comentează astfel: „în ciuda tuturor limitelor sale, reforma rusească s-a dovedit infinit mai generoasă decât reformele similare din ţările vecine, Prusia şi Austria, unde ţăranilor iobagi li s-a atribuit o libertate cu desăvârşire fictivă, fără nici o palmă de pământ”78).

Menţinerea obştilor şi a structurilor acestora fă-cea ca reforma să-i priveze, în fond, pe ţărani şi de libertatea individuală, întreaga pătură ţărănească rămânând izolată de celelalte pături sociale (neexistând astfel o justiţie comună, o legislaţie comună). A fost creată şi introdusă temporar instituţia „mijlocitorilor de pace”, din rândul nobilimii locale, menită să

înlesnească aplicarea practică a reformei, dar aceasta nu era de-ajuns. Reforma nu a dus la crearea unei puternice instanţe administrative şi de protecţie publică, menită să vină în ajutorul ţăranilor, de-a lungul unui mare număr de ani, pentru a depăşi momentul psihologic dificil al schimbării radicale a modului vechi de viaţă, ajutându-i să se adapteze celui nou. Nu ajungea că bietul ţăran, descumpănit, fusese aruncat în braţele pieţii; pe deasupra, el mai avea şi mâinile legate de obşte. Greul obligaţiilor faţă de stat a continuat să apese tot asupra ţăranului, iar acesta nu avea de unde face rost de bani şi aşa a căzut ţăranul în mâinile speculanţilor şi cămătarilor lipsiţi de scrupule. Nu degeaba Dostoievski scria îngrijorat, despre perioada de după reformă: „Poate că trăim acum momentul cel mai critic şi chiar fatal din întreaga istorie a poporului rus". (Suntem îndreptăţiţi să extindem această apreciere şi asupra timpurilor actuale). El mai scria: „Reforma din 1861 impunea o maximă prudenţă. Poporul s-a trezit confruntat cu aversiunea straturilor sociale superioare şi cu aceea a cârciumarilor". La aceasta s-au adăugat: „Toate aspectele morale întunecate ale vechii ordini: robia, dezbinarea, cinismul, corupţia, într-o mult mai mare măsură. în schimb, n-a mai rămas nimic din părţile morale luminoase ale rânduielii celei vechi".

Gleb Uspenski79, atent şi obiectiv observator al modului de viaţă al ţăranilor de după reformă, din păcate subapreciat, schiţează acelaşi tablou (în „Puterea pământului", „Ţăranul şi munca lui", scrieri din anii l80). El ajunge la următoarele concluzii:

după 1861, „masele nu mai sunt luate în seamă"; „nu există o organizare a vieţii ţăranilor"; jaful a pătruns în lumea satelor într-o asemenea măsură, încât se pare că este prea târziu pentru a mai putea fi stârpit. N-a dispărut deloc inechitatea administra-tiv-birocratică, ea continuă să apese asupra ţăranului (capitolul „Cătuşele inechităţii", un veritabil strigăt de alarmă). Uspenski dă un amplu citat din Her-ţen despre acea misterioasă forţă care sălăşluieşte în poporul rus şi pe care Herţen n-a încercat totuşi să o exprime în cuvinte. în schimb, Uspenski o face: este forţa pământului, ea fiind aceea care i-a dat poporului nostru răbdare, blândeţe, putere şi tinereţe veşnică; dacă acestui popor i se va lua această forţă, el va fi redus la inexistenţă, modul lui de percepere a lumii va dispărea, va începe să bântuie peste el pustiul sufletesc. Poporul a îndurat 200 de ani năvălirile tătarilor şi 300 de ani iobăgia numai pentru că şi-a păstrat specificul său agricol. Singură forţa pe care o dă pământul l-a ţinut pe ţăran în ascultare, a cultivat în el o severă disciplină de familie şi socială, l-a protejat de învăţături mincinoase şi dizolvante: puterea atotstăpânitoare a maicii-pământ se arată „iubitoare" faţă de mujik, ea a făcut ca munca să i se pară uşoară, să devină pentru el supremul scop al vieţii. „Dar, sub şocul rublei, poporul nu şi-a mai putut păstra această misterioasă şi mira-culoasă forţă." (Uspenski nu se va putea abţine să nu afirme, graţie obiectivităţii observaţiilor sale şi în

contradicţie cu convingerile sale democratice revoluţionare şi chiar cu apartenenţa de partid, că: în timpul iobăgiei, ţărănimea noastră avea, în raport cu pământul o situare mai corectă decât în prezent. Ţăranii de pe latifundiile moşiereşti dispuneau de pământ de două ori mai mult decât astăzi; moşierul era dator să le asigure ţăranilor săi tot ceea ce făcea din ei lucrători ai pământului. Chiar şi serviciul militar, în timpul iobăgiei, era mai judicios conceput; erau recrutaţi, în primul rând, cei din familii numeroase şi înaintea lor cei care nu se pricepeau la nici o treabă şi cei aplecaţi spre băutură; în felul acesta, nu exista un proletariat rural, care să-l împiedice pe ţăran să se ocupe de agricultură. Vechiul sistem economic era judicios şi în privinţa impozitelor; întotdeauna bogaţii plăteau mai mult decât săracii. „Strămoşii noştri îşi cunoşteau poporul, îi voiau binele, l-au încreştinat, dându-i

astfel, după veacuri de su-ferinţă, suprema avuţie de care se poate bucura omul. Astăzi însă, cotrobăim prin nişte vechi bulen-dre indigene şi europene, de fapt prin lada de gunoi", învăţământul popular-bisericesc aşeza la temelia sa „prefacerea inimii iubitoare de sine într-o inimă atotiubitoare". Educarea „inimii" era o lucrare continuă, se putea vorbi chiar de o „tiranie" a învăţământului, dar care nu urmărea pricopseala, nici acumularea de cunoştinţe nefolositoare, ci propovăduia rigoarea faţă de tine însuţi şi faţă de semeni).

Capitolul 2

Si iată, căzu peste noi năpasta unei alte epoci: şocul rublei! Iar ca unic criteriu, profitul şi numai profitul! Patriarhala noastră ţărănime – lovită de toate nedreptăţile reformei – nu a putut ţine piept acestei bruşte schimbări. Mulţi scriitori din perioada post-reformistă ne-au lăsat mărturii ale acestei mutilări spirituale: deznădejde, beţie, o bezmetică vânzoleală, lipsă de respect faţă de vârstnici. (La 16 martie 1908, cincizeci de deputaţi ţărani din Duma de Stat au rostit într-un glas: „Vodca să rămână oraşelor, dacă duc lipsă de ea; la ţară ea ne va distruge tineretul până la unul"). La toate acestea s-a adăugat umilirea clerului, decăderea credinţei pravoslavnice. (Ea s-a păstrat însă intactă la creştinii de rit vechi! Aşa am fi rămas şi noi, dacă n-ar fi fost reforma lui Nikon; din povestirea lui Leskov „Soborenii" aflăm despre sălbaticele metode de luptă împotriva creştinilor de rit vechi, practicate chiar şi în secolul al XlX-lea). Către anii 1905 şi 1917, toate aceste porniri aveau să ducă, în mod organic, la revoltă şi revoluţionarism.

Spre sfârşitul secolului al XlX-lea, populaţia rurală trebuia să facă faţă unor munci copleşitoare. Pădurile accesibile se răreau tot mai mult; începuse să fie folosit drept combustibil gunoiul de grajd amestecat cu paie, în detrimentul agriculturii. (Istoricii au descoperit că, în ţara noastră, fondurile destinate învăţământului agricol erau atunci mult mai mici decât cele afectate studiului limbilor latină şi greacă ve-che), în 1883 a fost desfiinţat impozitul naţional pe cap de locuitor, dar au crescut imens obligaţiile financiare faţă de administraţia locală („zemstve"). Către începutul secolului XX, activitatea agricolă din Rusia centrală a înregistrat un declin alarmant. (în toate privinţele: se lucra în cele mai multe cazuri cu pluguri şi cu grape de lemn; treieratul se făcea cu lopata; seminţele erau de proastă calitate, ca şi aso-lamentul trianual; recoltatul îl făcea obştea; în virtutea unor obligaţii convenite, produsele agricole nimereau, la un preţ de nimic, în mâinile speculanţilor şi ale intermediarilor; sporea numărul gospodăriilor care nu aveau animale de muncă şi tracţiune; se acumulau restanţele la impozite). Tocmai în aceşti ani a apărut un semnal de alarmă, exprimat prin sintagma „Pauperizarea, secătuirea Centrului". (S. F. Platonov aplică această definiţie, într-o accepţie reală, deşi cu un alt conţinut, perioadei care a precedat „Smuta" – Răscoala din sec. al XVII-lea). Inconsecventa reformă agrară a lui Alexandru al II-lea avea să impună cu necesitate reforma lui Stolîpin80 care a întâmpinat o masivă împotrivire din partea dreptei, a kadeţilor81, a.socialiştilor, a celor ce se obişnuiseră să lucreze pământul de mântuială; ulterior, ea avea să fie înăbuşită de revoluţie...

Periculoasa fracţionare a Rusiei pe stări sociale, care s-a menţinut şi după reformă, s-a repercutat şi în reforma justiţiei, nedusă până la capăt. Pentru ţărani (în cazurile când ambele părţi erau ţărani) rămăseseră judecătoriile inferioare, de plasă (voloste), care păstrau vechile rânduieli ţărăneşti; prima instanţă imediat superioară era judecătoria de pace, pentru acţiunile civile şi pentru cauzele penale de mai mică importanţă; urmau apoi procesele în contradictoriu, apărute după reformă, imitate întocmai după experienţa

occidentală, cu judecători inamovibili, asistaţi de organizaţii independente de avocaţi, şi cu juraţi. Procesele judecate cu participarea juraţilor sunt, în general vorbind, o inovaţie dubioasă, deoarece diminuează profesionalismul actului de justiţie (în contradicţie cu importanţa acordată în contempo-raneitate valorii profesionale), putând conduce uneori la o paradoxală lipsă de competenţă. (Am putea da exemple şi din actuala justiţie engleză, destul de perimată). în Rusia post-reformistă, în care exista o admiraţie dusă până la extaz faţă de oratoria avocăţească (mostre ale unei asemenea retorici treceau otova în coloanele presei), astfel de procese dădeau naştere la argumente şi la sentinţe de foarte multe ori tragi-comice. (Ceea ce avea să demonstreze ma-gistral/Dostoievski, care vorbeşte de o „avocatură strălucit organizată, dar n-aş putea spune de ce, deplorabilă „XSă ne gândim şi la sinistra achitare a teroristei Vera Zasulici, care anticipa zorile trandafirii ale unei mult dorite revoluţii). Din aceste discursuri

avocăţeşti a crescut comoda tradiţie a transferării răspunderii de la persoana inculpatului la „blestemata realitate rusească".

Reforma administraţiei locale făcută de Alexan-dru ăl II-lea a fost mai eficientă. Instituţiile perma-nente ale administraţiei locale, investite cu largi funcţiuni executive, depăşeau, de pildă, prin atribuţiile lor, chiar şi autoconducerea locală care funcţiona în Franţa.82 Totuşi, această reformă nu s-a făcut până la nivelul cel mai de jos al autoconducerii populare, până la „zemstva" de plasă, de pildă (ceea ce avea să ducă la consecinţe nefavorabile în secolul XX şi în timpul primului război mondial). Alegerile de deputaţi ţărani pentru „zemstva" de judeţ erau dirijate de funcţionărimea locală. (Dostoievski scria în legă-tură cu aceasta: „La noi poporul este lăsat în plata Domnului; să se susţină cum poate. «Zemstvele» nu sunt altceva decât pură birocraţie funcţionărească... Poporul îşi alege... aleşii asistat de diverşi reprezentanţi ai acestei birocraţii, încât din aceste «alegeri» nu rămâne altceva decât o anecdotă"). Şi, pe deasupra, „zemstvelor" nu le ajungeau niciodată subvenţiile statului, ceea ce le făcea să mărească impozitele locale, pe seama populaţiei, stârnind nemulţumirea ţăranilor, care vedeau în ele nişte instituţii parazitare în plus faţă de cele deja existente.

Alexandru al III-lea83 a încercat să redreseze aparatul administrativ slăbit în urma reformelor tatălui său; a introdus (1889) funcţia de „şef de zemstva"84 menită să reprezinte „o autoritate puternică, apropiată de popor", aceşti demnitari locali trebuind să devină (prea târziu, desigur) factori de autoritate care să protejeze existenţa ţăranului, care să-l ajute să realizeze trecerea, atât de dificilă pentru el, de la vechile tradiţii la cele noi, să contribuie la instaurarea ordinii în toate activităţile şi demersurile autorităţilor centrale şi locale. Dar aceşti „şefi", recrutaţi din rezerva de nobili neantrenaţi în alte treburi (de altminteri, de unde ar mai fi putut să-i recruteze?), în majoritatea cazurilor nu arătau nici un interes misiunii ce le fusese încredinţată, iar după treizeci de ani de la promulgarea unei reforme nedusă la bun sfârşit, aceşti funcţionari locali s-au dovedit, de cele mai multe ori, încă o povară pusă de putere pe umerii ţărănimii. (După introducerea funcţiei respective, fuseseră desfiinţate judecătoriile ţărăneşti care funcţionau pe bază de alegeri, procesele fiind conduse acum, pe propria răspundere, de şeful de zemstva). Alexandru al III-lea a comis o mare gre-şeală în 1883, abrogând un articol al „Manifestului" de la 1861 care permitea ieşirea din obşte a celor care vor fi achitat integral împrumutul de răscumpărare. O făcuse dintr-o idolatrie faţă de „obşte" care pusese stăpânire pe întreaga conştiinţă rusească, de la monarh până la conspiratorii din organizaţia „Narodnaia volia", cei ce îşi

băteau capul cum să-I facă de petrecanie Ţarului; se punea astfel piedică în calea dezvoltării libere a celei mai energice, mai valide şi mai harnice părţi a ţărănimii.

În anul 1856, Gorceakov85, care îl înlocuise pe Nesselrode, cel ce încurcase timp de 40 de ani tre-burile politicii noastre externe, a făcut o declaraţie publică de o remarcabilă luciditate: Rusia trebuie să se concentreze asupra ei însăşi, „să-şi adune forţele". De multă vreme ar fi trebuit să ne dăm seama de acest lucru şi să acţionăm în consecinţă. Iar acestei frumoase lozinci nu i-a fost dat să trăiască nici măcar un an. Rusia s-a împotmolit din nou în jocurile diplomatice europene. Nu se uscase încă sângele curs din pricina belicoasei duşmănii dintre Napoleon al IlI-lea şi Alexandru al II-lea, când, subit, acesta din urmă a prefăcut-o într-o tandră prietenie. Datorită demersurilor lui Gorceakov (1859) Rusia a putut împiedica Uniunea germană să ţină partea Austriei în timpul războiului italian, iar Franţa a ajutat Rusia să dizloce Austria de pe poziţiile pe care aceasta şi le asigurase în Moldo-Vlahia (ţări care urmau să se unească în Statul Român) şi să consolideze influenţa rusească în Balcani. (Să fi fost oare aceasta atât de importantă pentru noi ?). Totuşi, din cauza răscoalei din Polonia (1863), Franţa avea să-şi schimbe atitudinea, devenind adversara Rusiei, pentru ca, împreună cu Anglia şi cu Austria (reeditare a coaliţiei din timpul Războiului Crimeii ?) să se ridice în apărarea răsculaţilor, iar spectrul războiului să apară din nou la orizont. în condiţiile respective, Prusia s-a declarat de partea noastră, drept care – obţinând binevoitoarea neutralitate a Rusiei – Bis-marck a cucerit succesiv Schleswig-Holstein, care era al Danemarcei, a zdrobit de moarte Austria (1866), iar Rusia, insensibilă la sporirea vertiginoasă a potenţialului militar al Prusiei, i-a asigurat lui Bismarck, în 1870-71, prin prietenească sa neutralitate, victoria asupra Franţei. (Peste puţin timp, în 1878, la Congresul de la Berlin, Bismarck avea să ne răspundă printr-un perfid contraserviciu: s-a alăturat acelor state europene care au făcut tot ce le-a stat în putinţă ca Rusia să nu se bucure de roadele victoriei în războiul cu Turcia). Paşii de politică externă făcuţi de Rusia sub Alexandru al II-lea n-au mers prea departe şi s-au dovedit păguboşi. în 1874, Dostoievski exclama (în „Adolescentul", cap. 3): „Iată, de aproape o sută de ani, Rusia trăieşte în chip hotărâtor, nu pentru sine, ci pentru Europa". (Mai exact, ar fi trebuit să spună „de o sută cincizeci de ani"). Dar oare numai pentru Europa? în 1863, Rusia n-a scăpat ocazia de a oferi ajutor, cu flota ei, Nordului american, în ltfpta acestuia cu Sudul; ce rost avea să ne băgăm noi acolo ? (Poate că numai ca să ne răzbunăm pe Anglia!).

Două idei nefaste i-au chinuit şi i-au dominat, ani în şir, pe toţi diriguitorii noştri; să-i ajute şi să-i salveze pe creştinii din Transcaucazia; să-i ajute şi să-i salveze pe ortodocşii din Balcani. Poţi recunoaşte nobleţea acestor idealuri morale, dar nu până la a pierde cu desăvârşire raţiunea de stat şi nici până la a da cu totul uitării necesităţile propriului tău popor, şi el tot creştin. Toţi ne-am arătat dornici să-i eliberăm pe bulgari, pe sârbi, pe muntenegreni; ar fi fost mai bine să ne gândim însă, în primul rând, la bieloruşi şi ucraineni; ţinându-i strânşi în pumnul împărăţiei, nu i-am lăsat să-şi dezvolte cultura, tradiţiile lor; am vrut să „desfiinţăm" ceea ce e cu neputinţă de „desfiinţat": deosebirile apărute din secolul XIII până în secolul XVII. Există totuşi o bună parte de adevăr în acuzaţiile de mesianism şi de exclusivism fanatic rusesc ce li se aduc vârfurilor conducătoare ale statului şi unor reprezentanţi ai gândirii teoretice ruseşti. De această păgubitoare înrâurire n-a scăpat nici Dostoievski, în ciuda inegalabilei sale perspicacităţi; aici intră şi visul cuceririi Constantinopolelui, şi „Răsăritul va învinge Apusul", şi acel dispreţ faţă de Europa, lucruri de care de multă vreme ar fi trebuit să ne ruşinăm, când le

auzim sau le citim. Şi ce să mai zicem de acel nefericit studiu al lui N. I. Danilevski din cartea sa „Rusia şi Europa" în care face teoria pan-slavismului şi a „Constantinopolului" (studiu interesant totuşi, în unele privinţe) care, la data apariţiei (1869), a trecut aproape neobservat, dar care, după 1888, a avut un imens ecou în societatea rusească ?

Intrasem în al treilea secol de epuizare a potenţia-lului poporului; viaţa economică şi socială era afectată de grave perturbări, avea loc o „anemiere" a Centrului şi o creştere ameninţătoare a arbitrarului birocratic, incapabil de orice eficienţă reală, jugulând creativitatea poporului. (Cineva avea să scrie: „Individualitatea rusului s-a atrofiat, oameni îndrăzneţi şi capabili se întâlnesc tot mai puţini"; într-adevăr, câte asemenea „firi" nu găsim în literatura rusă a secolului al XIX-lea?86) Adăugaţi la toate acestea necontenitele războaie pentru creştinii din Balcani, adevărate crime împotriva poporului rus. Nu era treaba noastră să-i apărăm pe slavii din Balcani împotriva pan-germanismului, deoarece fiecare încorporare silită a slavilor în cadrul Austriei nu făcea decât să slăbească acel imperiu peticit, poziţia sa faţă

de Rusia.

Un asemenea război de rutină în Balcani a fost războiul greu pe care l-am purtat împotriva Turciei în 1877-1878. Rusia a intrat în război fără să-şi asigure aliaţi sau cel puţin binevoitori de nădejde, gră-bindu-se să treacă dincolo de anemicele proteste ale puterilor europene împotriva atrocităţilor turceşti (aşa a jucat Disraeli87, aşa a încurcat lucrurile Bis-marck). Din punct de vedere militar, războiul a evoluat, am spune, senzaţional, cu victorii care au im-presionat Europa, cu escaladarea Balcanilor pe vreme de iarnă (dar şi cu multe sacrificii şi suferinţe).

Societatea rusească, aflată de obicei într-o mare vrăjmăşie cu puterea, a reuşit, de astă dată, într-un elan patriotic, faptul unic de a se fi unit cu aceasta (o atinsese şi pe ea delirul pan-slavismului!). Dar nici de astă dată ofensiva rusească nu a mers până la Constantinopol, oprindu-se de bună voie. Prin Pacea de la San Stefano, am obţinut pare-se tot ce ne-am dorit în Balcani: independenţa, pe un teritoriu extins, a Serbiei şi Muntenegrului, independenţa României, extinderea Bulgariei, o autoconducere locală în Bosnia şi Herţegovina, precum şi o ameliorare a situaţiei tuturor celorlalţi creştini care mai rămăseseră sub stăpânire turcească. Se putea vorbi acum de realizarea unui vis secular, de o mare izbândă? Anglia ameninţa făţiş cu războiul (flota din Insulele Principe), Austria cu mobilizarea, toate puterile europene cereau convocarea unei conferinţe pentru a-i lua Rusiei ceea ce dobândise şi pentru a se procopsi ele însele. Aşa s-a şi întâmplat. La Congresul de la Berlin, Anglia – pentru ce, pentru ne-ce ?! – a căpătat Ciprul, Austria dreptul de ocupaţie asupra Bosniei şi Herţegovinei, Bulgaria a fost din nou fă-râmiţată, Serbia şi Muntenegru sfârtecate, iar Rusia şi-a luat înapoi Basarabia, pe care o pierduse după Războiul Crimeii.88 (în timpul Congresului a dat do-vadă de o totală moliciune; Disraeli, în schimb, a fost tratat ca un triumfător).

Acest război „câştigat" era de fapt un război pierdut, şi am fi fost mult mai câştigaţi dacă nu l-am fi început. Resursele militare şi financiare ale Rusiei au fost puternic subminate, starea de spirit a populaţiei lovită de deprimare şi putem considera că tocmai din acest moment a început era revoluţionarismului şi terorii care avea să ducă curând la asasinarea lui Alexandru al II-lea.

în lungul şir de monarhi pe care i-a avut Rusia, Alexandru al ÎÎI-lea nu era şovăielnic, precum tatăl său; era, poate, cel dintâi după un secol şi jumătate care îşi dădea seama bine

de falimentul politicii ruseşti aservite unor interese străine şi poftei de noi cuceriri; înţelegea că principala atenţie trebuie acordată sănătăţii lăuntrice a naţiunii. („Datoria Rusiei este să se preocupe. în primul rând, de ea însăşi" – Manifestul din 4 martie 1881). Deşi fusese comandantul suprem al armatei ruseşti în războiul cu Turcia, totuşi, după urcarea pe tron, n-a purtat nici un război. (A desăvârşit, doar, cucerirea paşnică a Mer-vei89, dobândită de părintele său în Asia Centrală, la graniţa cu Afganistanul, fapt care avea să-l ducă la un pas de un conflict cu Anglia). Dar ponderea Rusiei în politica internaţională avea să sporească tocmai datorită acestei domnii, lipsite de războaie. Ale-xandru al IIHea a înghiţit amarul „ingratitudinii" bulgăreşti; intelectualitatea acestei ţări n-a apreciat deloc imensele sacrificii ruseşti în războiul de curând încheiat şi s-a grăbit să se emancipeze de influenţa şi ingerinţa rusească. A înghiţit şi amarul trădării lui Bismarck, încheind (în 1881) cu Germania o foarte echilibrată şi judicioasă „Convenţie asupra garanţiilor reciproce". Dacă nu ar fi anulat-o Wilhelm, peste câţiva ani, războiul germano-rus de la începutul secolului XX ar fi putut fi evitat. După anularea acestei Convenţii, lui Alexandru al IlI-lea nu-i rămânea decât să continue o apropiere de Franţa, ceea ce a şi făcut, după o prudentă expectativă.

In politica internă, teroarea dezlănţuită de orga-nizaţia „Narodnaia volia" şi urmările ei blocau de la sine perspectiva concesiilor pe care le-ar fi putut face Alexandru, fiindcă, dacă le-ar fi făcut, ar fi echivalat cu o capitulare. Ţinând seama de caracterul inflexibil al lui Alexandru al IH-lea, prin asasinarea tatălui său la 1 martie 1881, Rusia era „condamnată" să aplice în anii următori puternice măsuri conservatoare, mergând până la proclamarea „stării de sporită apărare" a statului (1882). Consiliul de miniştri, format în scurtă vreme de la urcarea sa pe tron, aproape că nu s-a modificat deloc în timpul guvernării sale dar, din dorinţa de a economisi fondurile statului, au fost suprimate unele funcţii de prisos din personalul Curţii Imperiale. De asemenea, a fost suprimat „Guvernoratul Caucazului". Au fost reduse impozitele ţăranilor şi prelungite termenele de achitare a datoriilor. O dată cu începerea exportului de cereale din Rusia, a crescut preţul cereale-lor, în avantajul ţăranilor. După cum am mai spus, Alexandru al IlI-lea a creat funcţia de „şef de zemst-vă" (cu urmări bune, dar şi rele), diminuând prin aceasta participarea ţăranilor la administraţia locală (o mare greşeală!) şi consolidând controlul statului asupra acestora.

Anii treceau, situaţia în ţară se stabiliza şi devenea din ce în ce mai evident că, în locul unor măsuri prin excelenţă frenatoare, se cerea avansată o variantă de dezvoltare multilaterală şi activă. De pildă, se simţea de multă vreme nevoia lărgirii statutului juridic al ţărănimii. Dar nici Ţarul însuşi, nici consilierii lui apropiaţi n-au propus un asemenea proiect. Dovadă că n-au sesizat ritmul irepresibil al veacului. In aceeaşi situaţie se afla şi Biserica Ortodoxă, slăbită de-a lungul întregii perioade petersburgheze. Alexandru al IH-lea nu a dat atenţie alarmantei anchilozări a Bisericii, nu a căutat să impulsioneze înviorarea organismului bisericesc, n-a oferit ajutor preoţilor de ţară, umiliţi de sărăcia în care îşi duceau zilele – a lăsat Biserica şi, o dată cu ea, credinţa ortodoxă a poporului – într-o grea criză, deşi aceasta încă nu devenise evidentă atunci. în privinţa musulmanilor din Rusia, aceştia „continuau să se bucure de aceeaşi toleranţă; Rusia era convinsă de^ loialitatea supuşilor săi musulmani din Caucaz"90. (în timpul primului război mondial, regimentele de elită, compuse din voluntari caucazieni, aşa-numita „divizie a băştinaşilor", a confirmat în chip strălucit această convingere).

Dar domnia lui Alexandru al III-ea a fost mult mai scurtă în comparaţie cu toate cele precedente, fiind tragic întreruptă când se afla în floarea vârstei, în deplinătatea capacităţilor spirituale şi nu putem şti nici cum s-ar fi comportat acest Ţar în anii următori, când aveau să apară atâtea situaţii critice, nici dacă ar fi fost în stare să le evite. (După aprecierea lui L. Tihomirov91, „Nicolae al II-lea a început chiar din prima zi de domnie, şi fără să-şi dea seama ce face, să distrugă din temelii toată opera tatălui său").

Spre sfârşitul secolului XIX, Imperiul Rus atinsese extinderea teritorială dorită sau, cum se spunea atunci, „naturală" (mărginindu-se în unele zone cu o câmpie lipsită de apărare, în altele dispunând de hotare geografice „naturale"). Acest imperiu era însă foarte straniu. In toate celelalte imperii existente atunci, metropola ducea o viaţă de huzur pe seama coloniilor. Nicăieri nu se întâmpla însă ceea ce se întâmpla în Rusia: ca locuitorii din colonii să se bucure de mai multe drepturi decât cei din metropolă. Deci, în Rusia, lucrurile stăteau de-a-ndoaselea. Polonia, de pildă, avea o Constituţie şi o organizare a vieţii mult mai liberale, comparativ cu Rusia pro-priu-zisă. (Deşi aceasta nu-i îndulcea câtuşi de puţin condiţia de ţară dependentă). De asemenea, Finlanda, încă de pe timpul lui Alexandru I, finlandezii aveau mai multe drepturi decât pe timpul adminis-traţiei suedeze. Spre finele secolului al XLX-lea, venitul naţional crescuse de 6-7 ori. Finlanda prosperase într-o măsură apreciabilă şi datorită faptului că nu contribuia în mod proporţional la cheltuielile generale ale statului rus. De asemenea, în Finlanda criteriile de recrutare, erau altele, mai avantajoase; erau recrutaţi de trei ori mai puţini decât în zonele centrale ale Rusiei, astfel încât, „într-o Europă înarmată până în dinţi, Finlanda cheltuia pentru apărare mai puţin decât Elveţia". (Iar sub Nicolae al II-lea a fost scutită integral de recrutări. Războiul mondial nu i-a creat, sub acest raport, dificultăţi). în schimb, instituţiile superioare ruseşti de conducere erau înţesate de finlandezi; ei ocupau funcţii dintre cele mai importante în armata şi în flota rusă, iar ruşii nu aveau dreptul să ocupe posturi în Finlanda şi să deţină avere imobilă decât dacă adoptau cetăţenia finlandeză. „La numai câţiva kilometri de capitala lor, ruşii trebuiau să se supună controlului vămii finlandeze..., să se explice îţi finlandeză cu funcţionarii care refuzau cu obstinaţie să vorbească ruseşte"92. Ce rost avea menţinerea Finlandei în imperiu ? (Această uluitoare extrateritorialitate, la numai doi paşi de Petersburg, a făcut ca Finlanda să devină un nepre-ţuit loc de refugiu pentru întreaga pletoră de revoluţionari ruşi, până la „socialiştii-revoluţionari" şi la bolşevicii lui Lenin. Ceea ce nu a servit doar terorismului şi mişcărilor subversive din Rusia, ci şi dezlănţuirii revoluţiilor propriu-zise, cea din 1905 şi cea din 1917). într-o măsură mai mică, şi periferiile naţionale asiatice ale Rusiei au primit de la centru un imens ajutor financiar; ele produceau statului cheltuieli mult mai mari decât venituri. Mulţi dintre ei („kir-ghizii" – respectiv kazahii – şi locuitorii Asiei Centrale) erau scutiţi şi de recrutare, obţinând această favoare fără a o compensa printr-o contribuţie de impozit militar. (Propaganda revoluţionară a speculat cu multă râvnă răscoala de la Turgai-Semirecie, dar aceasta a izbucnit, în timpul războiului mondial, drept răspuns la încercarea de a-i mobiliza pe băştinaşi la muncă). Hemoragia artificială de resurse ale Centrului către periferii a acutizat „anemierea, pauperizarea Centrului". Acea parte a populaţiei care crease Rusia şi care o susţinea, slăbea din ce în ce mai mult. Un asemenea fenomen nu putea fi aflat în nici o altă ţară europeană. D. I. Mendeleev („Spre o cunoaştere a Rusiei") arată cât de mult s-a realizat în Rusia pentru naţionalităţile neruse, băştinaşe, şi că era cazul să se acorde o atenţie

constantă şi ruşilor. Dar, chiar dacă acest îndemn ar fi fost luat în seamă şi aplicat de cercurile diriguitoare, timpul istoric pentru o asemenea măsură expirase.

Acest tablou capătă un colorit specific şi datorită puternicei prezenţe în Rusia a industriaşilor străini. (Englezii la exploatările de extragere a aurului, pe Lena, belgienii în industria siderurgică din sud; exista un consorţiu străin pentru platină, Nobel era prezent la exploatările petroliere de la Baku, francezii la ocnele de sare din Crimeea, norvegienii în industria piscicolă de la Murmansk, japonezii în Kam-ceatka şi la gurile Amurului şi mulţi, mulţi alţii; la Petersburg, două treimi din fabrici erau în mâinile străinilor, numele lor înscrise pe firmele fabricilor abundă în cronica revoluţionară a anului 1917). Iar în „Descrierea geografică a patriei noastre", Semio-nov-Tian-Şanski reproduce o listă în care „sare în ochi" mulţimea numelor străine a proprietarilor de pământ din toate judeţele.

Masivul aflux de industriaşi şi capitalişti străini poate fi explicat mai cu seamă prin faptul că în Rusia – mare minune ! – chiar până în plin secol XX, nu exista o politică financiară riguroasă în privinţa impozitelor pe venituri; pentru profituri uriaşe se plăteau impozite cu totul disproporţionate faţă de Europa şi de acest neajuns profitau atât clasa bogată din Rusia, cât şi străinii ale căror venituri erau grevate de impozite într-o măsură infimă. Pentru Rusia, aceasta avea să ducă, până la urmă, la o catastrofală cădere a finanţelor ei. Rusia, cu neasemuitele sale bogăţii, era în situaţia de a solicita împrumuturi externe (expunându-se adesea şi unor refuzuri ostentative). Din 1888, Rusia a început să rămână permanent datoare unor împrumuturi acordate de Franţa, ceea ce o făcea dependentă de politica ex-ternă a acestei ţări şi care avea să ducă la eveni-mentele fatale din vara lui 1914.

Tocmai în timpul blajinului Nicolae al II-lea, cel ce s-a' arătat atât de ezitant în primii ani după urcarea sa pe tron, Rusia avea să treacă la extinderea imensului său teritoriu şi a necuprinselor sale frontiere, într-un mod inacceptabil, atât din punct de vedere moral, cât şi din acela al raţionamentelor practice, începând din 1895, în Orientul îndepărtat, acţionând împreună cu puterile occidentale, statul rus nu s-a putut abţine (1900) să nu participe la ruşinoasa expediţie a unui corp de armată la Peking, pentru înăbuşirea răscoalei din China; de câteva decenii, China slăbise la maximum, se afla în derivă, toate puterile hrăpăreţe căutând să exploateze pe rupte această situaţie. în 1898, Rusia a constrâns China să-i dea în arendă Port Arthur-ul şi Dal-Ian-Nan-ul, iar concesionarea căilor ferate care traversau Manciuria a făcut ca această regiune să se afle, în cea mai mare parte, sub influenţă rusească. în protocolul ruso-japonez de la 1898 era recunoscută independenţa Coreii, totuşi, în măsura în care Japonia pătrundea în Coreea prin sud, consilieri interesaţi l-au convins pe Nicolae al Il-lea că Rusia trebuie să pătrundă în Coreea prin nord. Tocmai aici s-au ciocnit între ele mortal interesele Rusiei şi Japoniei. Dar mai exista o cale de compromis: propunerea japoneză ca Rusia să-şi limiteze influenţa doar la nordul Manciuriei. Ruşii au considerat această propunere drept neserioasă, aroganţa lor venind de bună seamă din ameţeala de pe urma cuceririlor lesnicioase din perioada precedentă. Iar Nicolae al II-lea nu sesiza punctele slabe ale unei Rusii încă instabilă şi neînzdrăvenită, printre care antagonismul dintre guvern, societatea civilă şi mişcarea revoluţionară nu era nici pe departe cel mai-vulnerabil, atât pe plan intern, cât şi în relaţiile statului cu lumea exterioară. Aşa a început războiul cu Japonia, un război dezastruos, cu atât mai mult cu cât tocmai atunci terminaserăm magistrala feroviară transsibe-riană. Continuând să concureze Austria în Balcani, Rusia se afla în imposibilitatea de a-şi retrage

cele mai bune trupe de la frontierele occidentale, fiind silită să trimită în Orientul îndepărtat un corp militar de mâna a doua şi trupe de rezervă. în 1904, în Japonia, nu numai studenţii, ci şi adolescenţii doreau să se înroleze în armată, în timp ce studenţimea noastră din Capitală trimitea telegrame Mikado-ului, urându-i să obţină victoria... Societatea rusească nutrea o sete de înfrângere în acest război îndepărtat, nepopular şi chiar absurd; ea spera în succesul politic al unui eventual insucces militar, unul care promitea să fie mult mai evident decât cel din Războiul Crimeii. în toamna lui 1905, prima jumătate a domniei lui Nicolae al II-lea se încheia în faza cea mai fierbinte a revoluţiei. Trecuseră 11 ani în timpul cărora Ţarul scăpase din mâini cu totul frânele puterii. Ale celei pe care avea să i-o redea Stolîpin! (Dar, peste alţi 11 ani, un alt Stolîpin n-ar mai fi avut cui să o redea). Wilhelm al II-lea, care ţinea să-şi joace rolul de prieten al lui Nicolae al II-lea într-un mod foarte ostentativ, am zice chiar teatral (şi care îi dăduse „binecuvântarea" sa pentru a se război în Orientul îndepărtat, ajutându-1, printre altele, şi printr-o amicală neutralitate), la reuniunea de la Berck, la sfârşitul anului 1905, i-a propus, perfid, lui Nicolae să semneze în doi un tratat tripartit de prietenie – Germania, Rusia, Franţa – urmând ca aceasta din urmă să li se alăture ulterior. Nicolae a semnat (fără ştirea Consiliului de Miniştri, pentru ca, după aceea, să-şi retragă semnătura). Aici s-a produs, firește, un joc abil, urmând să împingă Franţa pe planul al doilea. Dar Germania impusese Rusiei, în 1904, un Acord comercial oneros, încât cu greu îi mai putea fi considerată prietenă. Totuşi, sistemul unei alianţe durabile şi cu Prusia, şi cu Franţa era unul verificat încă de pe timpul lui Petru I. Ascuţişul Tratatului de la Berck era îndreptat de fapt împotriva Angliei, ţară care, 90 de ani la rând, se arătase perseverent răuvoitoare faţă de Rusia şi care căuta, oricând şi oriunde, să-i provoace numai rău, ceea ce îi reuşea deseori în mod desăvârşit, dacă ar fi să ne gândim doar la faptul că şi în războiul ruso-japonez, Anglia era de partea Japoniei. Wilhelm, dându-şi seama cât de dificil putea fi un război cu Anglia, căuta pe toate căile să nu provoace un război cu Rusia, ţinând seama de vecinătatea, pe uscat, dintre Ger-mania şi Rusia şi de uriaşa forţă a celor două armate. Să ne imaginăm că acest plan s-ar fi realizat: am fi scăpat de sângerosul război declanşat în 1914 (deci şi de revoluţia din 1917 !). Pare astăzi cu neputinţă de explicat de ce a preferat totuşi Nicolae al II-lea alianţa cu Anglia, inamicul învederat al Rusiei, cu care de atâtea ori şi în atâtea rânduri intrase în coliziune de interese. Şi tocmai acest pas l-a făcut Nicolae: o alianţă anglo-rusă în 1907, din care avea să ia fiinţă Antanta. Aşa a fost determinat în mod fatal raportul de forţe din primul război mondial.

Peste puţin timp (1909), Austria avea să-şi anexeze „în replică" Bosnia şi Herţegovina, iar Wilhelm va obliga Rusia, într-o formă ultimativă şi ofensatoare, să recunoască legitimitatea acestei cuceriri. Este adevărat că ea fusese prefigurată încă de Congresul de la Berlin (1878), dar în 1909 ea a fost foarte dureros percepută de guvernul rus şi de opinia publică; fatala noastră ardoare pan-slavistă era gata-gata să declanşeze războiul (care nu era posibil pe timpul lui Stolîpin, dar care i-ar fi convenit foarte mult Angliei).

Şi, bineînţeles, tot din ardoare pan-slavistă n-am putut suporta grosolanul ultimatum adresat Serbiei de Austria, în 1914. (Iar Austria şi Germania contaseră tocmai pe asta). De aceea au şi tăbărât asupra noastră cu atâta curaj, în 1914, fiindcă, din 1904, încetaseră să mai ia în seamă forţa militară ruseas-că. Trupele noastre au fost precipitat aruncate în Prusia Orientală. Un sacrificiu pentru care nu eram pregătiţi, de dragul salvării Parisului.

Capitolul 3

Până aici am urmărit, dintr-o singură latură, trei sute de ani din istoria Rusiei. Pe aceea a evidenţierii unor posibilităţi ratate în privinţa dezvoltării interne a ţării şi a neîndurătoarei irosiri de energie populară pentru nişte scopuri străine, care nu-i aduceau Rusiei nici un folos. Eram preocupaţi mai mult de „interesele europene" decât de soarta propriului nostru popor. Totuşi, luând în considerare toate acestea, nu poţi să rămâi insensibil faţă de ceea ce s-a realizat, tot graţie inepuizabilei energii a poporului rus, în Pomorie, sau pe Don, sau în Siberia, ca să ne mărginim la uri singur exemplu. (începuturile „cuceririi Siberiei" sunt plasate inexact în episodul luptei lui Ermak93, în Siberia Occidentală, împotriva Hanului Kucium94, care îi înfrânsese pe tătarii din Tobolsk şi care, în 1573, înainte de confruntarea cu Ermak, făcuse o incursiune în ţinutul Solikamskului. Secolul al XVII-lea nu cunoaşte, în istoria Siberiei, prea multe conflicte armate serioase, comparativ cu istoria precedentă a continentului, cu valul de cuceriri ale mongolilor şi ale neamurilor turcice sau faţă de sălbatica exterminare a populaţiei maia, a indienilor sud-americani, a patagonezilor, a aborigenilor din Tasmania. Dimpotrivă, o dată ,cu venirea ruşilor, au încetat numeroasele lupte fratricide printre iakuţi, bureaţi, ciukci, iukaghiri etc. Iakuţii numeau perioada de dinainte de venirea ruşilor „timpul luptelor sângeroase"95; mai mult chiar: ruşii nu s-au atins de organizarea internă a popoarelor băştinaşe; conflicte majore s-au produs numai cu manciurienii şi mongolii care blocaseră înaintarea ruşilor pe Amurul superior). In secolul al XVII-lea, un număr neînsemnat de ruşi întreprinzători au luat în posesie imensul continent siberian, până la Marea Ohotsk, gurile fluviilor Iana şi Indighirka şi Strâmtoarea Behring (Dejnev), întemeind gospodării agricole în ţinuturi care nu cunoscuseră niciodată agricultura (excepţie făceau doar câteva mici aşezări). Către sfârşitul secolului XVII, întreaga Siberie ajunsese să se hrănească din propria-i secară. Terenurile cultivate se întindeau spre miazănoapte, ajungând până la Pelîm, Narîm, Iakutsk, iar la începutul secolului XVIII, ele puteau fi întâlnite şi în Kamceatka. Pretutindeni, indigenii şi ruşii îşi împărtăşeau unii altora experienţa în domeniul gospodăresc şi în cel vânătoresc. în 1701, în întreaga Siberie erau 25 de mii de familii ruseşti, o familie la 400 kmp. în Siberia răsăriteană erau sate cu l-2 gospodării. (Potrivit recensământului din 1719, în Siberia erau la acea dată 72 de mii de aborigeni, 169 de mii de ruși96, iar prin anii '80 mai mult de un milion). Ţinând seama de slaba densitate a populaţiei (care se compunea din cei ce se mutaseră acolo de bună voie, din ţărani fugiţi peste Urali, şi care nu au mai revenit în Rusia europeană şi din deportaţi), Siberia secolului XVIII ne impresionează prin faptul că adevereşte de ce este în stare poporul atunci când eforturile paşnice sunt dirijate spre construcţia internă, nu spre aşa-numitele „probleme externe". Gigantica amploare a muncii ruseşti, dezvoltarea meseriilor, sporirea considerabilă a producţiei în fabrici şi în metalurgie, intensificarea comerţului deveniseră numitorul comun al Siberiei, de la Urali şi Kiahta, până la Ciukotka, Insulele Aleutine şi Alaska. (în 1787, „micul burghez" Şelihov97 înfiinţează „Compania americană de producţie şi comerţ"). în Siberia existau încă din secolul al XVIII-lea şcoli de geodezie, de navigaţie, de exploatări miniere, de medicină; apăruseră biblioteci şi tipografii; fusese realizată cartografia amănunţită a litoralului Oceanului îngheţat şi al Oceanului Pacific.

Acesta era tabloul prodigiosului potenţial popular care avea să facă din Rusia, la numai o jumătate de secol de la abolirea iobăgiei, o ţară a unei impetuoase dezvoltări industriale (ocupam locul 5 în lume în producţia industrială), a construcţiilor feroviare; ţară care devenise cea mai mare exportatoare de cereale şi de unt presat (din Siberia). In Rusia

exista o totală libertate în privinţa activităţii economice particulare (economia „de piaţă", pe care ne căznim astăzi s-o realizăm sau să o copiem de aiurea!), libertatea de a-ţi alege ocupaţia şi locul de trai (cu excepţia regimului domiciliului fix, aplicat evreilor, dar care era pe cale de desfiinţare). Imensul aparat birocratic nu avea regim de „cerc închis", nici sub raport naţional (se poate constata prezenţa în pos-turi importante a reprezentanţilor unui mare număr de naţionalităţi), nici sub raport social (deveniseră miniştri: ajutorul de mecanic Hilkov, ţăranul Ruhlov, şeful de gară Witte, ajutorul de avocat Krivoşein; din cele mai de jos stări sociale s-au ridicat şi vârfuri ale armatei: generali precum Alekseev, Kornilov). Din memoriile ultimului Secretar de Stat din Rusia, S. E. Drîjanovski98, aflăm că, în ceea ce priveşte originea socială individuală, Rusia era o ţară prin excelenţă democratică: funcţionarii superiori nu se recrutau exclusiv dintre persoanele de provenienţă înaltă; Krigher-Vonovski, ministrul căilor de comunicaţii, arată că, spre sfârşitul secolului XIX, în Rusia nu mai existau nici un fel de bariere de castă, în afara statutului special al ţărănimii; „drepturile la care ar fi dorit să acceadă orice persoană erau determi-nate de studii, de modul cum te achitai de serviciu, de natura ocupaţiei"99. Independenţa şi transparenţa justiţiei, riguroasa respectare a legii în timpul anchetelor penale se împământeniseră în practica judiciară încă de prin anii '60 ai secolului XIX; presa nu mai era supusă cenzurii preventive, iar din 1906 luase fiinţă un Parlament autentic şi regimul pluri-partit (spre care tindem astăzi ca spre o noutate de ultimă oră!). Să mai reţinem că poporul beneficia de asistenţă medicală gratuită, de o calitate superioară, prin grija administraţiei locale. Fuseseră introduse asigurările sociale. în Rusia se înregistra atunci cea mai bună natalitate din Europa. Şi accesul la învăţământ al femeilor se situa, în Rusia, pe unul dintre primele locuri din Europa.

Toate aceste realităţi, care aveau să fie prezentate ulterior lumii – chiar până în ziua de astăzi – îhtr-o formă cum nu se poate mai denaturată, s-au năruit, începând din anul 1917.

Totuşi, în această perioadă benefică dintre 1906 şi 1913, s-au găsit oameni lucizi care şi-au dat seama că bolile care subminau statul sunt ignorate, că există o periculoasă prăpastie între societate şi putere şi o decădere a conştiinţei naţionale ruseşti. Lev Tihomirov, odinioară militant de frunte în organizaţia „Narodnaia Volia", ulterior analist şi teoretician în domeniul dreptului de stat şi patriot sincer, scria prin 1909-1910 în jurnalul său: „Nimic nu se poate face astăzi în Rusia şi, chiar dacă ai vrea, n-ai avea ce. Ne îndreptăm, pe cât se pare inevitabil, spre o nouă revoluţie... Totul, totul la noi, chiar şi iniţiativele parţiale ale puterii, duc parcă înadins la revoluţie. Nu îmi dau seama câtuşi de puţin ce se întâmplă în Rusia... Continuu să rezist pe bastioanele ei, nu cedez stindardul, trag cu toate armele, dar văd că armata care ar trebui să-mi vină în ajutor se îndepărtează tot mai mult şi îmi dau seama că nu are rost să o mai aştept...". Despre tineret: „Ăştia nu mai sunt urmaşii noştri, sunt cu totul alţii...". „Poporul rus? Nu mai are sufletul de altădată; şi l-a pierdut; şi simţămintele vechi şi le-a pierdut". Aici Tihomirov se referă la pierderea conştiinţei ortodoxe şi naţionale. „S-a produs degradarea intelectuală şi morală a întregii naţiuni."100

Tihomirov a observat exact esenţa crizei spirituale, în 1909, problema conştiinţei naţionale ruseşti a intrat brusc în dezbaterea presei noastre liberale, „în momentul când naţionalităţile care nu reprezentau puterea au început să-şi decidă singure soarta, a apărut şi pentru omul rus necesitatea de a se auto-determina." în „presa progresistă rusească" are loc „ceva care nu era conceput în trecutul apropiat"; se dezbate. „problema naţionalismului velicorus"; este „prima manifestare a unei conştiinţe care iese din amorţire, asemenea

instinctului de autoconservare, care, în cazul popoarelor, apare atunci când simt pericolul care le ameninţă". „Faptul că însuşi cuvântul «rusesc», în sintagma «autentic-rusesc» a început să fie defăimat nu trebuie să treacă drept o simplă glumă." „După cum nu trebuie să ne batem capul cu «rusificarea» celor ce nu vor să se «rusifice». Şi după cum nici noi înşine nu se cuvine să ne «desru-sificăm», să ne înecăm şi să ne depersonalizăm în-tr-o multinaţionalitate rusească." (P. V. Struve)

încercarea de a rusifica întreaga Rusie s-a dovedit fatală nu numai pentru specificul şi particularităţile naţionalităţilor care nu reprezentau puterea Impe-

riului, dar în primul rând pentru populaţia velicoru-să. O dezvoltare intensivă şi în profunzime a circulaţiei sangvine a statului le putea fi ruşilor numai de folos. în anii care au precedat dezbaterea la care m-am referit, societatea rusească ajunsese să se ru-şineze nu numai de politica antinaţională greşită, dar şi de adevăratul naţionalism, fără de care nu poate fi concepută creativitatea naţională. Poporul trebuie să ştie că are o identitate proprie. „Ca şi acum 300 de ani, istoria aşteaptă de la noi un răs-puns; unul pe care am ştiut să îl dăm în anii de cumplite încercări. Să o spunem răspicat: avem sau nu, ca popor înzestrat cu calităţi specifice, dreptul la o existenţă independentă?"101

Dar această discuţie, care ne-ar putea fi de folos şi astăzi, fiindcă subiectul continuă să rămână de o neveştejită actualitate, n-a putut da roade în scurtul răstimp de până la războiul mondial. Rusia, cu mer-sul ei de melc, nu putea ţine pasul cu dinamismul epocii. în societatea rusească n-a renăscut conştiinţa naţională. V. V. Rozanov avea să se pronunţe (în 1911) în legătură cu aceasta, astfel: „îmi plânge su-fletul; ce se întâmplă cu ruşii ? îi plâng şi mă cutre-mur, fiindcă mi-e frică să nu ne piară neamul, să nu dispară tot ce-i rusesc"102.

Pe aceeaşi linie se situează şi încercarea, de prin 1905, a cercurilor largi ortodoxe, ca printr-o consfătuire premergătoare, să se ajungă la convocarea

„Soborului" local şi la alegerea Patriarhului, ambele blocate de o rezoluţie a Ţarului. Prin imobilismul ei, Biserica Ortodoxă Rusă se afla deja în regres faţă de mersul istoriei. Are dreptate Berdiaev atunci când 4e reproşează intelectualilor, democraţilor, socialiştilor: „Aţi urât Biserica şi i-aţi pricinuit răni adânci. Aţi crezut că poporul poate să existe fără temelii spirituale, fără sanctuare, doar cu o brumă de cultură şi cu satisfacerea intereselor materiale"103. O altă vină o poartă vârfurile puterii prin somnolenţa lor. Biserica Ortodoxă nu era pregătită pentru o revoluţie cum a fost cea din 1917, care a găsit-o în plină dezorientare. Abia peste câţiva ani, în urma cumplitelor persecuţii bolşevice, au izbucnit răscoale care îşi propuneau să apere Biserica şi bisericile şi a început calvarul spre „Gulag" şi spre moarte, cu nimic mai uşor decât cel al primilor creştini, al zecilor de mii de slujitori ai altarului. (Calculul bolşevicilor era fără greş: asemenea represiuni făceau să scadă rândurile celor ce ar fi putut să organizeze o rezistenţă activă).

In timpul primului război mondial, avea să se resimtă într-un fel acea epuizare a poporului, acumulată şi îndurată de-a lungul tuturor vechilor, vechilor, vechilor... războaie ruseşti de pe urma cărora poporul rus nu se alegea niciodată cu nimic. La această stare de epuizare avea să se adauge şi neîncrederea în clasa conducătoare, acumulată şi transmisă din generaţie în generaţie. Toate acestea aveau să se răsfrângă asupra soldaţilor care susţineau un front de două mii de verste, în momentul când le-a parvenit vestea loviturii de stat de la Petrograd, subita şi docila abdicare a Ţarului, iar mai târziu, lozincile ademenitoare ale bolşevicilor.

începând din 1917, vom fi obligaţi să plătim ia-răşi, vârtos, pentru toate greşelile trecutei noastre istorii.

întreaga preistorie a Revoluţiei din Februarie, desfăşurarea propriu-zisă a acesteia, implacabilele ei consecinţe, toate le-am descris, mai mult decât suficient, în „Cercul roşu" şi de aceea nu mă voi mai ocupa de ele acum. Lovitura de stat bolşevică a reprezentat încununarea logică şi inevitabilă a Revoluţiei din Februarie. Dar fiindcă în tot ce am scris până acum, aici, m-am referit la amestecul Rusiei în afacerile Europei, la cele făcute cu dezinteres, şi la cele făcute fără cap, este locul să mă pronunţ pe scurt despre poziţia aliaţilor occidentali faţă de Războiul civil din Rusia. în timp ce Germania continua să opună rezistenţă, aliaţii se străduiau fie să scoată, prin Siberia, corpul expediţionar cehoslovac, pentru a-l mai putea folosi împotriva Germaniei, fie să realizeze debarcarea la Arhanghesk şi Murmansk, pentru a-i împiedica pe nemţi să debarce ei înşişi. Dar războiul mondial s-a terminat, iar aliaţilor le-a dispărut orice interes faţă de „albi", faţă de generalii ruşi, aliaţii lor „direcţi şi personali" din războiul care tocmai încetase. în nord, englezii au scufundat în mare rezervele de muniţie şi echipament militar numai ca să nu cadă în mâinile „albilor". N-au recunoscut guvernele „albilor" (pe Vranghel numai de facto şi pentru puţin timp, în măsura în care acesta putea uşura situaţia Poloniei), dar au recunoscut imediat orice naţiune care s-a desprins din Rusia (Lloyd-George i-a pretins lui Kolceak să facă la fel). Pentru echipamentul militar acordat Rusiei, au cerut în schimb materii prime ruseşti. Francezii (să ne amintim de salvarea Parisului, în 1914, datorită sacrificiilor armatelor ruseşti în Prusia) i-au cerut generalului Kras-nov compensarea tuturor daunelor aduse întreprin-derilor franceze din Rusia, „în urma dezordinelor din această ţară"; să fie compensată, în procente corespunzătoare, rentabilitatea lor, pierdută în 1914. Iar în aprilie 1920, aliaţii le-au dat ultimatum lui Deni-kin-Vranghel, să înceteze lupta, întrucât „Lenin a promis amnistie". Pentru ajutorul oferit în timpul evacuării Crimeii, francezii şi-au însuşit vasele militare şi comerciale ruseşti, iar pentru evacuarea rămăşiţelor trupelor lui Vranghel din Gallipoli, au cerut în schimb alimentele acestora, cazarmamentul militar, mergând până la lenjeria de corp. Căderea Rusiei sub bolşevici le-a fost cum nu se putea mai convenabilă aliaţilor. Rusia fusese exclusă astfel de la împărţirea rezultatelor victoriei. Aşa arăta realismul diplomaţiei internaţionale.

Capitolul 4

Datorită înapoierii în care se aflau ruşii sub ra-portul perceperii drepturilor ce le reveneau ca naţiu-ne, al atrofierii demnităţii naţionale şi principiilor religioase – moştenire a deceniilor trecute – poporul nostru avea să devină, pentru căpeteniile bolşevice ridicate prin impostură, plămada docilă a unor ex-perimente prin care se putea obţine orice.

Aceşti vajnici teoreticieni ai internaţionalismului au început prin a neguţători, în chip iresponsabil, pământurile şi bogăţiile ruseşti. La tratativele de la Brest s-au arătat gata să cedeze indiferent ce bucată de pământ rusesc numai pentru a se menţine la pu-tere. Din jurnalul diplomatului american William Bullitt putem afla şi de preţul mult mai mare pe care îl oferea Lenin delegaţiei americane, în 1919; guvernul sovietic era dispus să renunţe la părţile apusene ale Bielorusiei, la jumătate din Ucraina, la întreg Caucazul, la Crimeea, la Munţii Urali, la Siberia şi la Murmansk. „Lenin propunea ca guvernul sovietic să-şi limiteze autoritatea la Moscova şi la o mică parte din teritoriile limitrofe, plus oraşul cu-noscut astăzi sub numele de Leningrad".104 (Strigătul de disperare al lui Lenin ar trebui să-l ţină minte toţi cei ce se mai entuziasmează zicând că bolşevicii au creat o mare putere).

Propunerea vădeşte starea de panică în care se afla atunci Lenin, temându-se că s-ar putea produce o intervenţie – foarte posibilă, în principiu, ca venind din partea aliaţilor Rusiei – a Antantei, care ar fi ameninţat banda lui de răzvrătiţi. Dar curând avea să se convingă că nu există un asemenea pericol şi a început a ceda pământurile ruseşti cu parcimonie. In 1920 i-a cedat Estoniei, în schimbul primei recunoaşteri internaţionale a guvernului sovietic şi al scoaterii regimului bolşevic din izolare, populaţia rusească din zona Ivangorod-Nar-va şi nişte „sanctuare" de la Peciori (Petseri) şi Iz-bork; curând după aceea, i-a cedat şi Letoniei o zonă populată masiv cu ruşi. Pe baza principiilor internaţionaliste, căutând prietenia Turciei (care ocupase în 1920 aproape tot teritoriul Armeniei), guvernul sovietic, în iarna lui 1920, începutul lui 1921, neţi-nând seama că ţara era ruinată şi că de-abia se terminase Războiul Civil, acordă Turciei, gratuit, un ajutor substanţial constând în armament de toate categoriile şi, de asemenea, „un ajutor financiar nerambursabil „, în valoare de 13 milioane ruble aur. (Iar în 1922 a mai adăugat 3,5 milioane).

Exemplele ar putea fi înmulţite la nesfârşit. La toate acestea trebuie să mai adăugăm că bolşevicii au jefuit direct tezaurul Fondului rusesc de pietre preţioase şi că şi-au împărţit între ei valori ale statului şi ale Casei imperiale, precum şi ale unor persoane particulare, fapte despre care nu se vorbeşte aproape deloc sau sunt relatate în memorii rarisime. De pildă, cum aceşti briganzi şi parveniţi, fără să lase vreo evidenţă, au sustras cu ghiotura din seifurile Kremlinului obiecte de o valoare inestimabilă, pentru susţinerea diversiunilor kominterniste de rutină, organizate peste hotare. (Pentru aceleaşi scopuri, erau vândute în secret şi obiecte de tezaur din muzeele de stat). S-ar putea scrie, fără îndoială, o carte întreagă despre proliferarea pe teritoriul Rusiei a unor „concesiuni" hrăpăreţe. Cu Wandrelipe s-au purtat discuţii pentru concesionarea pe 50 de ani a unor zone petrolifere, a minelor de cărbuni şi a pe-scuitului în Primorie şi în Kamceatka105. Faimosului „antisovietic" Leslie Uerkart i s-a acordat concesionarea pe termen lung a vechilor sale întreprinderi din Rusia de extragere a metalelor neferoase şi a cărbunelui (Krystim, Ridler, Ekibastuz)106. Englezii au obţinut concesiunea pe 25 de ani (până în 1945 !) a exploatărilor petroliere de la Baku şi Groznîi; unui ţângău, debutant în lumea afacerilor, Armând Ham-mer i s-au dat zăcămintele de azbest de la Alapa-evsk (cordiala întrajutorare şi prietenie reciprocă s-a menţinut până la moartea acestuia, survenită pe vremea lui Gorbaciov). Nu toate concesiunile proiectate atunci s-au şi realizat, fiindcă, în ochii Occidentului, stabilitatea puterii clanului leninist apărea ca fiind firavă.?lstoria celor 70 de ani de dominaţie comunistă în URSS, glorificată în versuri de atâţia barzi benevoli sau năimiţi, a fost aceea a unui regim totalitar care a nimicit metabolismul organic al vieţii poporului./Abia astăzi cei mai mulţi dintre noi îşi pot da seama cum a putut arăta această realitate în toată mizeria şi ticăloşia ei. Pe măsură ce se deschid arhivele (dacă ele se vor deschide cu adevărat, multe dintre ele fiind distruse în mare grabă), se va scrie despre aceşti 70 de ani, tom după tom, un asemenea bilanţ neputând fi cuprins în articolul de faţă. Ne vom limita să producem aici aprecieri şi considerente de ordin foarte general.

Toate pierderile suferite de poporul nostru de-a lungul a trei sute de ani, începând cu Marea Răs-coală din secolul XVII („Smuta") nu suportă nici cea mai mică comparaţie cu ceea ce s-a întâmplat sub raportul pierderilor şi al decăderii vieţii în cei 70 de ani de comunism.

Pe primul loc~se situează exterminarea fizică a oamenilor. Potrivit unor calcule indirecte, făcute de diferiţi statisticieni, au pierit nu mai puţin de 40-50 milioane de oameni

de pe urma „războiului intern” continuu pe care guvernul sovietic l-a purtat împotriva propriului său popor (Prof. I. A. Kurganov ridică această cifră la 66 milioane) ^Caracteristic pentru acest mod de a nimici oamenii era faptul că ei nu erau loviţi de-a valma, adică cine se nimerea, sau pe criterii teritoriale; se lucra întotdeauna selectiv, cel ce încercau să schiţeze un cât de mic protest, să se opună, sau cei ce se ridicau într-un fel deasupra celorlalţi, fie prin gândire critică, fie prin talent, sau printr-o firească autoritate. Prin această contrase-lecţie erau extirpate, din rândurile populaţiei, elementele cele mai valoroase din punct de vedere moral sau intelectual. Printr-un asemenea procedeu era alterat iremediabil nivelul general mediu al populaţiei; se producea un proces de degradare a poporului, în totalitate. Spre finele epocii staliniste supravieţuitorii revoluţiei abia dacă mai puteau fi recunoscuţi: alţi oameni, alte feţe, alte moravuri, alte obiceiuri şi concepţii.

Şi cum altminteri decât o exterminare fizică a poporului poate fi numită mizerabila, bestiala, smintita risipă de cadavre de „ostaşi roşii” aşternută pe drumurile victoriei lui Stalin în războiul sovieto-ger-man? („Deminarea” cu picioarele a câmpurilor minate, de către o infanterie mânată din urmă nu este oare exemplul cel mai frapant?). După „7 milioane de victime” „calculate” pe timpul lui Stalin, după cele „20 de milioane” de pe timpul lui Hruşciov, s-a ajuns astăzi, în presa rusească să se dea cifra reală: 31 milioane. în faţa unei asemenea cifre îţi piere graiul! A cincea parte a populaţiei! Ce popor, oare, şi când a mai suferit o asemenea pierdere într-un război? „Victoria” noastră din 1945 s-a obţinut în condiţiile dictaturii staliniste şi ale unei totale depopulări a satelor. Ţara zăcea ca moartă şi mili-oane de femei singure nu puteau duce mai departe existenţa poporului.

Dar nici exterminarea fizică, în masă, nu poate fi considerată suprema „realizare” a puterii comuniste. Toţi cei scăpaţi de exterminare au fost îndopaţi, decenii de-a rândul, de o propagandă care îndobitocea şi pervertea sufletul şi care cerea, din partea fiecăruia, mereu reînnoite acte de supunere. (De altfel, această propagandă era ticluită, până în cele mai mici amănunte, de o intelighenţie obedientă). Această dăscăleală ideologică, zornăitoare şi triumfalistă, făcea ca nivelul moral şi intelectual al poporului să scadă din ce în ce mai mult.*(Numai aşa au putut fi instruiţi acei bătrâni şi vârstnici de astăzi care îşi amintesc ca de o eră a fericirii şi belşugului, timpurile când îşi vindeau munca pe două parale şi când căpătau, în ajun de 7 noiembrie, un pachet cu o jumătate de kil' de zaharicale, legat cu panglică roşie), în ce priveşte politica externă – în schimb – o, vai!, aici comuniştii n-au repetat nici un eşec, nici o prostie din multele despre care am tot vorbit în acest articol. Conducătorii comunişti au ştiut întot-deauna foarte precis ce urmăresc şi de ce au nevo-ie, demersurile lor fiind îndreptate numai spre realizarea unui scop lucrativ; n-au făcut niciodată un singur pas din mărinimie sau din dezinteres; fiecare pas era calculat în modul cel mai realist posibil, „evaluarea” adversarului fiind făcută cu maximum de perspicacitate, de cruzime şi de cinism. ^Pentru prima dată în îndelungata istorie rusească, diplomaţia sovietică a lucrat ingenios, fără concesii, perseverent, impertinent, depăşind-o întotdeauna pe cea occidentală X (Numai aşa au putut ocupa comuniştii Balcanii în întregime: au pus mâna pe jumătate din Europa, au pătruns fără să întâmpine nici cea mai mică împotrivire în America Centrală, în sudul Africii, în sudul Asiei. Diplomaţia sovietică avea o glazură ideologică atât de atrăgătoare, încât şi-a putut asigura entuziasta simpatie a societăţii progresiste din Apus; ea i-a putut prosti şi pe diplomaţii din acele ţări care abia dacă mai puteau îngăima argumente contrarii. (Dar trebuie să o spunem: nici diplomaţia sovietică nu

servea interesele poporului pe care pretindea că îl reprezintă, ci pe cele străine, ale „revoluţiei mondiale”).

Aceste „strălucite succese” au prostit tot mai mult şi mai mult capetele neajutorate ale oamenilor, per-vertindu-le mintea cu o nouă scornire: patriotismul sovietic apatrid. (Aşa au fost educaţi bătrânii zelatori şi nostalgici de astăzi ai Măreţei Uniuni Sovietice).

Nu vom mai repeta aici aprecierile, îndeobşte cunoscute, asupra ^succeselor industriale” ale URSS; o economie moartă, proliferarea monstruoasă a unei producţii din care rezultau produse fără căutare şi de proastă calitate, poluarea unor imense spaţii naturale, secătuirea tâlhărească a resurselor naturale.^

Dar, deşi sugea seva vitală a populaţiei, regimul sovietic nu acţiona uniform. Se urmărea cu „nestrămutată fidelitate” aplicarea doctrinei leniniste potrivit căreia trebuia (şi, de fapt, aşa se şi întâmpla) ca jugul cel mai greu să apese asupra republicilor mari, adică cele slave, şi îndeosebi asupra „mizerabilei gloate velicoruse” (Lenin); ea să poarte povara celor mai grele „biruri”, regimul căutând astfel să-şi asigure sprijinul minorităţilor naţionale neruse, al republicilor unionale şi autonome. Nu mai reprezintă astăzi o noutate pentru nimeni – s-a publicat mult pe această temă'— că sarcina cea mai grea a sistemului economic sovietic revenea Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse; din bugetul ei se vărsau neproporţio-nal, cele mai importante contribuţii, deşi aici se făceau cele mai puţine investiţii, iar ţăranii din această republică îşi vindeau produsele la preţuri de douăzeci de ori mai mici decât cele ale gruzinilor, să zicem (cartofi, portocale).printre scopurile urmărite făţiş de Lenin era îngenuncherea poporului rus, în primul rând, secătuirea potenţialului acestuia. Stalin a urmat şi el această politică, chiar şi atunci când a rostit faimosul toast sentimental despre „poporul rus”1”. ^ Iar în perioada brejnevistă (care s-a putut menţine datorită parazitismului pe care îl asigura vânzarea petrolului brut în străinătate, exploatarea iraţională a acestuia ducând, printre altele, la totala degradare a instalaţiilor petroliere) au fost făcuţi noi paşi, sinistri, ireversibili, către „pauperizarea Centrului”, un veritabil jaf asupra Rusiei Centrale: lichidarea a zeci şi zeci de sate „fără perspectivă Rămânând în părăsire astfel numeroase pajişti şi păşuni). Era aceasta o ultimă lovitură nimicitoare dată satului rusesc, care mai supravieţuia, sluţindu-se astfel chipul întregului pământ rusesc. Se mai profila încă o lovitură mortală asupra Rusiei, după ce mai primise atâtea: râurile urmau să-i fie „întoarse”! Era ultima, dementă, fantasmă a marasmaticului CC al PCUS, stopată – slavă Domnului! – în ultimul moment de un mănunchi curajos de scriitori şi oameni de ştiinţă ruşi. „Contraselecţia” pe care comuniştii au aplicat-o metodic şi consecvent asupra tuturor straturilor poporului rus, din primele săptămâni după acapararea puterii, din primele zile de existenţă a CEKA-ei, era o măsură preventivă menită să devitalizeze din timp orice potenţială rezistenţă din partea acestuia. în primii ani după revoluţie, s-au mai produs câteva ..explozii” la nivelul maselor populare: răscoala de la Kronstadt şi, simultan, grevele proletariatului din Petrograd, răscoalele de la Tambov, din Siberia Occidentală, precum şi câteva răzmeriţe ale ţăranilor, dar toate au fost înecate în sânge cu o asemenea prisositoare şi prevenitoare violenţă, încât nu s-au mai repetat niciodată. Iar atunci când au mai apărut ici-colo unele semne de răzvrătire (precum greva ţe-sătorilor de la Ivanovo, în 1930), ele au rămas ne-cunoscute nu doar lumii întregi, ci chiar şi spaţiului sovietic, atât de bine au fost înăbuşite.

Sciziunea dintre adevăratele sentimente ale poporului şi politica dusă de putere avea să se arate – şi încă cum! – abia în anii războiului sovieto-ger-man. Numai în vara anului 1941

peste trei milioane de soldaţi s-au lăsat, cu uşurinţă, luaţi prizonieri. în 1943-1944 caravane întregi de oameni porneau, de bună voie, în pribegie, în urma armatei germane în retragere, ca şi când ar fi fost propria lor armată !^h primele luni de război, puterea sovietică se putea lesne prăbuşi şi am fi scăpat astfel de ea, dacă n-ar fi fost stupiditatea rasistă şi aroganţa hitle-riştilor, care au demonstrat oamenilor noştri, loviţi de atâtea necazuri, că de la invazia germană poporul rus nu avea nimic bun de aşteptat, şi numai datorită acestui fapt Stalin s-a putut menţine. Despre tentativele de formare a unor detaşamente de voluntari ruşi care să lupte de partea germanilor, şi despre începuturile creării armatei lui Vlasov, am scris în „Arhipelag". Caracteristic este faptul că, chiar în ultimele luni (iarna 1944-1945), când devenise limpede pentru toată lumea că Hitler a pierdut războiul, deci chiar în aceste luni, ruşi aflaţi peste hotare în număr de multe zeci de mii făceau cerere de primire în Armata Rusă de Eliberare! Iată care era glasul poporului rus! Şi cu toate că istoria Armatei Ruse de Eliberare a fost terfelită, atât de ideologii bolşevici (şi de timida intelighentie sovietică), cât şi de Apus (unde nu se putea imagina că ruşii puteau avea propriul lor scop de eliberare), totuşi ea va rămâne o pagină remarcabilă, vitejească în istoria Rusiei şi nutrim încă de pe acum convingerea că amintirea ei va dăinui multă vreme. (Generalul Vlasov este învinuit că, urmărind atingerea unor scopuri ru-seşti, n-a pregetat să încheie o alianţă formală, de paradă, cu inamicul extern al statului. Am văzut însă că o asemenea alianţă formală încheiase şi Elisa-beta, cu Suedia şi Franţa, atunci când urmărea înlăturarea lui Biron); în realitatea rusească prinsese rădăcini un inamic mult mai periculos! In perioada poststalinistă au mai existat în Rusia sporadice în-cercări de rezistenţă, la Murmansk, Aleksandrovsk, Krasnodar şi în special la Novocerkask dar, datorită impenetrabilei lipse de transparenţă, tipic bolşevică, ele au rămas necunoscute lumii decenii întregi.

După toate sângeroasele pierderi din războiul so-vieto-german, noul puseu al dictaturii staliniste avea să ducă la un masiv val de întemniţări exercitat asupra tuturor celor care, în timpul războiului, au avut un cât de neînsemnat contact cu populaţia europeană. A urmat apoi sălbatica legislaţie postbelică în privinţa colhozurilor (cei ce nu puteau realiza numărul planificat de zile-muncă erau deportaţi). Să fi bătut oare ceasul pieirii poporului rus şi al acelor popoare cu care îşi împărţea istoria perioadei sovietice ? Nu. Sfârşitul încă nu venise. Oricât ar părea de paradoxal, sfârşitul avea să ni se apropie datorită făţarnicei, iresponsabilei „perestroici" a lui Gorbaciov.

Capitolul 5

^Existau nu puţine căi raţionale de ieşire precaută de sub apăsarea aisbergului bolşevic. Gorbaciov a ales calea cea mai perfidă şi mai haotică. Perfidă, nesinceră, fiindcă încerca să păstreze comunismul, într-o formă uşor modificată, şi, bineînţeles, toate avantajele nomenclaturii de partid<Haotică, fiindcă, în stilul stupidului triumfalism bolşevic, a lansat lozinca „accelerării", o lozincă imposibil de realizat, de-a dreptul dezastruoasă, în condiţiile unei dotări tehnice precare; când „accelerarea" n-a mai ţinut, atunci a fost născocită o aşa-zisă „piaţă socialistă", o noţiune absurdă, a cărei consecinţă a fost destrămarea raporturilor de producţie dintre întreprinderi, precum şi începutul jefuirii producţiei. Gorbaciov avea să-şi însoţească „perestroika" sa cu „glasnost", nutrind convingerea naivă că ar putea ajunge la un rezultat unic-, să-şi asigure o alianţă cu intelectualitatea, împotriva comuniştilor extremişti-învederaţi, care refuzau să înţeleagă că perestroika putea să le aducă şi un profit personal (o altă vacă de muls). El nu şi-a putut imagina nici măcar în vis

că prin acea dorită „transparenţă” cădeau dintr-odată zăgazurile în faţa celor mai aprige naţionalisme. (In 1974, în culegerea mea de articole „De sub gheţari”, am prevăzut că în URSS ura naţională putea izbucni cum nu se poate mai uşor. Tot atunci, la Stockholm, am prevenit: în URSS, dacă democraţia va fi instaurată brusc, va începe un război nimicitor între naţionalităţi, care va spulbera într-o clipă orice brumă de democraţie. Dar liderii PCUS n-au avut minte să înţeleagă aceasta)/în 1990, scriam cu maximă convingere, în „Restructurarea”: „După cum s-au întors acum lucrurile la noi, Uniunea Sovietică se va prăbuşi oricum” (Gorbaciov s-a înfuriat şi m-a numit, nici mai mult, nici mai puţin decât ... monarhist. Nici nu mă mir; un important ziar american a comentat fraza mea astfel: „Soljeniţîn este incapabil să renunţe la iluziile imperiale”, şi aceasta într-un moment când le era frică cel mai mult de prăbuşirea URSS-ului). Atunci, şi în acelaşi loc, am avertizat: „Să ne ferească Dumnezeu ca în loc să ne eliberăm de comunism, să nu pierim sub dărâmăturile sale !”. Aşa s-a şi întâmplat. In august 1991, blocurile de beton au început să se prăbuşească, căzând asupra unor capete care nu se aşteptau la una ca asta, iar descur-căreţii fuhreri ai unor republici naţionale care slujiseră decenii de-a rândul, până în ultima clipă, comunismul, cu mari foloase pentru ei, imediat – unii în 48 de ore, alţii doar în 24 – s-au declarat vechi şi vajnici naţionalişti, patrioţi ai republicii lor, devenită suverană, nepătaţi nicicum de trecutul comunist, ai cărui progenituri erau! (Numele lor strălucesc până în ziua de azi pe firmamentul mondial, ei sunt primiţi cu respect în capitalele occidentale, ca democraţi de mâna-ntâi ce sunt).

Blocuri imense de beton şi de gheaţă aveau să cadă mereu, în lunile următoare în diverse sectoare ale vieţii, zdrobind oamenii prinşi sub ele. Dar trebuie să stabilim o anumită ordine în demonstraţia noastră.

Prima consecinţă: Uniunea Sovietică cu regimul său comunist era condamnată de istorie, fiindcă se întemeia pe principii false. (Inevitabila pieire a venit, printre altele, datorită acelei preponderenţe acorda-te „bazei economice”). URSS a fost ţinută, timp de 70 de ani, în cătuşele unei dictaturi fără precedent în istorie, dar, după ce s-a năruit din interior, n-a mai putut fi ţinută de nici un fel de cătuşe.

În prezent, nu numai bonzii, încremeniţi în idei comuniste, dar şi nu puţini oameni simpli, de rând, regretă în mod sincer prăbuşirea URSS-ului. Fiindcă Uniunea Sovietică era, pasămite, „moştenitoarea gloriei şi măreţiei Rusiei”, iar „istoria perioadei sovietice n-a fost un eşec, ci o dezvoltare legică”.

în ce priveşte „măreţia şi gloria”, am putut constata din retrospectiva noastră istorică cu ce preţ au fost plătite, ce scopuri străine am fost siliţi să servim în ultimii 300 de ani. Orice s-ar spune însă, istoria perioadei sovietice a fost un eşec. Şi, deşi în aceşti 20, 30, 60, 70 de ani nu eu, şi nici dumneavoastră nu ne-am aflat la conducere, răspunderea, în faţa lumii întregi, pentru toate fărădelegile ne revine nouă – băgaţi de seamă! – doar nouă, ruşilor! Toţi ne cedează, cu dragă inimă şi în exclusivitate, acest loc fruntaş! Dacă o clică rapace, pulverizată acum în anonimat, a tăiat şi a spânzurat după cum a tăiat-o capul şi, de cele mai multe ori, în numele nostru, noi nu ne vom spăla pe mâini de această vină atât de repede cum au făcut-o alţii. Că nu avem nevoie de un imperiu sovietic şi că el a fost pentru noi nefast, este concluzia la care am ajuns în primii ani de după război, când mă aflam internat în lagăr. De mult gândesc aşa, de vreo jumătate de secol, nu de ieri-de azi! în „Scrisoare către conducătorii Uniunii Sovietice” (1973), scriam-. „Există o totală incompatibilitate între scopurile urmărite de un mare imperiu şi sănătatea morală a poporului. Ce ne trebuie

nouă această adunătură pestriţă? Pentru ca ruşii să-şi piardă „fizionomia lor unică ? Nu trebuie să tindem spre supradimensionarea statului, ci către o clarificare spirituală a duhului care a mai rămas în el". N-avem nevoie să fim arbitri universali, şi nici să ne aflăm în competiţie pentru leader-ship-ul in-ternaţional (se vor găsi destui amatori care se vor simţi în putere să fie). Eforturile noastre trebuie orientate spre interior, spre o dezvoltare internă, pe bază de muncă liberă, făcută cu tragere de inimă. A reconstitui URSS-ul este calea sigură spre a răpune şi a reduce la tăcere poporul rus, pentru totdeauna. Trebuie să ne intre, în sfârşit, în cap: Transcauca-zia să-şi urmeze drumul său, Moldova aşijderea, Ţările Baltice de asemenea, iar Asia Centrală cu atât mai mult. Aproape toţi liderii din Asia Centrală au şi declarat că îşi vor orienta ţările lor spre Turcia. (A scăpat aproape neobservată Conferinţa de la Alma-Ata, din decembrie 1991, în care s-a vorbit de crearea „Marelui Turan", de la Peninsula Anatoliei până la Altaii Djugariei. In secolul XXI lumea musulmană se va lansa în proiecte ambiţioase; face oare să ne amestecăm în aşa ceva ?).

Nu-i nici o nenorocire că URSS-ul s-a prăbuşit; era inevitabil. Nenorocirea cea mare constă în haosul care va dura multă vreme de acum încolo^în prăbuşirea automată a acelor artificiale frontiere leniniste, care au privat Rusia de ţinuturi ruseşti compacte. In câteva zile am pierdut 25 de milioane de etnici ruşi, 18 la sută din totalul populaţiei ruseşti, iar guvernul rus n-a găsit în sine curajul cel puţin să marcheze într-un fel acest teribil eveniment, această uriaşă înfrângere istorică a Rusiei şi să-şi declare dezacordul politic, cel puţin pentru a lăsa deschisă calea unor viitoare tratative. Nu... în focul „victoriei" din august (1991), această problemă a fost trecută cu vederea. (Mai mult chiar, a fost declarată sărbă-toare naţională ziua când Federaţia Rusă şi-a pro-clamat independenţa, adică a pierdut 25 de milioane de ruşi...).

Trebuie să spunem ceva şi despre actuala Ucraina ... Făcând abstracţie de diriguitorii comunişti de până mai ieri, năpârliţi cât ai bate din palme, naţionaliştii ucraineni care au luptat în trecut cu atâta îndârjire împotriva comunismului şi care îl blestemau pe Lenin pentru toate ale sale, s-au lăsat seduşi, din primul moment, de unul dintre cele mai otrăvite „cadouri" ale acestuia: au acceptat din toată inima frontierele artificiale stabilite de Lenin Ucrainei (in clusiv ceea ce i-a mai dat tiranul Hruşciov, adică Crimeea). Ucraina, ca şi Kazahstanul de altfel, au păşit îndată pe drumul formării de noi imperii. ^Condiţia de mare putere este o grea povară; nu i-o doresc Rusiei, nu i-o doresc nici Ucrainei/Îi fac cele mai bune urări de progrese culturii ucrainene, specificului ucrainean, pe care le iubesc din toată inima, dar de ce să se înceapă cu accese de „mare putere" şi nu cu însănătoşirea şi consolidarea spirituală a nucleului naţional, cu o culturalizare a populaţiei get-beget ucrainene, din pământurile ucrainene ? Am propus (1990) rezolvarea tuturor problemelor naţionale, economice şi culturale în cadrul unei Uniuni a popoarelor slave de Răsărit şi consider până în acest moment această soluţie drept optimă, fiindcă nu găsesc nici o justificare „exploziei" frontierelor de stat care a dus la destrămarea atâtor legături familiale şi prieteneşti. în acelaşi articol am avertizat însă că, de bună seamă, nimeni nu va îndrăzni să menţină silnic poporul ucrainean în unire cu Rusia, fireşte, în condiţiile în care minorităţilor li se vor acorda drepturi depline. Oare conducătorii de astăzi ai Ucrainei şi opinia publică de-acolo îşi dau seama cu ce uriaşă problemă de ordin cultural sunt confruntaţi? însăşi populaţia curat ucraineană sub raport etnic, în marea ei majoritate, nu cunoaşte ucraineana şi nu o utilizează. Pentru mai bine de 63 la sută din populaţie, limba de bază este cea rusă, în timp ce ruşii reprezintă doar 22 la sută, adică, în Ucraina, fiecărui rus

îi „revin” doi neruşi care consideră limba rusă drept limba lor maternă! înseamnă că vor trebui găsite forme de a-i „traduce” în limba ucraineană pe toţi cei ce sunt ucraineni doar cu numele... Apoi, se va ivi necesitatea de a-i „traduce” în ucraineană pe toţi ruşii! (Şi oare se va putea face aşa ceva fără constrângere?). Apoi: până în prezent, limba ucraineană nu a evoluat pe verticală, în straturile superioare ale ştiinţei, tehnicii, culturii; ar trebui rezolvată şi această problemă. în plus, ar trebui ca ucraineana să se impună şi în relaţiile internaţionale. Vă daţi seama că toate aceste sarcini de ordin cultural nu vor putea fi rezolvate decât într-o sută de ani, cel puţin? (Deocamdată, din Ucraina ne vin ştiri ba despre persecutarea şcolilor ruseşti, şi chiar a grădiniţelor, în Galiţia, şi chiar despre atacarea şcolilor ruseşti de către huligani, ba despre bruierea, pe alocuri, a emisiunilor televiziunii ruseşti, ba despre interdicţia impusă bibliotecarilor de a vorbi ruseşte cu cititorii. Aceasta să fie oare calea dezvoltării culturii ucrainene ? Se fac auzite şi lozinci de felul acesta: „Ruşii – afară din Ucraina!”, „Ucraina – a ucrainenilor !”, deşi în Ucraina trăiesc multe naţionalităţi. Sunt luate şi măsuri practice în acest sens: cine nu şi-a luat cetăţenie ucraineană întâmpină greutăţi la locul de muncă, în obţinerea pensiei, posesiunea de avere imobilă şi, în plus, nu poate participa la privatizare; doar aceşti oameni n-au venit de peste hotare, ci au trăit aici... Şi mai rău este că propa-ganda antirusă a căpătat o amploare absolut inexplicabilă: ofiţerii care depun jurământul sunt întrebaţi: „Eşti gata să lupţi împotriva Rusiei?”. Direcţia So-cial-Psihologică a Armatei prezintă Rusia în postura unui inamic potenţial, este umflată gogoriţa „ameninţării militare” din partea Rusiei. Fiecare dezacord politic formulat de Rusia în legătură cu posibila dezlipire de Ucraina a unor teritorii iscă din partea oficialilor ucraineni zgomotoase, isterice proteste-. „Război !”, „Un nou Sarajevo!”. (De când dorinţa de a începe tratative înseamnă război ? Face să vorbim de război acolo unde nu a fost şi nu va fi niciodată ?).

O şi mai jignitoare politică de stat a făcut Nazar-baev, intenţionând să transforme majoritatea, respectiv naţionalităţile de cu totul altă origine, cu ajutorul minorităţii kazahe. (Drept urmare, ruşii sunt înlocuiţi din toate funcţiile de răspundere, sunt înăbuşite tradiţiile şi preocupările specifice ale cazacilor din Urali şi Siberia, agresate bisericile ortodoxe, aşezărilor ruseşti, inclusiv oraşelor li se atribuie denumiri kazahe, se fixează un termen de cinci ani pentru învăţarea limbii kazahe, chiar şi în localităţile populate în proporţie de 90 la sută de ruşi. Televiziunea locală emite în cvasi-totalitate în limba kaza-hă, deşi kazahii reprezintă 43 la sută din populaţie. Care va fi soarta celorlalţi au arătat „alegerile” falsificate din 1994. îmi parvin proteste şi de la germanii din zonă, care se plâng de abuzurile kazahilor, protejate la vedere de autorităţile locale).

Ideea aderării la „Marele Turan”, acceptată cu mare uşurinţă în Asia Centrală, va constitui de bună seamă o problemă dificilă pentru Kazahstan.

Aşa cum am scris în „Restructurarea”, soluţia op-timă pentru rezolvarea problemei ar fi o Uniune statală compusă din cele trei republici slave şi din Kazahstan. La consfătuirea de la Belovejskoe, jude-când după ce s-a scris în presă, Kravciuk le-a declarat omologilor săi că acceptă o uniune efectivă, nedespărţită, cu frontiere „transparente”, cu o singură armată şi o singură valută. Toate acestea nu au fost decât o escrocherie de scurtă durată. Nu s-a realizat nimic din ceea ce s-a convenit, iar peste puţin timp, acelaşi Kravciuk avea să declare: „Trebuie să terminăm cu mitul frontierelor transparente !”. De acord, dar cu o singură corecţie, esenţială: livrarea petrolului rusesc să se facă la preţurile de pe piaţa mondială. Ceea ce, în opinia ucrainenilor înseamnă „şantaj făţiş din partea Rusiei”

(premierul Kucima); mai mult, chiar apropierea de preţurile practicate pe piaţa mondială ar însemna un „război economic” (A spus-o ambasadorul ucrainian la Moscova; din nou „război”! Cum se face că în lumea întreagă petrolul se vinde şi se cumpără cu aceleaşi preţuri şi nimeni nu numeşte această practică „război” ?).

Orice s-ar spune, Rusia a nimerit într-o situaţie dezastruoasă: 25 de milioane de ruşi au rămas „peste graniţă”, fără să se fi mutat din loc, rămânând acolo unde au trăit părinţii şi strămoşii lor. 25 de milioane reprezintă cea mai mare diasporă din lume; nici o ţară din lume nu are aşa ceva şi îndrăz-ni-vom oare să rezolvăm această situaţie? Cu atât mai mult cu cât naţionalismele locale (pe care ne-am obişnuit să le tratăm cu multă înţelegere, în spirit concesiv, considerându-le „progresiste”) evoluează pretutindeni spre constrângerea şi oprimarea com-patrioţilor noştri, desprinşi din matcă. (Iar în Asia Centrală, celor ce doresc să plece de-acolo nu li se permite să-şi ia „bunurile personale”, această noţiune nu este recunoscută).

Renunţând din principiu la metoda de forţă şi de război, am putea lua în considerare doar următoarele trei căi: ,

1) Din ţările asiatice (Transcaucazia şi Asia Centrală) unde pe ai noştri nu-i mai poate aştepta nimic bun, trebuie să-i scoatem metodic fie şi pe termen lung, pe ruşii care doresc să plece şi să se stabilească în Rusia; pe ceilalţi să încercăm a-i proteja, fie prin dublă cetăţenie, fie, fie... prin ONU? Slabe speranţe!

2) În Ţările Baltice, să cerem să se aplice deplin şi fără abatere toate normele general-europene, referitoare la drepturile minorităţilor naţionale.

3) În privinţa Bielorusiei, Ucrainei şi Kazahstanu-lui, trebuie căutate diverse forme de uniune în diferite domenii şi obţinute, chiar şi ntr-o mai mică măsură, „frontiere transparente”.

Dar noi ? Ce vom face noi ? în toţi aceşti ani, am oferit cu mărinimoasă ospitalitate refugiu în Rusia celor 40 de mii de meshi alungaţi din Asia Centrală, unde trăiseră din moşi-strămoşi şi pe care au refuzat să-i primească gruzinii; i-am primit şi pe armenii din Azerbaidjan şi, bineînţeles, pretutindeni pe ceceni, deşi aceştia şi-au proclamat despărţirea de Rusia; i-am primit chiar şi pe tadjici care au ţara lor – care nu este deloc şi ţara ruşilor din Tadjikistan; ei au rămas acolo peste 120 de mii şi dacă ne-am fi arătat mai întreprinzători, i-am fi primit pe mulţi în Rusia şi n-ar fi fost nevoie să trimitem trupe ruseşti ca să apere Tadjikistanul de Afganistan, o chestiune care nu ne privea şi nu avea rost să se verse sânge rusesc acolo. (Problema apărării unor frontiere care au încetat brusc să mai existe pentru Rusia este una specială, complicată. Şi totuşi, sensul în care ea trebuie rezolvată este acesta: nu prin prezenţa militară a ruşilor în acele republici/trebuie să ne restrângem pe teritoriul propriu, cel rusesc)AOare nu am fi fost obligaţi să-i evacuăm pe toţi ruşii din Cecenia, unde sunt batjocoriţi şi ameninţaţi în orice clipă, suferind jafuri, abuzuri, moarte? Şi oare pe câţi dintre ai noştri i-am luat din Tuva, atunci când au început să fie persecutaţi acolo ?

Ce rezultă de aici ? Că în Rusia nu este loc pentru ruşi, că nu avem mijloace să-i primim şi că, de fapt, îi refuzăm. Este un act de trădare faţă de ai tăi şi de înjosire în faţa întregii lumi. Oare cine în lume mai procedează aşa ? Uitaţi-vă numai cum se preocupă şi se agită ţările occidentale pentru doi-trei cetăţeni de-ai lor ameninţaţi pe undeva de vreun pericol. Noi, în schimb, am abandonat şi am dat uitării 25 de milioane ! Ne putem da seama cât de mari ne sunt înjosirea şi slăbiciunea după sentinţele implacabile pe care ni le impune

Occidentul. Acordul de la Helsinki stipulează inamovibilitatea frontierelor de stat (şi care obliga URSS să-şi apere cuceririle din Europa), dar oamenii politici occidentali au extrapolat iraţional şi iresponsabil această prevedere la frontierele de stat interne şi administrative şi astfel, o asemenea interpretare a făcut să se aprindă războiul nimicitor şi de lungă durată din Iugoslavia (acolo unde Tito trasase frontiere artificiale), precum şi – în perioada când URSS se afla în derivă – la Sumgait, Duşambe, Bişpek, Oşa, Fergana, Magaşlîk, Karabah, Osetia, Gruzia (trebuie să spunem că nu în Rusia s-au produs acele măceluri şi nu ruşii le-au declanşat). De fapt, nu frontierele ar trebui să fie inamovibile, ci voinţa naţiunii care populează te-ritoriile respective. Preşedintele Bush s-a pretat la o imixtiune lipsită de tact înainte de referendumul din Ucraina: să se declare favorabil separării Ucrainei, cu menţinerea frontierelor acesteia, moştenite de la Lenin. (Oare ar fi făcut o asemenea declaraţie de-spre Irlanda de Nord, bunăoară?). Ambasadorul american la Kiev, Papadiuk, a declarat, în avantajul Ucrainei, evident, că Sevastopolul este un teritoriu curat ucrainean. Pe baza cărei erudiţii istorice, pe ce temeiuri juridice a putut emite o asemenea savantă apreciere, nu ne-a mai spus. Dar nici nu era nevoie; concomitent, Departamentul de Stat a confirmat opinia domnului Papadiuk. Aceasta în ce priveşte Sevastopolul, pe care tiranul Hruşciov nu l-a „dăruit" Ucrainei şi nici nu i-a trecut prin minte aşa ceva, pe vremea aceea Sevastopolul fiind separat de Crimeea, ca oraş de subordonare centrală. (Ne putem întreba, totuşi: ce treabă are Departamentul de Stat să se pronunţe asupra Sevastopolului ?).

Capitolul 6

Există, indiscutabil, un viu interes din partea multor politicieni occidentali faţă de slăbiciunea Rusiei, dorinţa ca ea să fie fărâmiţată mai departe (asemenea îndemnuri primesc ascultătorii noştri cam de vreun an încoace de la Radio „Libertatea"). Dar, o spun cu toată convingerea: aceşti politicieni apreciază prost perspectiva îndelungată a secolului XXI. Vor exista şi în acest secol situaţii când întreaga Europă şi SUA vor căuta să-şi asigure alianţa Rusiei, şi încă cum !

A doua consecinţă a căderii comunismului în URSS ar fi trebuit să fie, aşa cum s-a spus în focul acelor zile de august, grabnica instaurare a demo-craţiei. Dar ce fel de democraţie putea să crească dintr-o dată pe solul unui totalitarism de 70 de ani? în republicile excentrice, vedem foarte bine ce democraţie a odrăslit. Dar în Rusia puterea instaurată în Rusia din 1991 încoace ar putea fi numită democratică, adică exercitată de popor, numai sub forma unei glume sarcastice. La noi nu există democraţie fiindcă nu a fost creată încă o administraţie locală liberă, vie. Ea a rămas în continuare supusă aceloraşi presiuni ale bossilor locali, vechii comunişti/încât ai putea striga cât te ţine gura, fiindcă la Moscova tot n-o să se audă şi până la urmă n-o să mai ai chef să strigi.xLa noi, poporul nu este deloc, cum se spune, „stăpân pe soarta sa", ci o jucărie în mâinile soarteiyjn teritoriu domneşte disperarea: „nimeni nu se gândeşte la noi!", „nimeni nu are nevoie de noi!", ceea ce este, de fapt, adevărat. Poporul nu s-a ales decât cu noi greutăţi de suportat, iar nomenclatura comunistă, pregătită încă de pe timpul lui Gorbaciov, a ştiut să se descurce, să se adapteze, să se transforme perfect în „democraţi"; n-a suferit nici pe departe cât a suferit temelia vitală a ţării. (Iar băieţii de bani gata, „odraslele de aur" ale nomenclaturii, răsfăţaţii privilegiilor facultăţilor comuniste, fie că au preluat direct frâiele conducerii ţării, fie că au luat drumul Americii, cea pe care părinţii lor nu conteneau să o blesteme, inclusiv bătând cu pantoful în pupitrul tribunei/Alţii, nu puţini, îşi pregătesc în Apus platforma de

aterizare). Aşa-numitele puteri executivă şi legislativă, de un an şi jumătate se războiesc între ele, până la istovire, spre ruşinea întregii ţări. (Nu vom uita să consemnăm aici o situaţie paradoxală: Sovietul Suprem, alcătuit din adepţi ai puterii totalitare, a fost silit, din calcule tactice, să apere din răsputeri „principiile democraţiei", iar „democraţii", tot din considerente tactice, au apărat cu piepturile lor puterea autoritară ./Atât de ferme au fost principiile, şi ale unora, şi ale altora!). Ambele tabere beligerante cochetau în acelaşi timp, iresponsabil, cu separatismul republicilor autonome, incitau regiuni şi ţinuturi cuprinse de revoltă să se proclame republici, şi ce altă ieşire le-ar fi rămas ? Dacă acest iarmaroc al dublei puteri nu ar fi luat sfârşit, Rusia ar fi fost acum făcută ţăndări. (Cu al său „Tratat al federaţiei", Lenin continuă să-şi mai arate colţii, în mausoleu; dar Rusia n-a fost nicicând o federaţie, şi nici nu a luat fiinţă aşa). Iar atunci când criza s-a rezolvat cu sânge, lovin-du-se în cei ce nu aveau nici un amestec în ea, din nou, spre ruşinea ţării, democraţia a început să „lucreze" nu de jos în sus, ci de sus în jos, de la Parlamentul central, fluxul ei înscriindu-se pe cea mai proastă linie posibilă: partidul hotărăşte pe bază de „liste" cine să fie mai-marele secţiei dumitale de votare şi aceasta în condiţiile în care deputaţii din Parlament vor avea parte de privilegii exorbitante şi, din nou, pe seama sărăcirii ţării. Există un nefericit şi înrădăcinat „specific rusesc"; nu reuşim nicicum să ne organizăm jos; suntem mereu gata să aşteptăm „indicaţii" fie de la monarh, fie de la „conducător", fie de la autoritatea spirituală sau politică şi iată că acum ducem lipsa lor, fiindcă sus nu este alt-ceva decât o fojgăială zadarnică. A treia consecinţă a căderii comunismului ar fi trebuit să fie revenirea la mult visata economie de piaţă (dispărută la noi încă de pe timpul vechii Rusii). Năravul moştenit de la comunişti ne-a făcut să creăm o nouă lozincă: „înainte, spre viitorul luminos al economiei de piaţă!"). Dar noi am pierdut şansa vitalizării organismului economic de la bază şi aceasta s-a întâmplat încă de pe timpul lui Gorbaciov, când s-a bătut timp de şapte ani pasul pe loc, ratându-se un proces care ar fi trebuit să evolueze treptat, raţional, pornind de la iniţiativele cele mai mărunte, din zona traiului de fiecare zi, pentru ca mai întâi poporul să-şi revină, să simtă o îmbunătă-ţire simţitoare a vieţii, şi abia după aceea să ne luăm zborul, tot mai sus şi mai sus. N-a fost aşa; din ianuarie 1992, ţara a fost lovită de un proiect de cabinet (al Fondului Monetar Internaţional şi al lui Egor Gaidar), proiect („adaptat din mers", „fiindcă n-am avut timp să alegem o variantă mai bună", avea să-şi amintească mai apoi preşedintele) care nu urmărea „protecţia poporului", ci un cumplit „şoc" asupra bietului popor. Un proiect analfabet, care îi sare în ochi şi celui din urmă diletant! Să declari „preţuri libere" în condiţiile în care nu există în ţară un mediu concurenţial de producători, adică să dai mână liberă unor producători care deţin monopolul producţiei respective, pentru ca aceştia să poată sălta preţurile oricând şi oricât de mult (Autorul reformei şi-a exprimat iniţial speranţa iluzorie că preţurile se vor stabiliza, „într-o lună, două", „în jumătate de an", dar nu există nici o condiţie ca ele să se stabilizeze. Şi nu a avut nimeni tăria să dea în vileag perspectiva iminentului eşec al acestei reforme). Iată până unde ne-au dus ultimele consecinţe ale comunismului.producţia nu a fost cu nimic stimulată, a căzut brusc; preţurile au crescut vertiginos, poporul a fost supus celei mai cumplite pauperizări. Acesta este, deocamdată, după doi ani, principalul rezultat al reformei, y

Am zis „principalul", deşi cred că nu acesta este. Cea mai grozavă urmare a acestei inepte „reforme" nu se situează în plan economic, ci psihologic. Acest coşmar în faţa căruia omul se simte lipsit total de apărare, sacrificiile la care reforma lui Gaidar a obligat marea

masă a poporului nostru, precum şi triumful afişat al descurcăreţilor rechini, practicanţi ai unui comerţ neproductiv (manifestând o smintită automulţumire pe care nu se sfiesc să şi-o arate, ostentativ, la televiziune), toate acestea nu pot fi comparate decât cu ceea ce Gleb Uspenski a numit cândva „şocul rublei", pe care mujicul rus nu a fost în stare să-l suporte, după reforma din secolul trecut, fapt care a făcut de-atunci încoace ca Rusia să se cufunde tot mai mult în catastrofă.

Imaginea cea mai fidelă a actualelor reforme, precum şi care este „preţul" lor, se reflectă în situa-ţia noastră demografică. Iată date care au intrat în statistica mondială.yn 1993, în Rusia numărul de-ceselor l-a depăşit pe cel al naşterilor cu 800 de mii. în 1993, la mia de locuitori au revenit 14,6 de-cese, cu 20 la sută mai mult ca în 1992 (reforma !!!); naşteri – 9,2 la mie,

cu 15 la sută mai puţine ca în 1992. Tocmai în ultimii doi ani („reforma"!) a crescut brusc numărul sinuciderilor, ajungând la o treime din numărul deceselor accidentale: în disperarea lor, oamenii se întreabă: „De ce să trăim?", „De ce să naştem ?" şi nu văd pentru ce ar face-o. Dacă, în 1875, în Rusia, fiecărei femei îi reveneau, în medie, 7 copii, în URSS, în preajma celui de al doilea război mondial 3, iar acum cinci ani 2,17, astăzi această cifră se estimează la puţin peste 1,4. Murim ! Media de viaţă posibilă a persoanelor mature s-a redus la 60 de ani, cu alte cuvinte ca în Bangladesh, în Indonezia şi parţial în Africa 108. Demo-grafii spun că „nu-ţi vine să crezi că aceasta este situaţia, chiar văzând cifrele reale", că „un asemenea fenomen reprezintă o realitate total necunoscută într-o ţară industrială, neafectată de război şi de epidemii", că „o asemenea dramatică reducere a duratei vieţii nu s-a produs nicăieri în lume în anii postbelici. Este un fapt realmente cutremurător", că „Rusia se află în faţa unei crize demografice fără precedent"109.

Actualul „şoc al dolarului" este, pentru a câta oară (fi-va oare ultima ?), preţul plătit pentru turbarea noastră şi pentru dezastrul anului 1917. Creăm acum o societate mai nemiloasă, mai bestială şi mai criminală decât cea a modelelor pe care ne căznim să le imităm din Apus; am spune infinit mai rea decât o propun acestea. Dar oare poate fi „copiat" un mod de Viaţă? El trebuie să se identifice organizat cu tradiţiile ţării respective; iată, de pildă, Japonia n-a „copiat" nimic, a intrat în civilizaţia mondială rămânând ea însăşi. Gustave le Bon scrie despre sufletul unei naţiuni că el reprezintă un summum al tradiţiilor, concepţiilor, sentimentelor şi prejudecăţilor unui popor. Toate acestea nu pot fi, şi nu trebuie să fie, abandonate. De trei ani auzim vorbindu-se mereu: economia, economia... dar actuala criză de la noi din ţară nu este numai economică. Este criza conştiinţei şi moralei, una atât de adâncă încât nu suntem în stare să calculăm câte decenii sau chiar secole, ne-ar trebui ca să ne revenim.

Capitolul 7

Să nu depăşim totuşi limitele temei pe care ne-am propus-o: „chestiunea rusă". (Am pus ghilimele fiindcă se apelează frecvent la ele, în asemenea cazuri).

Chestiunea rusă sau chestiunea Rusiei ?

În statul nostru multinaţional, ambii termeni au un sens definitoriu de care trebuie să ţinem seama. Alexandru al lll-lea spunea: „Rusia trebuie să fie a ruşilor". Dar, de atunci, epoca istorică „s-a maturi-zat" cu o sută de ani şi n-ar mai fi drept să spunem aşa (imitându-i pe ucrainenii şovini). In ciuda predic-ţiunilor multor capete luminate de umanişti şi internaţionalişti, secolul XX s-a aflat sub semnul unei puternice acutizări a sentimentelor naţionale, pretutindeni în lume, acest proces continuând să sporească în

intensitate. Naţiunile opun rezistenţă încercărilor de a supune cultura lor unei uniformizări cosmopolite. Conştiinţa naţională trebuie respectată întotdeauna şi oriunde, fără excepţii. (Am scris în „Restructurarea" că în Rusia trebuie să se cultive o prietenie fertilă între naţionalităţi şi, în egală măsură, să fie păstrată integritatea fiecărei culturi a acestora, inclusiv limba respectivă). Atât cuvântul „rus", cât şi sintagma „al Rusiei" au sferele lor naţionale specifi-ce. (Numai „locuitor al Rusiei" [în original „rossija-nin", n.tr.] care ar putea fi inevitabil într-o accepţie oficială, sună anapoda. Un mordvin sau un ciuvaş nu-şi vor zice niciodată aşa, ci vor continua să zică „sunt mordvin", „sunt ciuvaş"). Ne aducem aminte un fapt indubitabil: că pe întinderile câmpiei ruseşti, deschisă veacuri de-a rândul tuturor migraţiilor, nu-meroase seminţii s-au amestecat cu ethnos-ul rus. Dar atunci când vorbim de naţionalitate nu avem în vedere sângele, ci, întotdeauna, duhul, conştiinţa, direcţia spre care se îndreaptă înclinaţiile unui individ. Amestecul sângelui nu constituie un factor determinant. Duhul şi cultura rusească fiinţează de sute şi sute de ani şi toţi cei legaţi de această moştenire cu sufletul, cu conştiinţa şi cu durerea inimii sunt ruşi.

Când se manifestă în oricare republică periferică, patriotismul este considerat astăzi „progresist"; în schimb, nimeni nu va îndrăzni să spună acolo despre naţionalismul militant, agresiv, că este „şovinism" sau – Doamne fereşte! – „fascism". Şi totuşi, patriotismului rusesc i s-a lipit şi i s-a păstrat, încă de pe vremea „democraţilor" revoluţionari de la începutul secolului XX, eticheta de „reacţionar". Iar astăzi, orice manifestare a conştiinţei naţionale ruseşti este sever condamnată şi, chiar mai mult, se face îndată apropierea de „fascism" (care n-a existat niciodată în Rusia şi care, în general, nu poate exista fără o bază rasială, cea a unui stat „monorasial"). în articolul meu „Căinţă şi autodelimitare (1973) am avut ocazia să dau o definiţie a patriotismului. Au trecut de atunci peste douăzeci de ani şi am convingerea că ea îşi păstrează valabilitatea; oricum, nu am de gând să o rectific: „Patriotismul este senti-mentul de iubire plenar şi statornic faţă de ţara şi naţiunea ta, pe care nu trebuie să le serveşti cu slu-gărnicie, şi nici sprijinind pretenţiile lor nedrepte, ci apreciind deschis viciile şi erorile lor". Orice naţiune are dreptul la un asemenea patriotism şi nu mai puţin naţiunea rusească. Că astăzi patriotismul în Rusia, după toate prin câte au trecut ruşii, după hemoragia „contraselecţiei", după atrofierea şi înăbuşirea conştiinţelor, a fost trivializat şi îmbucătăţit, aceasta este o altă problemă. El nu mai fiinţează plenar, întreg, şi-a pierdut conştiinţa sensului său în istorie, mulţi dintre cei ce îşi zic „patrioţi" rămân încă legaţi şi mânjiţi de comunism. (Şi pe deasupra mai şi agită – timid încă, e drept – stafia pan-slavismului care a dus Rusia la pieire de atâtea ori şi care nu ne poate fi, astăzi, câtuşi de puţin de trebuinţă).

Cândva, S. N. Bulgakov scria: „Acele inimi îndurerate de soarta patriei, cea care le-a dat sânge din sângele ei, nu s-au sfiit să o şi osândească, nefăţărit.

Dar la o asemenea învinuire de sine, răsfrântă asupra întregii naţiuni, au dreptul numai cei ce nutresc o dragoste compătimitoare faţă de ea; acolo unde o asemenea dragoste lipseşte... defăimarea patriei, batjocorirea celei ce te-a născut... trezeşte un sentiment de repulsie...".

Ceea ce scriu aici, scriu în virtutea unui aseme-nea drept şi pătruns de o asemenea conştiinţă.

Lapidara trecere în revistă a ultimilor patru sute de ani de istorie rusească, pe care am făcut-o în acest articol, doar dintr-o singură perspectivă, ar putea să li se pară unora de un monstruos pesi-mism,,deoarece am discreditat pe nedrept „perioa-da petersburgheză". Am

avut însă mereu în vedere cumplita decădere de astăzi, degringolada în care se află poporul rus. (Seduşi de strălucirea „perioadei petersburgheze" în comparaţie cu perioada bolşevică, acum trei ani locuitorii oraşului de pe Neva i-au redat, cu un imens entuziasm, vechea denumire: Sankt Petersburg. Pe hainele noastre sfâşiate şi zdrenţăroase de-acum, asta ne mai lipsea: un jabou scrobit!) Cum s-a putut întâmpla ca Rusia, odinioară atât de puternică, plesnind parcă de sănătate, să decadă într-un asemenea hal ? Cele trei mari seisme – Răscoala din secolul XVII („Smuta"), anul 1917 şi cutremurul de astăzi nu s-au produs întâmplător, ar fi fost imposibil să fie aşa. Ne-au dus la ele viciile fundamentale ale sistemului de stat şi ale conştiinţei morale. După ce am irosit timp de patru secole energia poporului, în scopuri inutile şi străine, după ce am fost în stare să cedăm orbeşte, în 1917, chemărilor ieftine la prădăciune şi dezertare, nu era, oare, normal să vină vremea să plătim ? Să credem că jalnica situaţie în care ne aflăm astăzi se va fi acumulat în istorie întâmplător ?

Iată-ne ajunşi la Marea Catastrofă Rusească a anilor '90, secolul XX. Timp de aproape un secol

s-au adunat multe: anul 1917, 70 de ani de dezmăţ bolşevic, milioane de osândiţi care au umplut Arhipelagul GULAG, şi milioanele de oameni aruncaţi în război, fără pic de grijă faţă de vieţile lor, aşa încât puţine au fost satele în care s-au mai întors din război bărbaţii... Iar acum, „şocul dolarului" pe care tot poporul trebuie să-l suporte, în frenezia şi în hohotele de râs ale parveniţilor şi pungaşilor.

Această Catastrofă aduce cu sine, în primul rând, agonia noastră. Daunele de până acum nu vor înceta să sporească; să ne gândim: câte femei s-ar putea decide să nască în dezolanta sărăcie de astăzi ?

Copiii handicapaţi şi bolnavi, al căror număr va continua să crească, din cauza condiţiilor de viaţă şi a alcoolismului părinţilor, sunt tot o „creaţie" a Catastrofei. Ca şi prăbuşirea totală a şcolii noastre, incapabilă să mai crească o generaţie morală şi instruită. Şi lipsa de locuinţe, cu care de ani şi ani n-a mai fost confruntată lumea civilizată. Şi colcăiala imundă a corupţiei în aparatul de stat, mergând până la cei ce cedează pe nimic concesionarilor străini câmpurile noastre petrolifere sau de metale rare. (De fapt, ce-am mai putea pierde dacă strămoşii noştri şi-au vărsat sângele în opt războaie pustiitoare, ca să ajungă la Marea Neagră, iar noi am pierdut totul prosteşte într-o singură zi?). Şi despărţirea ruşilor în două, de parcă ar fi vorba de naţiuni diferite, este tot o consecinţă a Catastrofei; pe de o parte, uriaşul ma-siv provincial şi rural, pe de alta, o minoritate metropolitană cu o altă mentalitate crescută în cultura Apusului şi care nu seamănă deloc cu „primul strat". O Catastrofă este caracterul amorf sub care se prezintă astăzi conştiinţa naţională, cenuşia indiferenţă faţă-de apartenenţa naţională, o imensă nepăsare faţă de compatrioţii loviţi de năpastă. Catastrofă este şi schilodirea potenţialului nostru intelectual în epoca sovietică; minciuna şi eroarea ne-au alterat conştiinţele într-o asemenea măsură, încât am ajuns – cei mai mulţi dintre noi – nici să nu ne dăm seama de asta. Catastrofă este şi faptul că la cârma statului se află puţini oameni care ar trebui să fie, în egală măsură, înţelepţi, curajoşi, dezinteresaţi; aceste calităţi nu vor nicicum să se adune într-un nou Stolîpin!

însuşi caracterul popular rusesc, aşa cum îl ştiau strămoşii noştri şi cum l-au imortalizat scriitorii ruşi şi observaţiile străinilor obiectivi şi atenţi, acest caracter a fost siluit, maculat, pervertit de-a lungul perioadei sovietice. Sufletele noastre s-au pustiit de tot ceea ce

însemna cândva zestrea lor de căpetenie: firea deschisă, o mare simplicitate, o naturală degajare, sociabilitatea, smerita împăcare cu soarta, îndelunga răbdare, îndelunga îndurare a greutăţilor şi adversităţilor, refuzul succeselor uşoare, înclinarea spre autoscrutare, spre căinţă, modestia în faţa oricărei izbânzi obţinute, compasiunea şi mărinimia. Bolşevicii ne-au schingiuit, ne-au alterat şi ne-au devastat caracterul; cel mai mult ne-a fost pângărit sentimentul de compasiune, disponibilitatea de a sări în ajutorul semenilor, simţământul fraternităţii, acutizând în schimb tot ce era meschin şi crud în noi şi, în acelaşi timp, nefăcând nimic pentru atenuarea metehnelor noastre naţionale: slaba disponibilitate de a lucra pentru noi înşine şi de a ne organiza; ne-au trimis, în schimb, comisari!

Iar şocul rublei şi dolarului din anii '90 ne-a zdruncinat şi mai mult caracterul; cel ce şi-a păstrat bunele însuşiri de odinioară, acela s-a dovedit în cel mai înalt grad inapt pentru noul mod de viaţă, un ratat, un neputincios, care nu este în stare să-şi asigure nici măcar pâinea zilnică. (Ce groaznic este când părinţii se află într-o asemenea situaţie în faţa copiilor!). Şi care nu face decât să privească uluit acel nou soi de oameni, de care se împiedică la tot pasul şi care nu cunosc decât un singur cuvânt: „Profitul! Profitul cu orice preţ!". Cu preţul înşelăciunii, al corupţiei, al depravării şi chiar al negoţului cu avuţia maicii tale (patria). „Profitul" a devenit o nouă ideologie (vai, cât de derizorie!). Ruinătoarele transformări nu ne-au adus deocamdată nimic bun, nici un succes în economie, iar perspectivele sunt sumbre. Des-compunerea a afectat masiv şi caracterul poporului.

Să ne ferească Dumnezeu ca decăderea în care am ajuns să fie ireversibilă!

(Toate acestea s-au răsfrânt şi asupra limbii – oglinda caracterului poporului. Compatrioţii nostril au pierdut în timpul perioadei sovietice limba rusă propriu-zisă. Astăzi, această pierdere a devenit un dezastru. Nu mă voi referi la afaceriştii de bursă, nici la jurnaliştii răzgâiaţi, nici la poetesele de cameră, din Capitală; chiar şi literaţii, fii de ţărani, strâmbă din nas cu dezgust: cum mă încumet eu oare să folosesc cuvinte ruseşti din străbuni, miezoase, care dăinuiesc din veac în ruseasca noastră ? Lor le sunt astăzi mai pe înţeles, şi nu le repugnă nicicum, cuvinte precum briefing, pressing, marketing, holding, establishment, consensus şi multe alte zeci. Cu unii ca aceştia mă aflu într-un desăvârşit dialog al surzilor!). „Chestiunea rusă" la sfârşit de secol XX se pune pentru poporul nostru în termeni fără echivoc: a fi sau a nu fi/1 Este adevărat că valul unei aplatizante, triviale nivelări a culturii, tradiţiilor, a naţionalităţilor, a caracterelor s-a revărsat peste întreaga lume. Şi totuşi, câţi nu caută să-i ţină piept, fără să se clintească şi chiar cu mândrie! Alţii, nu noi... Iar dacă lucrurile vor merge mai departe aşa, peste un secol cuvântul „rus" va dispărea probabil din dicţionare.

Trebuie să ieşim din situaţia actuală, înjositoare şi păgubitoare-, dacă nu pentru noi, cel puţin pentru memoria strămoşilor, pentru copiii şi nepoţii noştri.

Prea mult auzim vorbindu-se astăzi de economie şi, într-adevăr, suntem sufocaţi de o economie sleită. Dar şi o economie redresată ar putea fi pusă în serviciul unei mase etnice impersonale, iar noi avem datoria de a ne salva propriul caracter, tradiţiile noastre populare, cultura naţională, drumul nostru

istoric.

N. S. Timaşev, un profesor rus din emigraţie, a făcut cândva această judicioasă remarcă: „In orice context social se deschid, de regulă, mai multe variante susceptibile să devină fezabile şi să se transforme în tendinţe ale dezvoltării sociale. Nu se poate spune anticipat, cu absolută certitudine, care dintre aceste tendinţe au cele mai mari şanse de realizare:

aceasta depinde de lupta dintre ele. De aceea, voinţa omului joacă un rol infinit mai mare decât îi atribuie vechea teorie evoluţionistă". Adică cea materialistă.

Aceasta este şi concepţia creştină.

Astăzi, istoria noastră ne apare ca un lanţ de ra-tări. Dar, printr-un real efort de voinţă, am putea să facem ca tocmai acum să reînceapă. Teafără pe de-a-ntregul, îngrijindu-se de propria-i sănătate, aşezată între hotarele sale, refuzând orice amestec în interese străine, aşa cum ne-am putut vedea în prima parte a acestei retrospective, să ne amintim încă o dată ce scria Uspenski despre datoria şcolii: „Să prefacă inima iubitoare de sine într-o inimă atot-iubitoare". Trebuie să creăm o asemenea şcoa-lă: una în care în clasa întâi să intre copiii unui po-por pervertit, iar din ultima clasă să iasă tineri pă-trunşi de duhul unei înalte moralităţi.

Trebuie să edificăm o Rusie morală sau să nu o edificăm deloc. Toate seminţele bune care se vor mai fi păstrat în Rusia, în. chip miraculos, trebuie să le alegem, să le păzim şi să le facem să crească. (Ajuta-ne-va, oare, Biserica Ortodoxă?). In timpul comunismului, ea a fost cel mai mult supusă nimicirii, în plus, vătămată lăuntric de trei sute de ani de supunere faţă de puterea seculară, ea a pierdut impulsul către o activitate socială susţinută. Iar astăzi, în condiţiile unui expansionism activ în Rusia a confesiunilor heterodoxe şi a sectelor înzestrate cu substanţiale mijloace materiale, şi ale „principiului posi-bilităţilor egale", la care se adaugă sărăcia Bisericii noastre, are loc un proces general de eliminare a Ortodoxiei din viaţa Rusiei. De altfel, noua explozie a materialismului, de astă dată cel capitalist, ameninţă toate religiile, fără excepţie.

Dar, din numeroasele scrisori pe care le primesc din provincia rusească, de pe întinderile Rusiei, am putut descoperi, în toţi aceşti ani, oameni sănătoşi la suflet, deseori dintre cei tineri, din păcate dispersaţi şi ducând lipsă de hrană spirituală. Odată întors în patrie, nădăjduiesc să-i pot vedea pe mulţi dintre ei. Speranţa noastră nu poate fi decât în nucleul sănătos, alcătuit din astfel de oameni activi. S-ar putea ca ei, maturizându-se, comunicând fertil unii cu alţii, unindu-şi forţele, să însănătoşească puţin câte puţin naţiunea noastră.

Au trecut două secole şi jumătate de când am rămas moştenitorii şi datornicii poruncii lui P. I. Suva-lov: Să protejăm poporul.

Nimic nu poate fi mai important pentru noi acum. în aceasta şi constă „Chestiunea rusă" la sfârşit de secol XX.

Note

1. S. F. Platonov: Epoca Răscoalei („Smutnoe Vremia"), Praga, 1924. (n. aut.)

2. Pomorie: regiune maritimă din Nordul Rusiei, (n. tr.)

3. Lomonosov, Mihail Vasilievici (1711-1765); „lumina lui Lomonosov", formulă metaforică pentru evidenţierea rolului jucat de acesta în dezvoltarea culturii şi ştiinţei ruse. (n. tr.)

4. Skopin-Suiski, Mihail Vasilievici (1587-1610), kneaz rus şi conducător militar. S-a evidenţiat prin victoriile asupra inter-venţioniştilor polonezi şi a „Falsului Dimitrie" pe care aceştia voiau să-l instaleze pe tronul Rusiei, (n. tr.)

5. Pojarski, Dimitri Mihailovici (1578 – aprox. 1641), kneaz rus, unul dintre principalii conducători militari în lupta împotriva intervenţioniştilor polonezi, la începutul sec. al XVII-lea. (n. tr.)

6. Mihail Feodorovici (1596-1645), primul Ţar rus din dinastia Romanovilor. A fost ales de „Soborul Zemstvei" în 1613, după lichidarea intervenţiei poloneze, (n. tr.)

7. Riurik, legendară căpetenie varegă, care ar fi „descălecat" în anul 862, întemeind Novgorodul. Ulterior, knejii Kievului aveau să se revendice din dinastia lui Riurik. (n. tr.)

8. Vezi L. A. Tihomirov: Statalitatea monarhică (în lb. rusă). Ed. Russkoe slovo, Buenos Aires. 1968. (n. aut.)

9. Aleksei Mihailovici (1629-1679), Ţarul Rusiei (1645-1676). Tatăl lui Petru I. (n. tr.)

10. Vezi S. F. Platonov: Moscova şi Occidentul (în lb. rusă), Ed. Obelisc, Berlin, 1926, pp. 111-114. (n. aut.)

ll^Razin, Stepan (zis Stenka), căpetenie a cazacilor de la Don (1630-1671) şi a marii răscoale ţărăneşti dintre 1667 şi 1670. (n. tr.)

12. Nikon, Patriarhul (Nikita Minin), prelat rus născut în apropiere de Nijni Novgorod (1605-1681), ales Patriarh în 1652. A impus Bisericii ruse o reformă care avea să provoace o mişcare schismatică („Raskol"). (n. tr.)

13. Vezi S. Zenkovski: Despre „ritul vechi" în Rusia (în lb. rusă), Wilhelm Fink Verlag, Munchen, 1970, pp. 290-339. (n. aut.)

14. Petru 1 Alekseevici (1672-1725), Ţarul Rusiei (1682 1725). A înăbuşit răscoala „streliţilor", a început să guvernez singur din 1694. A călătorit în Europa (1697-1698), a organi zat o administraţie şi o nobilime oficială, a împărţit serviciil administrative în „colegii", s-a proclamat şef al Bisericii, desfi inţând Patriarhatul; a reorganizat armata, ceea ce i-a permi să obţină victoria de la Poltava (1709) asupra lui Carol a XH-lea al Suediei. A fost nevoit să cedeze turcilor Azovu (1711), dar a cucerit Livonia, Estonia, Finlanda în urma bătăliei de la Nystad (1721). în 1717 a întreprins o nouă călători în Europa. Moare la St. Petersburg, noua capitală a Rusiei, întemeiată de el în 1703. (n. tr.)

15. Safirov, Petr Pavlovici (1669-1739), colaborator al lui Petru, diplomat de seamă, vice-cancelar, autor al unui studiu intitulat „Războiul din Nord", (n. tr.)

16. Ivan Solonevici: Monarhia populară (în lb. rusă), Ed. „Naşa strana", Buenos Aires, 1973. (n. aut.)

17. Kliucevski, Vasili Osipovici (1841-1911), reprezentant de seamă al istoriografiei ruse, autorul unui monumental Curs de istorie a Rusiei, în 5 volume, (n. tr.)

18. Vezi S. M. Soloviov: Istoria Rusiei din cele mai vechi timpuri (în lb. rusă), Moscova, 1963, cartea a Xl-a, p. 153. (n. aut.)

19. V. O. Kliucevski: Curs de istorie a Rusiei, voi. 4, pp. 190, 198. (n. aut.)

20. Id., Ibidem, p. 304. (n. aut.)

21. Anna loanovna (1693-1740), Ţarina Rusiei (1730-1740), fiica Ţarului Ivan al V-lea, Alekseevici şi nepoata lui Petru I. Ţarina Anna avea să se lase influenţată negativ, în timpul domniei, de favoritul său Ernst Johann Biron (1690-1722), fapt la care se referă şi Soljeniţîn în textul de faţă. „loanovna" este o formulă emfatică pentru „Ivanovna". (n. tr.)

22. Minich Burchard Christophor (1683-1797), feldmare-şal rus de origine germană, a comandat armata rusă în timpul unui război cu turcii (1735-1739). (n. tr.)

23. „Kurfurst". în „Sacrul Imperiu German", nobili de rang înalt din rândul laicilor şi clerului în atribuţia cărora intra alegerea împăratului, (n. tr.)

24. S. Soloviov, op. cit., cartea a X-a, p. 282. (n. aut.)

25. Id., Ibidem, p. 547. (n. aut.)

26. Elisabeta Petrovna (1709-1761), fiica lui Petru I, Ţarina Rusiei (1741-1761). (n. tr.)

27. Viatka; ţinuturile Viatkăi aparţinuseră Marelui Knezat al Novgorodului, alipit de knezatul Moscovei în 1489 de Ivan al IH-lea. Locuitorii acestui ţinut continuau să se considere beneficiari ai unui statut special, (n. tr.)

28. Suvalov, Piotr Ivanovici (1710-1762), demnitar rus. A condus guvernul Ţarinei Elisabeta Petrovna. (n. tr.)

29. „Dvorianovlastie". (n. tr.)

30. Este vorba de Ţarul Petru al Hl-lea (1761-1762), fiul lui Karl Fiedrich de Holstein-Gotha şi al fiicei lui Petru, Anna. (n. tr.)

31. Kaunitz Rietberg (Wenzel Anton, conte, apoi prinţ
von... (1711-1794), om de stat austriac, (n.tr.)

32. Frederic (1712-1786), Regele Prusiei (1740-1786). Cuceritorul Sileziei (1741). Participă la prima împărţire a Poloniei (1772), când şi-a „adjudecat" Prusia Orientală, (n. tr.)

33. Petru al IlI-lea Fedorovici (1728-1762), Ţarul Rusiei (1761-1762). Ucis în urma unei lovituri de stat, când îi va urma la domnie soţia, care avea să se numească „Ecaterina a Ii-a. (n. tr.)

34. Ecaterina a H-a, născută la Stettin (1729-1796), Ţarina Rusiei (1762-1796), fiica ducelui de Anhalt Zerbst, soţia lui Petru al IlI-lea. (n. tr.)

35. Vezi S. Soloviov, op. cit., cartea a XIII-a, p. 8. (n. aut)

36. Id., Ibidem, p. 66. (n. aut.)

37. Kliucevski, op. cit., voi. 4, p. 319. (n. aut.)

38. Condiţia de „holop", ca formă de dependenţă feudală a apărut în Rusia în sec. IX-XII şi a durat până la începutul sec. XVIII. Era o formă mai „drastică" de iobăgie. A fost desfiinţată formal, printr-un „ukaz" al lui Petru I, în 1718, dar s-a „mai menţinut „prin tradiţie", (n. tr.)

39. S. Soloviov, op. cit., cartea a XlV-a, pp. 54-56. (n. aut.)

40. G. P. Derjavin: Opere, cu note explicative de I. Grot, ed. a Ii-a academică, St. Petersburg, 1878, voi. VII, pp. 627-632. (n. aut.)

41. Ivan Solonevici, op. cit. (n. aut.)

42. Stanislas August Poniatowski, Rege al Poloniei (1764-1765), a ocupat tronul datorită Ecaterinei a Ii-a şi lui Frederic al Prusiei, (n. tr.)

43. Panin, Nikita Ivanovici (1718-1783), conte, diplomat de seamă şi demnitar. A încercat, fără să fi izbutit, printr-un proiect de reorganizare a administraţiei de stat, să consolideze rolul aristocraţiei de curte, limitând puterea Ecaterinei a Ii-a. (n. tr.)

44. Termenul „Confederaţie" desemnează, în Polonia secolelor XVI-XVIII, alianţa nobililor („şleahtei") împotriva abuzu-rilor regalităţii şi, în anumite situaţii, a intervenţiilor armate din exterior, (n. tr.)

45. Ceşme. Localitate situată pe litoralul unui golf din Marea Egee. Bătălia a avut loc la 24 iunie 1770. (n. tr.)

46. Vezi Kliucevski, op. cit, voi. 5, p. 60. (n. aut.)

47. Pavel I, născut la St. Petersburg (1754-1801), Ţarul Rusiei (1796-1801), fiul lui Petru al IlI-lea şi al Ecaterinei a H-a. A format „Liga Puterilor Neutre" împotriva Angliei. Moare asasinat, (n. tr.)

48. Derjavin, op. cit., voi. VII, p. 718. (n. aut.)

49. S. Soloviov, op. cit., cartea a XIII-a, p. 438. (n. aut.)

50. Alexandru I, Pavlovici, născut la St. Petersburg (1777-1825), Ţarul Rusiei (1801-1825). A luptat împotriva lui Napoleon I care l-a învins la Austerlitz, Eylau, Friedland. Împăcându-se cu învingătorul său la Tilsit, se va ridica împotriva acestuia în 1812 şi, în urma campaniei napoleoniene în Rusia, va chema Europa la luptă împotriva Franţei (1813). Semnează în 1815 Tratatul cunoscut sub denumirea de „Sfânta Alianţă", (n. tr.)

51. Jean Francois Delhorpe sau De La Harpe (1739-1803). (n. tr.)

52. în titulatura oficială a monarhilor ruşi figura şi calitatea de „Ţar al Poloniei", (n. tr.)

53. Derjavin, op. cit., voi. VII, pp. 723-753. (n. aut.)

54. Lavisse-Rambaud: Istoria secolului al XlX-lea (traducere în lb. rusă), OGHIZ, Moscova, 1938, voi. I, pp. 125-140. (n. aut.)

55. Id., Ibidem, voi. II, p. 269. (n. aut.)

56. Kliucevski ,op. cit., voi. V, pp. 454-455. (n. aut.)

57. Vezi Lavisse Rambaud, op. cit., voi. II, pp. 351-352. (n. aut.)

58. Circulă până astăzi opinia, împărtăşită şi de unii istorici, că Alexandru I n-ar fi murit în 1825, la 48 de ani, când s-a anunţat că ar fi murit, ci că, suferind o criză mistică, s-a retras într-un loc ascuns unde a mai trăit incognito încă mulţi ani. Sintagma lui Soljeniţîn pare să demonstreze că acceptă această versiune, (n. tr.)

59. Nicolae I, născut la Ţarskoe Selo (1796-1755), Ţarul Rusiei (1825-1855), fiul lui Pavel I. A instaurat o guvernare absolutistă, a cucerit Erevanul de la Persia (1828), a transformat Polonia în provincie rusească (1830). (n. tr.)

60. Este vorba, se înţelege, de Revoluţia de la 1848. (n. tr.)

61. Nesselrode, Karl Vasilievici (1780-1862), ministru de externe al Rusiei din 1816 până în 1862. (n. tr.)

62. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. III, p. 163. (n. aut.)

63. Kiseliov, Pavel Dimitrievici (1788-1872), general şi om de stat, cunoscut ca adept al unor reforme moderate. Este cel al cărui nume „franţuzit" îl poartă cunoscuta arteră bucureşteană. (n. tr.)

64. Kliucevski, op. cit., voi. V, pp. 272, 275, 460-461. (n. aut.)

65. Id., Ibidem, pp. 273, 278-279. (n. aut.)

66. Şamil (aprox. 1798-1871). Din 1834, cel de-al treilea imam al Daghestanului şi Ceceniei; a purtat timp de 25 de ani război cu Rusia. (n. tr.)

67. Lavisse-Rambaud. op. cit., voi. IV, pp. 373-376. (n. aut.)

68. Id., Ibidem, voi. V, p. 212. (n. aut.)

69. Totleben sau Todleben, Eduard Ivanovici (1818-1884), conte, inginer şi general rus. S-a remarcat în apărarea Sevastopolului (1855) şi în atacul de la Plevna (1877). (n. tr.)

70. Alexandru al H-lea. Născut la Moscova (1818-1881), fiul lui Nicolae I, Ţarul Rusiei (1855-1881). A semnat pacea cu Franţa, după Războiul Crimeii, a abolit iobăgia (1861), a purtat un nou război ruso-turc (1876-1878), încheiat cu Tratatul de la Berlin, (n. tr.)

71.Unfunt = 400gr. (n. tr.)

72. Lavisse-Rambaud, op. cit., pp. 212, 220. (n. aut.)

73. „Russki Vestnik", mai 1896. (n. aut.)

74. Pierdea de fapt accesul la Gurile Dunării... (n. tr.)

75. Aluzie la războiul ruso-japonez şi la înfrângerea ruşilor, (n. tr.)

76. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. V, p. 227, nota lui E. Târle. (n. aut.)

77. Kliucevski, op. cit., voi. V, pp. 283-290, 390. (n. aut.)

78. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. VI, p. 73. (n. aut.)

79. Uspenski, Gleb Ivanovici (1843-1902), scriitor rus. (n. tr.)

80. Stolîpin, Piotr Arkadievici (1862-1911). Fost ministru de interne şi preşedinte al Consiliului de Miniştri, căzut victim a unui atentat. Artizanul unei reforme agrare promulgate la 9 noiembrie 1906. (n. tr.)

81. Ka-de-ţi (kadeţi), membrii Partidului Constituţional Democratic din Rusia. (n. tr.)

82. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. VI, p. 81. (n. aut.)

83. Alexandru al IlI-lea (1845-1894), fiul lui Alexandru al H-lea. Ţarul Rusiei (1881-1894). (n. tr.)

84. „Şef de zemstvă", funcţie echivalentă celei de prefect sau pretor, (n. tr.)

85. Gorceakov, Aleksandr Mihailovici (1798-1883), ministru de externe între 1856 şi 1882). (n. tr.)

86. Trimitere la acele personaje din literatura rusă a secolului al XlX-lea cunoscute sub denumirea de „oameni de prisos" . (n. tr.)

87. Disraeli, Benjamin (1804-1881), om de stat englez, (n. tr.)

88. De fapt, „şi-a luat înapoi" judeţele din sudul Basarabiei... (n. tr.)

89. Vechea denumire a ţinutului Mari din Turkmenia. (n. tr.)

90. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. VIII, p. 297. (n. aut.)

91. Revista „Krasnîi Arhiv", voi. 74, p. 175. (n. aut.)

92. Lavisse-Rambaud, op. cit., voi. VII, pp. 417-418. (n. aut.)

93. Ermak Timofeevici (?-1584), hatman de cazaci care, alături de alţi expediţionari militari, a jucat un rol important în anexarea Siberiei de către Rusia. Folclorul îi atribuie, în exclusivitate, „cucerirea Siberiei", (n. tr.)

94. Kucium, din 1563, hanul Siberiei. înfrânt de oştenii lui Ermak în 1581. (n. tr.)

95. Istoria Siberiei, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, voi. 2, Ed. Nauka, Leningrad, 1968, p. 99. (n. aut.)

96. Id., Ibidem, p. 55. (n. aut.)

97. Şelihov (Şelehov), Grigori Ivanovici (1747-1795), navigator rus. A condus expediţii în nordul Oceanului Pacific, a explorat Insulele Aleutine şi Insula Kodiak, întemeind. în aceasta din urmă, aşezări ruseşti, (n. tr.)

98. Din Fondul Bibliotecii de memorialistică din Rusia. (n. aut.)

99. „Krasnîi Arhiv", voi. 74, pp. 165-177. (n. aut.)

100. Ibidem, voi. 38. (n. aut.)

101. Ziarul „Slovo", 9-25 martie 1909. (n. aut.)

102. „Novîi mir", nr. 3/1991, p. 227. (n. aut.)

103. N. A. Berdiaev: Filosofia inegalităţii (în lb. rusă), YMKA-Press, Paris, 1923, p. 20. (n. aut.)

104. Apud „Vremia i mî", nr. 116, p. 216. (n. aut.)

105. Ibidem, pp. 664-665, 676-681. (n. aut.)

106. Ibidem, voi. VI, pp. 774. (n. aut.)

107. Aluzie la toastul lui Stalin „Pentru marele popor rus", rostit la marea recepţie din iunie 1945, organizată în cinstea victoriei în războiul recent încheiat, (n. tr.)

108. „New York Times", 6.III.1994. (n. aut.)

109. Ibidem.

110. S. Bulgakov: Reflecţii despre naţionalitate (în lb. rusă), în volumul Două cetăţi, II, p. 289. (n. aut.)